

Marginalia Historica

Časopis pro dějiny vzdělanosti a kultury

Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta
Katedra dějin a didaktiky dějepisu

1_2015

Marginalia Historica

Ročník 6, číslo 1/2015

Odborný recenzovaný časopis, který se věnuje široce pojímaným dějinám vzdělanosti (včetně školství i osvěty) a komplementárně chápané kultury. Původní vědecké studie, materiálové příspěvky, recenze a zprávy se zaměřují na problematiku českých zemí nahlíženou v středoevropském a evropském kontextu. Vychází dvakrát ročně. Redakční uzávěrka 31. března a 30. září. Časopis je zařazen na Seznam recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v ČR. Webová stránka: <http://kdddweb.pedf.cuni.cz>.

Peer-reviewed academical journal focused on widely defined history of education (including schooling and adult education) as complementary to culture history. It presents original research, materials, review articles and reports reflecting Czech lands in Central European and wider European context. The journal is issued twice a year and deadlines for accepting papers are 31st March and 30th September. The academical journal is included in the List of peer-reviewed non-impacted journals published in the Czech Republic. Web page: <http://kdddweb.pedf.cuni.cz>.

Vydává/Published by

Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, Katedra dějin a didaktiky dějepisu, Magdalény Rettigové 4, 116 39 Praha 1

Mezinárodní redakční rada/International Editorial Board

Christoph Boyer (Salzburg), Lukáš Fasora (Brno), Kateřina Charvátová (Praha), Tomáš Kasper (Liberec), Jiří Knapík (Opava), Tomáš Knoz (Brno), Jiří Křestán (Praha), Robert Luft (Mnichov), Elena Mannová (Bratislava), Antoine Marès (Paříž), Robert Novotný (Praha), Tomáš Pavlíček (Praha), Stanisław Pijaj (Krakov), Jiří Pokorný (Praha), Jan Šindelář (Praha), Martina Šmejkalová (Praha), Vít Vlnas (Praha), Ewa Wólkiewicz (Varšava)

Předsedkyně redakční rady/Editor-in-chief

Ivana Čornejová

Zástupce předsedkyně redakční rady/Deputy Editor-in-chief

Jiří Hnilica

Výkonná redakce/Executive editors

Jitka Bílková (vedoucí redaktorka), Vojtěch Čurda, Milan Ducháček, Václav Nájemník

Jazyková korektura/Copyeditor

Jana Chadimová a Josef Lesák

Anglické překlady/English translation by

Barbora Jiřincová

Korespondenci (příspěvky) adresujte prosím k rukám vedoucí redaktorky na adresu vydavatele či na elektronickou adresu marginalia@seznam.cz. Jednotlivé příspěvky jsou recenzovány anonymně ve spolupráci redakční rady s okruhem odborníků.

Vychází v rámci Specifického vysokoškolského výzkumu – Studentského vědeckého projektu č. 260–229 (Tradice, současnost a perspektivy pedagogiky humanitních a uměleckých oborů), hlavní řešitel prof. PhDr. Jiří Pokorný, CSc.

ISSN: 1804-5367

Evidenční číslo MK ČR: E 19664

Obsah

STUDIE

Ondřej BLAŽEK

Vladimír Třebín. Životní příběh agenta StB v kněžském katolickém exilu v Římě 9

Jan ČERVENKA

Mikuláš Kusánský a islám. Komplikovaná cesta k dialogu 39

Kateřina CHARVÁTOVÁ

Pěstování vztahu ke kulturně historickému dědictví jako součást počátečního vzdělávání: východiska, zkušenosti, výhled 65

David WAGNER – Petr Jan VINŠ – Martin KOVÁČ

Miloš Josef Pulec jako případ intelektuála na scestí. Motivace spolupráce se Státní bezpečností (StB) 85

RECENZE

Jiří PADEVĚT, *Průvodce protektorátní Prahou. Místa – události – lidé.*

(Olga Kovaříková) 119

Timothy SNYDER, *Černá zem. Holokaust. Historie a varování.*

(Petr Koura) 122

Robert LUFT, *Parlamentarische Führungsgruppen und politische Strukturen in der tschechischen Gesellschaft.*

(Jiří Pokorný) 129

Annika MOMBAUER, *Die Julikrise. Europas Weg in den Ersten Weltkrieg.*

(Jiří Pokorný) 131

Petra JEŽKOVÁ, *Obležen národem dramatiků. Jan Lier (1852–1917)*.
(Jiří Pokorný) 136

Jiří M. HAVLÍK, *Jan Fridrich z Valdštejna. Arcibiskup a mecenáš
doby baroka (Velké postavy našich dějin)*.
(Ivana Čornejová) 139

Jitka JONOVÁ, *Theodor Kohn (1845–1915), Kníže-arcibiskup olomoucký,
titulární arcibiskup pelusijský*.
(Jakub Formánek) 142

MUZEA A VÝSTAVY

Hroby barbarů – svět živých a mrtvých doby stěhování národů
(Petr Charvát) 149

KRONIKA

Les poches de l'Atlantique 1944–1945
(Jiří Hnilica) 155

Mezinárodní doktorandská konference *Kreativní město*
(Barbora Jiřincová) 157

XXV. seminář pro učitele dějepisu a občanské výchovy, historiky
a archiváře Česko-slovenské vztahy pod názvem Život na hranicích
v letech 1945–1989 (v rámci pětiletého cyklu Československo
v letech 1945–1989)
(Václav Nájemník) 160

Konference Českoslovenští interbrigadisté a španělská občanská válka
(Václav Čada) 163

Ohlédnutí za Jiřím Kořalkou
(Jiří Pokorný) 164

Studie

Vladimír Třebín. Životní příběh agenta StB v kněžském katolickém exilu v Římě

Vladimír Třebín. The life-story of a State Security agent in the exile for the Catholic priests in Rome

Ondřej Blažek

Abstrakt

Tato studie pojednává o životním osudu agenta československé Státní bezpečnosti Vladimíra Třebína, jenž byl v letech 1956–1960 vyslán jako student bohosloví do Papežské koleje Nepomucenum v Římě a přivedl sem Karla Skalického, který se později stal jednou z předních postav kněžského exilu. Studie poskytuje vhled do prostředí církevních kruhů v exilu a v Československu a do interního fungování StB v kritické chvíli, kdy musela stahovat ze zahraničí svého nedisciplinovaného agenta a ochránit ho před odhalením jeho skutečné identity. V neposlední řadě příspěvek ukazuje, jak těžce zkoušely totalitní režimy a války mravní integritu lidí žijících ve 20. století.

Abstract

The paper deals with the life of a Czechoslovak State Security agent Vladimír Třebín, who was sent as a theological student to the Papal College Nepomucenum in Rome from 1956 to 1960 and who brought here Karel Skalický, who lately became one of the major figures of the exile for priests. The paper offers a view into the environment of the Church personalities in the exile and in the Czechoslovakia and into the inside of the functioning of the State Security at a critical moment, when it had to pull back its wayward agent to protect him from the uncovering of his true identity. Last but not least the paper shows, how the totalitarian regimes and wars presented difficult challenges for the moral integrity of the people living in the 20th century.

Klíčová slova

tajný agent – Státní bezpečnost (StB) – katolická církev – Nepomucenum – exil – komunismus – kněží

Key words

secret agent – State Security (StB) – the Catholic Church – Nepomucenum – exile – Communism – priests

Úvod

Katolická církev představovala pro komunistický režim v Československu jedno z největších nebezpečí, které bylo zapotřebí eliminovat. Boj proti jejím představitelům proto probíhal hned na dvou frontách: zatímco doma úřady od roku 1949 spustily vlnu tvrdých perzekucí, na demokratickém Západě se Státní bezpečnost (dále často jen StB) snažila infiltrovat centra českého katolického exilu sítí svých tajných agentů a s jejich pomocí pak různými způsoby paralyzovat tamní „nepřátelskou“ a „protistátní“ činnost. Zvláštní pozornosti se v tomto ohledu přirozeně těšil Řím, kde mezi nejvýznamnější střediska českého katolického exilu patřila bohoslovecká kolej Nepomucenum či česká sekce Vatikánského rozhlasu.

Římskými exilovými institucemi prošla v období 1948–1989 úspěšně celá řada agentů, jejichž pravou identitu se podařilo odhalit až po sametové revoluci. Mezi nejznámější případy patří například Karel Simandl, který zde působil pod krycími jmény *Jab* a *Aster* a po roce 1989 se stal generálním sekretářem České biskupské konference a papežským prelátem. Dalším známým agentem, kterého StB vyslala v roce 1982 do Nepomucenu na bohoslovecká studia, byl Jindřich Holeček (krycí jména *Čerich* a *Juwan*), později člen řádu paulánů.¹

Následující studie se zabývá osudem Vladimíra Třebína, dalšího, avšak doposud méně známého, agenta, který působil v prostředí Nepomucenu v letech 1956–1960. Jeho mise nepatřila k těm nejúspěšnějším – kvůli opakovaným disciplinárním přestupkům byl z koleje vyloučen a StB ho nakonec musela stáhnout zpět do Československa. Třebínův význam

spočívá v prvé řadě v tom, že s sebou na Západ přivedl Karla Skalického, který se pak od poloviny šedesátých let až do revoluce stal jednou z nejvýraznějších osob římského kněžského exilu a rozhodným bojovníkem proti komunistickému útlaku ve vlasti.² Skalický, který až do zpřístupnění svazků StB neměl tušení, že jeho útěk přes hranice organizovala StB, zařadil Třebína mezi své čtyři životní „anděly“:

„... nikdo z nás není naprostým tvůrcem a strůjcem svého příběhu a svých případných zásluh či výkonů. Jsou totiž též jiní, kteří nás podmiňují, usměřují a vedou, dáme-li se jimi vést, takže naše zásluhy, jsou-li jaké, jsou vlastně též jejich zásluhami. Tuto jiní či druzí byli jedním významným sociologem nazváni významuplní druzí, a já bych si dovolil za sebe říct, že to jsou ti »Boží poslové«, jejichž prostřednictvím nás vede – mluveno s básníkem Horou – do všech stran neviditelný Kapitán, který kdysi měl Mojžíšovi říct: »Hle, posílám před tebou posla, aby tě opatroval na cestě a aby tě uvedl na místo, které jsem připravil.« (Exodus, 23, 20)

Posel, hebrejsky mal'ach, řecky angelos, prostě starým počestným a už klasickým slovem anděl. Dovolte mi tuto staroslavnou metaforu, která se velmi dobře hodí pro můj příběh. Vedli mě totiž v mém životě, postupně jeden po druhém, čtyři andělé. Ten první se jmenoval Vladimír Třebín, jenž byl pro mě ten nejpřevratnější. Ten druhý byl kardinál Beran. Ten třetí byl Vladimír Boublík a ten čtvrtý byla Monica Schreier.“³

Zmapování Třebínova pohnutého životního osudu je z historického hlediska zajímavé hned v několika ohledech. Kromě již zmíněného dění v exilovém Nepomucenu nám přináší detailní vhled do interního fungování StB v kritické chvíli, kdy musela zachraňovat svého nepříteli disciplinova-

² Kněz a teolog, narozen 20. května 1934 v Hluboké nad Vltavou. Od roku 1956 studoval filosofii a teologii na Papežské lateránské univerzitě v Římě. V roce 1961 byl vysvěcen na kněze, v roce 1966 dosáhl doktorátu z teologie. Od roku 1966 byl druhým sekretářem kardinála Josefa Berana až do jeho smrti v roce 1969. V roce 1967 se stal hlavním redaktorem časopisu *Studie*, který vedl až do roku 1990. Po pádu komunistického režimu přesídlil v roce 1994 zpět na Hlubokou nad Vltavou, začal vyučovat na Teologické fakultě v Českých Budějovicích, kde byl v roce 1996 jmenován děkanem. V roce 2006 ho prezident republiky vyznamenal Řádem T. G. Masaryka za vynikající zásluhy o stát v oblasti rozvoje demokracie, humanity a lidských práv.

³ Karel SKALICKÝ, *Moji čtyři andělé na mých čtyřech životních rozcestích*, [online], Listy 1, 2011 [citováno dne 7. 2. 2015]. Dostupné z: www.listy.cz/archiv.php?cislo=111&clanek=011112.

¹ Tématu se podrobněji věnuje ve svých pracích např. Stanislava Vodičková. Viz její monografie o kardinálu Josefu Beranovi (Stanislava VODIČKOVÁ, *Uzavírám vás do svého srdce*, Brno 2009) či studie TÁŽ, *Slyšte to, všichni lidé, všichni obyvatelé světa, naslouchejte. O vyslání české redakce Vatikánského rozhlasu*, Paměť a dějiny 1, 2014. O aktivitách rozvědky mezi českou kněžskou emigrací v Římě pojednává i Jiří ŽŮREK, *Prolegomena k četbě Vladimíra Boublíka a analýza stěžejních témat jeho myšlenkového odkazu*, Praha 2008.

ného agenta před provalením. V neposlední řadě nám Třebínův fascinující životní příběh ukazuje, jak těžce zkoušely totalitní režimy a války mravní integritu lidí žijících ve 20. století.

Ve své práci jsem vycházel především z pramenů uložených v Archivu bezpečnostních složek (dále jen ABS),⁴ které jsem doplnil o dokumenty z Papežské koleje Nepomucenum v Římě, osobního archivu Karla Skalického v Českých Budějovicích, Národního archivu (dále jen NA) a Archivu hlavního města Prahy (dále jen AHMP). V neposlední řadě jsem použil pamětnické výpovědi Karla Skalického a neteře Vladimíra Třebína Marie Štajerové, kterým bych chtěl touto cestou poděkovat za jejich ochotu a vstřícnost.

Mládí a otec Eduard

Už od útlého mládí žil Vladimír Třebín v neutěšených podmínkách, za které mohla především velmi problematická povaha jeho otce Eduarda, podnikatele s čalouněním. Ten během dvacátých a třicátých let nasbíral u policie velmi pestré záznamy, které se týkaly především nejrůznějších finančních podvodů.⁵ Jeho jednání vystavovalo rodinu Třebínových značným existenčním a existenciálním útrapám a dá se předpokládat, že mělo zásadní vliv na životní osud jeho syna.

Vladimír se narodil 20. července 1923 v Brodu v tehdejší Jugoslávii, a to poté, kdy na jeho otce Krajský soud v Českých Budějovicích v březnu téhož roku vydal zatykač pro vylákání obnosu 70 600 Kč. Zřejmě proto, aby se ukryl před zatčením, odjel Třebín se svou manželkou Klotildou a dcerou Andělou do Království Srbů, Chorvatů a Slovinců (pozdější Království Jugoslávie), kde se dál pokoušel podnikat s čalouněním. Zde se však znovu dopustil podvodu, za což byl v červenci 1924 v Záhřebu zatčen a poslán na dva a půl roku do vězení v Lepoglání.⁶ Manželka se s dětmi odstěhovala ke svým rodičům na jih Čech, kde během manželovy

nepřítomnosti posluhovala u advokáta v Českých Budějovicích a zároveň předala děti do péče své matce v nedalekých Borovanech.⁷

Když se Eduard vrátil z vězení do Československa, poslal ho za předchozí zločin soud v Českých Budějovicích 16. června 1928 na dalších šest měsíců do vězení. Poté se rozhodli manželé začít žít společně od nuly v Praze. Jelikož však byli téměř bez prostředků, nechali své děti ještě další rok a půl v sirotčinci v Českých Budějovicích. Vladimír tedy až do svých sedmi let, kdy opustil sirotčinec a přestěhoval se do Prahy, nepoznal, co je to žít v jednom bytě s rodiči, a jeho otec pro něj byl téměř cizí člověk, ke kterému si již nikdy nedokázal najít vřelý vztah.⁸ Ve výpovědích pro StB o něm mluvil negativně: otec se podle něj o rodinu údajně „*příliš nestaral a žil lehkomyšlně*“.⁹

Na své okolí Eduard Třebín působil jako bohatý a štedrý člověk. Například jeho dcera Anděla prý na Prahu „*hrozně ráda vzpomínala, i na toho tátu, že by jí koupil modrý z nebe*“;¹⁰ svého otce považovala za schopného a společenského („*až moc společenského*“) člověka. Pro své přátele v Praze byl „grant“, takže když se šlo do hospody a „*řeklo se, že jde Třebín, tak šli vždycky všichni*“. Manželé Třebínovi se „*nikdy nehádali, vždycky spolu dobře vycházeli*“, rádi jezdili hrát do Rakouska ruletu.¹¹ Policejní spis z roku 1937 pak mluví o tom, že Třebín měl „*v okolí svého bydliště pověst bohatého člověka. On jakož i manželka, s kterou žije v dobrém poměru, a jeho děti chodí prý přepychově oblečení*“.¹²

Na to, aby ho přátelé mohli vnímat jako „granta“, však – vedle své čalounické živnosti v Praze – získával Třebín prostředky nelegální činností, ve které po propuštění z vězení už od počátku roku 1929 dál pokračoval. V únoru 1929 byl zatčen v Českých Budějovicích a vazebně vyšetřován poté, když zfalšoval směnku na 50 tisíc šilinků a když ho jako komplice udal mezinárodní lupič ze Slovinska Raimund Zolgar. S ním se měl Třebín seznámit během věznění v Jugoslávii a společně pak měli v Českých Budějovicích vyloupit několik obchodů. Vězením však byl znovu potrestán

⁴ Obzvláště svazek: ABS, fond I. správa Sboru národní bezpečnosti (dále jen SNB) (Hlavní správa rozvědky), reg. č. 41024.

⁵ NA, fond Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna 1941–1950, k. 11699, sign. T 1870/7.

⁶ NA, f. Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna 1941–1950, k. 11699, sign. T 1870/7.

⁷ Marie ŠTAJEROVÁ (neteř Vladimíra Třebína), osobní konzultace, Plzeň 19. 8. 2014.

⁸ M. ŠTAJEROVÁ, osobní konzultace, Plzeň 19. 8. 2014.

⁹ ABS, f. I. správa SNB (Hlavní správa rozvědky), reg. č. 41024.

¹⁰ M. ŠTAJEROVÁ, osobní konzultace, Plzeň 19. 8. 2014.

¹¹ Tamtéž.

¹² NA, f. Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna 1941–1950, k. 11699, sign. T 1870/7.

až v roce 1932, a to na pět dní, pro přestupek podvodu. Během třicátých let byl pak opakovaně vyšetřován kvůli neplacení dodaného zboží při své podnikatelské činnosti.¹³

Eduard se zároveň rád bavil ve společnosti jiných žen a – jak uvádí jeho rodina – svou věřící a velmi oddanou manželku soustavně podváděl, což mu ona tolerovala.¹⁴ To koneckonců potvrzují i úřední spisy: jeho nemanželské sexuální styky byly opakovaně spojeny se snahami o sňatkové podvody. Před oběťmi předstíral, že je rozveden či že se rozvádí a že potřebuje peníze na zařízení společného bydlení. V několika případech se mu podařilo na milenkách vylákat částky v řádech tisíců korun a v jednom případě se mu narodilo i nemanželské dítě. Poškozené ženy se však buď „pro rodinný klid“ nepřipojily k trestnímu řízení, či bylo trestní řízení z jiných důvodů zastaveno.¹⁵

Vladimír zůstával i přes prožitá traumata v raném dětství podle slov své neteře Marie Štajerové otevřeným chlapcem veselé povahy a výborným studentem. Co se víry týče, prý už od tří let „sám začal běhat do kostela“, kam následně také pod vlivem zbožné matky rád chodil, dokonce si doma postavil vlastní oltářiček. Když však během puberty ministroval na Smíchově, uzavřel se náhle do sebe, snad následkem nějakého incidentu během ministrování.¹⁶

Druhá světová válka poznamenala rodinu Třebínových obzvláště těžce. Vladimírův otec Eduard si už v srpnu 1939 úspěšně zažádal o německé občanství.¹⁷ Motiv tohoto kroku není zcela jasný – podle rodiny tím chtěl možná zakrýt svou odbojovou činnost (údajná pomoc Židům před transporty), avšak toto tvrzení nenachází v dostupných archivech žádnou oporu. Mnohem spíše se takto snažil uniknout protektorátním úřadům: když ho totiž pražský magistrát po jednom z jeho dalších hospodářských přestupků (a nezaplacení vyměřené pokuty 10 tisíc korun za něj) vyzval v dubnu 1942

k nastoupení trestu měsíčního vězení, jeho syn Vladimír policii sdělil, „že otec jest říšskoněmecký státní příslušník a očekával proto vyšetřování od německé státní policie.“¹⁸

I další osud Eduarda Třebína za druhé světové války je dosti nejasný. Klotilda německé občanství pro sebe i své děti odmítla a s manželem se někdy během války rozvedla.¹⁹ Tento krok z její strany prý byl „*napůl politický, napůl osobní*“ – kvůli manželovým milostným známostem a jeho „*odbojovým aktivitám*“ za protektorátu „*už toho na ní bylo moc*“.²⁰ Syn Vladimír v životopise pro StB uvedl, že krátce po rozvodu otce zatkl gestapo, byl vězněn v jednom z koncentračních táborů v Německu, odkud se mu podařilo ještě před koncem války uprchnout – to však v dostupných úředních archivních dokumentech opět nelze potvrdit. Záznam Ústředního národního výboru v Praze z roku 1950 se jen zmiňuje, že Eduard Třebín byl hlášen od 18. července 1942 v bydlíšti v Praze v ulici U Nikolajky, přičemž až 7. září 1944 byl odhlášen „*nezn. kam*“.²¹

Podle výpovědi Marie Štajerové se Eduard po osvobození krátce usadil v pohraničí v jižních Čechách v oblasti Novohradských hor, odkud pocházel. Uvažoval tehdy, že se vrátí zpět k bývalé manželce, ale jelikož se budoucnost země začala rýsovat jako komunistická, pod vlivem Sovětského svazu, rozhodl se uprchnout do Rakouska.²² Dá se předpokládat, že hlavním motivem k emigraci byl strach z trestu za přijetí německého občanství v době války, který mu také nakonec v říjnu 1948 Ústřední národní výbor v Praze skutečně udělil (pokuta 120 000 Kčs).²³ To již byl ale Eduard Třebín ve Vídni, kde se podruhé oženil a zůstal zde až do své smrti v roce 1958.²⁴

¹⁸ NA, f. Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna 1941–1950, k. 11699, sign. T 1870/7.

¹⁹ Takto vypovídal pro StB Vladimír Třebín, o rozvodu mluví i Marie Štajerová. Viz ABS, f. I. správa SNB (Hlavní správa rozvědky), reg. č. 41024 a M. ŠTAJEROVÁ, osobní konzultace, Plzeň 19. 8. 2014. Ze svazku NA (f. Policejní ředitelství Praha II. – prezidium, 1941–1950, k. 1719, sign. 42/T-18/25) je patrné, že ještě 18. února 1943 žil „*se ženou árijského původu*“ („*seine Gemahlin ist arischer Abstammung*“).

²⁰ Tamtéž.

²¹ AHMP, f. Malý dekret (36), sign. 36-59903.

²² M. ŠTAJEROVÁ, osobní konzultace, Plzeň 19. 8. 2014.

²³ AHMP, f. Malý dekret (36), sign. 36-59903.

²⁴ ABS, f. I. správa SNB (Hlavní správa rozvědky), reg. č. 41024.

¹³ NA, f. Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna 1941–1950, k. 11699, sign. T 1870/7.

¹⁴ O nevěře svého otce se zmiňuje jak sám V. Třebín ve výpovědích pro StB, tak dnes Marie Štajerová (M. ŠTAJEROVÁ, osobní konzultace, Plzeň 19. 8. 2014).

¹⁵ NA, f. Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna 1941–1950, k. 11699, sign. T 1870/7.

¹⁶ M. ŠTAJEROVÁ, osobní konzultace, Plzeň 19. 8. 2014.

¹⁷ Archiv hlavního města Prahy (dále jen AHMP), fond Malý dekret (36), sign. 36-59903.

Vratme se nyní zpět do období druhé světové války. Vladimír Třebín se v době okupace začal, zřejmě na popud otce,²⁵ zajímat o kolaborantskou organizaci Vlajka, kde mu nabízeli funkci krajského vedoucího. Na radu matky sice nakonec místo nepřijal, nestal se ani oficiálním členem, avšak byl i poté činný v literárním úseku. Ke konci okupace chtěl s lidmi s Vlajky uspořádat kulturní večer ve prospěch vybombardovaných obyvatel Prahy a nezdráhal se ve jménu této organizace požádat o podporu dokonce okupačního ministra Emanuela Moravce. „Mimo to Suchý /krycí jméno Třebína u StB – pozn. autora/ sám psal Moravcovi a dovolával se jeho pomoci, aby mohl pracovat v kulturním životě. Sliboval přitom Moravcovi oddanost a věrnost. Mimo to Rosol²⁶ pod jménem Suchého posílal do rozhlasu různé přednášky, ve kterých byl chválen bývalý protektorát, a některé přednášky byly v rozhlasu vysílány.“²⁷ Během pražského povstání však Třebín rychle otočil: působil jako spojka v Revolučním národním výboru na Smíchově a vedle toho se zapojil také do tvořícího se Československého svazu mládeže, který byl od počátku pod vlivem Komunistické strany Československa. Ústřední výbor svazu Třebína pověřil organizováním jeho smíchovské pobočky.²⁸

V září 1945 nastoupil Třebín do vojenské služby a po jejím ukončení v roce 1946 zažádal strahovského novicmistra Lea Povolného o přijetí do řádu premonstrátů. Lze jen spekulovat, proč tento krok učinil. Z části mohlo jít o opravdový zájem o duchovno a církevní prostředí, který u Třebína nepolevoval ani během války – pravidelně například navštěvoval emauzský klášter, kde ho upoutalo liturgické umění.²⁹ V počátcích spolupráce Státní bezpečnosti sice tvrdil, že nikdy nebyl „fanaticky“ nábožensky založen: „Do kláštera vstoupil proto, že ho upoutaly honosné církevní obřady a že měl zájem o liturgii a historii.“³⁰ Podle slov rodiny však až do konce svého života „klekal před oltářem i v prázdném kostele,“ ale na druhou stranu se zajímal o astro-

logii a neztotožňoval se se zbožností některých kněží, kteří to podle něj brali „hodně doopravdy“.³¹

Byly to zřejmě také praktické důvody, které přiměly Třebína k řeholnímu povolání. Po skončení války totiž začal být kvůli svým aktivitám za druhé světové války stíhán pro kolaboraci s Němci a doufal, že se vstupem do kláštera trestu vyhne.³² Páter Heřman Týl mu nabídl přijetí do obnovujícího se kláštera v Teplé u Mariánských Lázní a slíbil možnost studia v Holandsku, což se Třebínovi zamlouvalo, a tak tam v září 1946 jako novic nastoupil. Bohoslovecká studia nakonec započal spolu s ostatními kleriky z Teplé v září 1947 na Teologické fakultě v Praze na Karlově univerzitě.

Stíhání však nakonec neunikl. Po únorovém převratu byl v létě roku 1948 za svou činnost ve Vlajce a psaní relace do okupačního rozhlasu odsouzen na jeden a půl roku na nucené práce.³³ Během výkonu trestu se v listopadu 1948 v Táboře nucených prací (dále jen TNP) v Horních Mokropsích seznámil s Karlem Misbachem, bývalým plukovníkem pražské protektorátní policie, s nímž se dohodl na útěku do zahraničí. Tábor tajně opustili 30. prosince 1948 a nakonec se na začátku ledna uchýlili do prostoru Mariánských Lázní, kde měl Třebín kontakty z dob, kdy zde pobýval jako premonstrátský novic v Teplé.

Při vyjednávání s místními lidmi se u Třebína projevilo výbušné a hrubé chování. Ač na útěku z TNP, snažil se v klášteře získat pomoc výhružkami: „... Třebín mě žádal, abych jej převedl přes hranice do záp. Německa, jinak že nás udá všechny v klášteře, že převádíme za hranice. Toto jsem odmítl a informoval jsem o tom převora Týla. Týl mě poslal, abych šel znovu za Třebínem a řekl mu, jak hned nezmizí z kláštera, tak že zavolá SNB /Sbor národní bezpečnosti – pozn. autora/. Dodatečně jsem se dozvěděl, že byl Třebín v kuchyni, kde žádal jídlo a peníze a když mu to nedají, že dá celý klášter zavřít. Když jsem uvedené Třebínovi sdělil, tento odešel.“³⁴

²⁵ M. ŠTAJEROVÁ, osobní konzultace, Plzeň 19. 8. 2014.

²⁶ Jedná se zřejmě o básníka a funkcionáře Vlajky Leona Rosola, člena umělecké skupiny Den, která se scházela v Praze v ulici Ve Smečkách. ABS, f. I. správa SNB (Hlavní správa rozvědky), a. č. 778375 MV.

²⁷ ABS, f. I. správa SNB (Hlavní správa rozvědky), reg. č. 41024.

²⁸ O svých aktivitách během války a Pražského povstání se Třebín ve vlastní verzi životopisu, zasláném z kláštera Gerasu do Nepomucena, nezmiňuje. Papežská kolej Nepomucenum v Římě, archiv (dále jen Nepomucenum), osobní složka V. Třebína.

²⁹ Osobní archiv Karla Skalického, Marie Štajerová Karlu Skalickému 19. února 2003.

³⁰ ABS, f. I. správa SNB (Hlavní správa rozvědky), reg. č. 41024.

³¹ M. ŠTAJEROVÁ, osobní konzultace, Plzeň 19. 8. 2014.

³² ABS, f. I. správa SNB (Hlavní správa rozvědky), reg. č. 41024.

³³ Okolnosti svého zatčení Třebín ve svém životopise pro Nepomucenum vysvětluje jinak: „11. srpna 1948 po velké prohlídce kláštera v Teplé Státní bezpečností, jsem byl zatčen a obviněn, že jsem psal politickou přednášku »V duchu sv. Václava, budeme šťastni«. Na originále této přednášky bylo napsáno mé jméno. Znal jsem však její historii, a proto jsem raději mlčel.“ Nepomucenum, osobní složka V. Třebína.

³⁴ ABS, f. I. správa SNB (Hlavní správa rozvědky), reg. č. 41024, Výslech premonstráta Viléma Cetla z 10. 2. 1958.

Oba vězni na útěku si nakonec převedení přes hranice do západního Německa zajistili, ovšem když je těsně před hranicí jejich průvodce dne 10. ledna 1949 opustil, nezvládl pokračovat lesem dál podle jeho instrukcí, zabloudili a byli zadrženi Pohraniční stráží. Za svůj pokus o přechod dostal Třebín dva roky vězení, propuštěn byl 4. dubna 1952.³⁵

Poté se mu podařilo získat přízeň kontroverzního kapitulního vikáře Českých Budějovic Josefa Buchty,³⁶ díky jehož doporučení začal působit na českobudějovické konsistoři a vyučovat náboženství na obecné škole v Blatné. Kvůli práci ale potřeboval dokončit studia bohosloví, což mu vzhledem k jeho minulosti komunistické úřady zamítly, a tak už v září 1952 odešel pracovat mimo církevní sféru, na státní statek v Suché Vrbné.

S nastalou situací se však nehodlal smířit a pokusil se znovu utéct do zahraničí. Pro svůj plán získal právě Josefa Buchtu, ale společně nesehnali nikoho, kdo by jim s přechodem pomohl. Třebín proto od záměru ustoupil,³⁷ ale Buchta naneštěstí uskutečnil útěk na vlastní pěst. Když se pokoušel 19. května 1953 přeplavat do Německé demokratické republiky (dále jen NDR) přes Labe u Hřenska, zatkla ho Pohraniční stráž. Při následném výslechu jí vyzradil jméno svého bývalého komplice a na základě této kompromitující informace se StB podařilo Třebína 19. listopadu 1954 zlomit a získat ke spolupráci. Z někdejšího vlajkaře, svazáka, bohoslovce a dvojnásobného vězně se stal tajný agent, který dostal krycí jméno *Suchý* podle místa svého tehdejšího pracoviště v Suché Vrbné.³⁸

Počátky spolupráce s StB a vyslání do Říma

StB využila Třebínových kontaktů v církevním prostředí a jeho touhy vyces-

tovat do zahraničí. Dohodla se s ním, že ho vyšle na studium bohosloví pomocí zinscenovaného útěku přes hranici, do něhož by byl nevědomky zapojen další člověk, který by celé akci dodal na důvěryhodnosti. Vedle toho si StB chtěla ověřit Třebínovu spolehlivost a také na něj sehnat kompromitující materiál, který by zaručil, že po výjezdu za hranice nepřestane s tajnými službami komunikovat.

Příležitost k první větší prověrce se naskytla, když jel Třebín na podzim 1955 navštívit do Brna svého známého, bývalého bohoslovce a tajně vysvěceného kněze řádu premonstrátů, Zdeňka Křišťana Němečka. Ten byl členem ilegální skupiny brněnských premonstrátů kolem Pavla Josefa Kratochvíly, která se v té době snažila žít řádovým životem, pořádala duchovní cvičení a měla spojení na sekretáře řádu v Římě Jana Štaffu. StB se rozhodla Třebína na tuto skupinu, kterou již nějakou dobu sledovala, „zaúkolovat“. Podařilo se jí tím získat nejen kompromitující materiál na Třebína, ale i cenné informace, které nakonec vedly k zatčení skupiny.³⁹

Třebín při svých návštěvách v Brně na podzim 1955 a na jaře 1956 v očích premonstrátů nepůsobil příliš důvěryhodně (to se ovšem StB dozvěděla až později, během výslechů členů skupiny). Věděli totiž o nedávném zatčení kapitulního vikáře Buchty a podezřívali Třebína, který i přes svůj podíl na plánování útěku s Buchtou zůstával na svobodě, že podepsal spolupráci s StB. Na důvěryhodnosti Třebínovi nepřidávalo ani to, že v Brně vystupoval příliš suverénně a sebevědomě.⁴⁰

Těchto Třebínových vlastností si ostatně již od počátku všímala i StB. Ve zprávách z prvních schůzek v roce 1955 čteme, že Třebín je inteligentní, velmi vzdělaný člověk „*uhlazeného, až podlízavého jednání*“;⁴¹ později pak také, že je „*hodně výmluvný a /.../, že více mluví než pracuje pro nás*“.⁴² K tomu se přidávaly i Třebínovy kariéristické sklony a přehnaně vysoké mínění o vlastních schopnostech: na jedné z mnoha schůzek s poručíkem StB Milošem Dospivou o sobě uváděl, „*že svým zjevem a jednáním si snadno získává důvěru lidí. Těto vlastnosti, které si je vědom, když bude používat, musí se dostat nahoru*“.⁴³

³⁹ Viz níže.

⁴⁰ ABS, f. I. správa SNB (Hlavní správa rozvědky), reg. č. 41024.

⁴¹ Tamtéž.

⁴² Tamtéž.

⁴³ Tamtéž.

³⁵ ABS, f. I. správa SNB (Hlavní správa rozvědky), reg. č. 41024.

³⁶ Buchta měl kladný poměr ke komunistickému zřízení, takže nad ním státní orgány dlouhou dobu držely ochrannou ruku, a to i přes jeho nezřízený život (pitky na vikariátě, milenky atd.). Docházelo však také k rozsáhlým defraudacím církevního majetku a Buchta dostal po jedné z revizí na jaře 1952 od úřadů roční lhůtu na odstranění nedostatků. Aby se této povinnosti vyhnul, pokusil se utéct do zahraničí, za což dostal čtyři roky vězení nepodmíněně. Trest mu byl nakonec zkrácen na polovinu. Srov. Pavel AMBROŽ, *Českobudějovičtí kapitulní vikáři v dobách totalit*, České Budějovice 2008. Diplomová práce. Teologická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, s. 121.

³⁷ Sám V. Třebín se ve svém životopise pro Nepomucenum o těchto plánech nezmiňuje. Nepomucenum, osobní složka V. Třebína.

³⁸ ABS, f. I. správa SNB (Hlavní správa rozvědky), reg. č. 41024.

StB také hned na začátku zjistila, že Třebín navazuje milostné vztahy jak se ženami, tak s muži, což on sám netajil. „*Přešli jsme na jeho sklony k homosexualitě,*“ píše StB v záznamu o schůzce s Třebínem. „*Při této zmínce se začervenal a z průběhu dalšího rozhovoru bylo vidět, že nerad o tom hovoří.*“⁴⁴ Když ho po jedné z tajných schůzek v Praze nechala StB sledovat, zjistila, že se značně opil se dvěma muži v jedné z vináren poblíž Václavského náměstí, načež s jedním z nich přespal na svém hotelovém pokoji. V Brně se zas Třebín „*potuloval po veřejných záchodcích a navazoval na mladé muže /.../ zřejmě za účelem vyhledání homosexuelního styku*“.⁴⁵ I když mohla Třebínova sexuální orientace potenciálně ohrozit jeho špionáž v církevních kruzích, StB to od jejího záměru neodradilo.

* * *

Ze svých návštěv u premonstrátů v Brně odjel Třebín s nepořízenou. Když se jim zmiňoval o svých nových plánech na odchod do zahraničí a studium bohosloví, jejich představený Kratochvíla správně vytušil, že ho tam tentokrát vysílají tajné služby, a nebyl kontaktu s ním nakloněn. Další ze členů skupiny, František Vladimír Orozs, pak odmítl Třebínovu nabídku, aby do zahraničí utekl s ním. Bohužel, Němeček ho, i přes odpor ostatních, alespoň stačil zasvětit do podstaty ilegálních aktivit skupiny, čímž naservíroval tajným službám první konkrétní podklady pro pozdější pozatýkáání skupiny.⁴⁶

V únoru 1956 se StB rozhodla, že místem Třebínova studia bude Řím, což agent přijal s tím, že by mohl odjet co nejdříve. Dostal za úkol, aby „*se ve svém způsobu života vrátil k provádění církevního života a upevňoval styk s církevními osobami ve svém okolí. Suchý přislíbil, že povolna k tomu přikročí a počne navštěvovat kostel.*“⁴⁷ V Praze se v březnu setkal se svým bývalým novicmistrem Povolným a bývalým řádovým představeným Arnoštem Vovsem, který s jeho plánem uprchnout do zahraničí souhlasil a dal mu kontakt na klášter v dolnorakouském Gerasu.⁴⁸

Onou rybou, která se nakonec nechala chytit na Třebínovu nabídku pro útěk do zahraničí, byl Karel Skalický – tehdy jednadvacetiletý student, který se měl nakonec stát významnou osobností českého exilu. Je ironií osudu, že komunistický režim pomohl bezpečně do zahraničí utéct člověku, proti němuž pak na začátku osmdesátých let, kdy redigoval časopis *Studie*, vedl očerňovací propagandistickou kampaň.

Podívejme se na setkání Třebína se Skalickým z pohledu posledně jmenovaného. Psala se velikonoční sobota roku 1955 a Skalický byl v Českých Budějovicích na návštěvě za rodiči. Když se vracel ze mše, zastavil se v Hroznové ulici u výkladu obchodu s hudebninami: „*Byla tam vystavena jen jedna jediná partitura, ale asi desetkrát nebo kolikrát. Bylo to Italské capriccio.*“⁴⁹ Před obchodem se s ním dal do řeči asi o deset let starší muž a v jednu chvíli mu položil otázku, zda by nechtěl studovat teologii a stát se knězem. „*Byl jsem tenkrát ve druhém roce studia na vysoké škole zemědělské. Otázka mě zasáhla, protože ta eventualita se mi už v mysli vynořila, ale nevezal jsem ji vážně.*“⁵⁰ Ten muž se představil jako Vladimír Pavel Třebín, bývalý člen řádu premonstrátů.

O pár měsíců později ho Skalický potkal znovu: „*Těhdy mi půjčil knížku Následování Krista a vyprávěl o náboženském životě. Pak jsme se viděli ještě asi dvakrát nebo třikrát a naše rozhovory se vždycky točily kolem nábožensko-existenčních problémů. Mezitím ve mně dozrálo rozhodnutí stát se knězem.*“⁵¹ Třebín se Skalickému na jaře roku 1956 svěřil, že uvažuje o útěku do zahraničí, kde by chtěl studovat bohosloví. Na velikonoční pondělí toho roku se pak Skalického přímo zeptal, jestli nechce jít s ním. „*Rozevřelo se mi v tom okamžiku první radikální rozcestí: jít či nejít, to byla otázka. Trvalo však asi jen minutu a dostala odpověď: Jdu.*“⁵²

StB rozhodla, že nejvhodnější místo pro přechod hranice bude poblíž Dolního Dvořiště na jihu Čech. Pracovníci StB Miloš Dospiva a Petr Růžička odvezli Třebína autem do Suchdola, nechali vyklidit prostor u hranice a pečlivě prošli pěší úsek plánované trasy útěku až k ostatnému drátu: „*Šli*

⁴⁴ ABS, f. I. správa SNB (Hlavní správa rozvědky), reg. č. 41024.

⁴⁵ Tamtéž.

⁴⁶ Tamtéž.

⁴⁷ Tamtéž.

⁴⁸ Tamtéž.

⁴⁹ K. Skalický v pořadu *Cesty víry: Radost a naděje*, [online], Česká televize 2010 [citováno 30. 3. 2015]. Dostupné z: www.ceskatelevize.cz/porady/1185258379-cesty-viry/210562215500002-radost-a-nadeje/.

⁵⁰ K. SKALICKÝ, *Moji čtyři andělé na mých čtyřech životních rozcestích*.

⁵¹ Osobní archiv Karla Skalického, Karel Skalický Angelu Faverovi 4. října 1983.

⁵² K. SKALICKÝ, *Moji čtyři andělé na mých čtyřech životních rozcestích*.

*jsme společně se Suchým pěšky cestou a terénem směrem k hranici. Museli jsme přes Malši zbudovat 3 přechody, aby Suchý pak cestu snadněji zdolal. V 19 hod. jsme /.../ pokračovali k drátěným překážkám, které si Suchý dobře prohlédl. Bylo mu ukázáno, které dráty má strážat a v kterém místě překážky překonají. Za pomoci dalekohledu si Suchý prohlédl terén za překážkami a hranicí. Byla mu ukázána silnice vedoucí do Linze, na kterou se musí po překročení hranic napojit.*⁵³

Třebín následně 8. června odjel z Českých Budějovic za Skalickým do Prahy, kde mu představil „svůj“ plán útěku: Navečer 14. června se za ním vrátí do Prahy, odkud pak druhý den odjedou vlakem přes České Budějovice do Suchdola; tam na kraji lesa počkají na setmění a vyrazí pěšky k zadrátovaným hranicím, které překonají kolem půlnoci. Skalický s plánem souhlasil a vzal si na starost nákup kleští, gumových rukavic, kompasu a dalších pomůcek potřebných pro zdolání drátů. Na poslední chvíli projevil zájem o útěk ještě jeden Skalického kamarád, což však Třebín po dohodě s StB odmítl s tím, že by bylo riskantní přecházet hranici ve třech. Následně se Třebín ještě jednou vrátil do Českých Budějovic, aby poslední tři dny před odjezdem trávil na několikahodinových instruktážích pod vedením Dospivy a Růžičky na chatě tajných služeb u Prachatic.⁵⁴

Nadešel den D. StB samozřejmě přesně věděla, jakými spoji dorazí Třebín se Skalickým na místo, a zajistila přes velitele Pohraniční stráže nejen, aby je nikdo namátkově nezkontroloval ve vlaku, ale i vyklizení hranice kolem místa plánovaného útěku. Do Suchdola přijela dvojice 14. června chvíli po páté hodině odpoledne a za setmění skutečně vyrazila k hranici. Provázeli je silný liják. Po zhruba dvou hodinách klopýtání se před půlnocí dostali až k zadrátovaným překážkám. Počkali, až přejde zinscenovaná hlídka. Dali se do překonávání bariéry: „*Když jsme pak štípali dráty, dalo to dost práce, neb je to solidní ocel. Při poslední bariéře Pavel /řeholní jméno Vladimíra Třebína – pozn. autora/ povídá: Kájo, člověče, já to nějak nemůžu přeštípnout. Povídám mu: Nic si z toho nedělej, chvíli si odpočiň. To víš, je to horší, než přeštípnout sekretářku. Museli jsme se v tu ránu dát oba do smíchu, ač postavení nebylo zrovna humorné. Nu, a smíchem posílnění jsme to pak přeštípli.*“⁵⁵

Následující hodiny shrnul Třebín v dopise adresovaném matce Klo-

tildě:⁵⁶ „*Dráty jsme prolezli. Pak jsme ještě na našem území narazili na novou překážku, která nás poněkud vylekala. Louka byla totiž nad kolena zatopena vodou a my jsme nevěděli, kudy kam. I z toho jsme se však dostali a zbývalo poslední, přejít Malši. Nezbyvalo než se soléknout do naha a po krk ve vodě jsme ji přešli. Pak už jsme šli podle mapy po polní cestě až na silnici do Lince. V pět hodin jsme byli ve Freistadtu, kde stál na náměstí autobus. Zaměstnanci nějakého úřadu jeli na výlet. Celkem ochotně nás vzali s sebou, takže již po šesté hodině ráno jsme byli v Linci. Šel jsme hned na Charitu. /.../ Dali mi ochotně peníze, a tak jsem ve dvanáct hodin v poledne už dělal Vídeňáka. /.../ V sobotu odpoledne jsem se šel hlásit na policii. Byli jsme oba dva hrozně unaveni, takže s námi nebyla žádná řeč. /.../ protože se celá procedura protáhla až do večera, vyspali jsme se u nich /.../.*“⁵⁷ Poté se uprchlíků ve Vídni ujal Třebínův otec s manželkou a přáteli a hostil je ještě několik dní.⁵⁸

Třebín se Skalickým následně odjeli podle plánu do kláštera v Gerasu. Stal se jejich azylem na tři měsíce, během nichž si zajišťovali úřední dokumenty potřebné pro přijetí do koleje Nepomucenum v Římě. Situaci jim komplikoval tamní opat Isfrid Franz, který je nechtěl pustit dál: na Třebína naléhal, aby zůstal v Gerasu, dokončil studia a udělal řeholní slib;⁵⁹ do budoucna počítal i se Skalickým.⁶⁰ Přípravy na odchod do Nepomucenu tak oba uprchlíci činili bez vědomí opata i generála premonstrátů v Římě Huberta Nootse.⁶¹ Navíc je zneklidňovaly zprávy, které se doslechli o situaci v Nepomucenu: „*Ve Vídni jsem se sešel s jedním strahovským knězem*

⁵⁶ Ve skutečnosti byl dopis určen hlavně pro informaci StB. Před vysláním dostal Třebín instrukci, aby dopisy s informacemi pro rozvědku formuloval a adresoval jako dopisy matce. StB veškerou poštu přicházející na její adresu kontrolovala, pročetla a podle uvážení je pak buď nechala dojít, nebo je uschovala.

⁵⁷ ABS, f. I. správa SNB (Hlavní správa rozvědky), reg. č. 41024, Vladimír Třebín matce, nedatovaný dopis z Gerasu.

⁵⁸ Karel SKALICKÝ, osobní konzultace, České Budějovice, 6. 11. 2014.

⁵⁹ Nepomucenum, osobní složka V. Třebína, Vladimír Třebín Josefu Bezdíčkovi 9. července 1956.

⁶⁰ ABS, f. I. správa SNB (Hlavní správa rozvědky), reg. č. 41024, Vladimír Třebín matce 22. září 1956.

⁶¹ „*S našim úmyslem odejít do Nepomucenu jsme, ač tuze neradi, nuceni okolnostmi mlčet, až do okamžiku, kdy od Vás a Kongregace studií dostaneme doklady pro vyslanectví, neboť se domníváme (a byli jsme na to šetrně upozorněni), že bychom museli odtud odejít a toho se obáváme, neboť nevíme, zda by se nás někde jinde ujali.*“ Nepomucenum, osobní složka K. Skalického, Karel Skalický Josefu Bezdíčkovi 5. září 1956.

⁵³ ABS, f. I. správa SNB (Hlavní správa rozvědky), reg. č. 41024.

⁵⁴ Tamtéž.

⁵⁵ Tamtéž, opis dopisu Karla Skalického matce 23. července 1956.

Joáchymem. Těm nás před Nepomucenem varoval. Taktéž mnoho jiných českých kněží ve Vídni. Byli jsme z toho oba deprimovaní. Nenašel jsem jediného člověka, ani ti, kteří zde byli z Říma, aby mi řekl: »Jděte do Nepomucena!« Je tam opravdu míserie. /.../ O vicerektorovi Bezdíčkovi jsme slyšeli, že je to člověk, který nikomu nerozumí /.../.⁶² Přesto nakonec oba do Říma odjeli – nejprve na konci září Skalický, po něm na začátku října Třebín.⁶³

Jak jsme zmínili již v úvodu, Skalický v pozdějších letech neopomněl opakovaně vyzdvihnout setkání s Třebínem jako jeden z klíčových okamžiků ve svém životě: „*Po celou tu dobu (tj. před příchodem do Nepomucena) byl pro mě tím, kým pro mladého Tobijáše byl anděl Rafael.*⁶⁴ /.../ *Boží povolání ke mně přišlo skrze něj.*⁶⁵

V Římě

První rok působení agenta *Suchého* v Nepomucenu v Římě probíhal bez problémů. Dokázal si získat důvěru přísného vicerektora koleje Josefa Bezdíčka, začal studovat bohosloví na lateránské univerzitě a zároveň byl v čilém styku s římskou rezidenturou StB. Komunikoval s ní jednak písemně přes schránky umístěné před lateránskou bazilikou a jednak na schůzkách s náčelníkem Josefem Kuříkem, které se konaly nejčastěji v zahradě této baziliky, a to i několikrát měsíčně.⁶⁶ Rozsáhlejší schůzky mezi Třebínem a rozvědkou (konkrétně s Dospivou) se uskutečnily v červenci 1957 ve Vídni, kam dostal od vedení koleje povolenku kvůli návštěvě svého otce.

Tajnou policii od příjezdu do Nepomucena informoval hlavně o dění na koleji: o způsobech komunikace s Československem, přijímání studen-

tů; o představených a jejich sporech, které měla StB zájem podněcovat; o jednotlivých bohoslovcích, mezi nimiž zas hledala lidi vhodné k navázání spolupráce.⁶⁷ Třebín byl „vytěžován“ i na sekretáře řádu premonstrátů Jana Štaffu, který za ním jako za bývalým členem řádu docházel do Nepomucena a jenž byl díky svým myšlenkám na návrat do Československa také považován za potenciálního kandidáta na spolupráci s StB. Kromě informací o lidech předával Třebín rozvědce také písemné dokumenty či tiskoviny, jako byl v Nepomucenu vydávaný časopis českých římskokatolických kněží v emigraci *Vinculum*. Mezitím v lednu roku 1957 zemřela Třebínovi v Československu matka Klotilda, načež za pomoci StB na dálku dosáhl toho, aby mu připadl jako dědictví domek v Rožmitále pod Třemšínem.

Třebínova situace se začala komplikovat až poté, co v Československu došlo v říjnu 1957 k zatčení premonstrátů kolem Kratochvíly.⁶⁸ V církevních kruzích doma se následně začala šířit fáma, že se Třebín těsně před zatčením skupiny vrátil ze zahraničí do Brna a že se – aniž by byl stíhán – svobodně pohyboval po území Československé republiky (dále jen ČSR) (ve skutečnosti už byl tehdy Třebín v Římě). V půlce ledna 1958 pak StB zadržela dopis, který odeslal sekretáři Štaffovi do Říma bývalý premonstrát a spřízněnec pozatýkané brněnské skupiny Karel Dolista z Milevska. Na konci dopisu byla připsána těžko čitelná věta latinsky, takže si StB i přes podezření jen udělala jeho kopii a pustila ho dál adresátovi. Teprve pak zjistila, že latinská věta uvrhla agenta *Suchého* do vážného nebezpečí – zněla: „*Dej si pozor na psa, který se kdysi jmenoval Pavel, zrádce z Teplé.*“⁶⁹

StB měla nejvyšší pohotovost. Nasadila všechny prostředky, aby odvrátila Třebínovu dekonspiraci a jeho případné zatčení italskou policií. Nařídila mu, aby „*zničil veškeré věci, které má u sebe a které by ho mohly uvádět do*

⁶² ABS, f. I. správa SNB (Hlavní správa rozvědky), reg. č. 41024, Vladimír Třebín matce 22. září 1956.

⁶³ O vyslání agenta *Suchého*, „*jehož úkolem je proniknout do bohoslovecké koleje Nepomucenum v Římě,*“ informovala StB v oficiálním dopise ze dne 16. října 1956 ministra vnitra Rudolfa Baráka. Viz: ABS, f. I. správa SNB (Hlavní správa rozvědky), reg. č. 41024.

⁶⁴ Podle biblické knihy *Tobijáš* se Rafael zjevil Tobijášovi v lidské podobě, aby jej a jeho manželku Sáru doprovázel a ochraňoval na cestě do Médie.

⁶⁵ Osobní archiv Karla Skalického, Karel Skalický Angelu Faverovi 4. října 1983.

⁶⁶ Lateránská bazilika byla nevhodnějším místem schůzek proto, že tudy Třebín chodil z přednášek na kolej. V Nepomucenu panoval velmi přísný režim a bohoslovci měli velmi omezené možnosti pohybu po městě.

⁶⁷ „*/.../ nutno se zaměřit především na ty, kteří jsou nespokojeni a kteří poznali světský život a kteří budou vnitřním řádem koleje omezeni /.../*“.⁶⁷ Viz ABS, f. I. správa SNB (Hlavní správa rozvědky), reg. č. 41024.

⁶⁸ Odsouzení byli 25. ledna Krajským soudem v Brně za podvracení republiky takto: Dobroslav Marian Kabelka na 1,5 roku, Pavel Josef Kratochvíla na 3,5 roku, Norbert Bohumil Lízal na čtyři roky, Česlav Ludvík Malík na tři roky, Zdeněk Němeček na dva a čtvrt roku, Vladimír František Orozs na dva roky a Metoděj Vladimír Vitula na 2,5 roku. ABS, Statistika a seznamy, [online], [citováno 24. 7. 2014]. Dostupné z: www.ustrcr.cz/cs/statistiky-seznamy-rimskokatolicka-cirkev#premonstrati.

⁶⁹ ABS, f. I. správa SNB (Hlavní správa rozvědky), reg. č. 41024.

podezření,⁷⁰ a dočasně přerušila veškerou komunikaci s ním. V druhém sledu bylo nutné zjistit, jak vůbec fáma o Třebínově návratu do ČSR před zatčením brněnských premonstrátů vznikla. V následujících týdnech se pak StB za pomoci sítě agentů v Římě a Československu snažila co nejvíce v církevních kruzích zpochybnit pravdivost Dolistova udání a ukázat, že vinu na zatčení brněnské skupiny nenese Třebín, ale její člen Norbert Bohumil Lízal.⁷¹ Významnou roli v této informační válce hrál tajný agent Hubert, který se v ČSR stýkal se Štaffovými rodiči a podařilo se mu před nimi Třebínovu pověst částečně očistit.

I když se tedy StB podařilo pozici agenta *Suchého* v Nepomucenu dočasně uhájit, vedení koleje začalo být vůči němu obezřetnější. V květnu 1958 Třebín StB sdělil, že „čas od času mu *Bezdiček* nebo někdo jiný nadhodí nedůvěru nebo otázku za účelem prořeknutí. Nic konkrétního nebo přímého. Není v bezprostředním nebezpečí.“⁷² Ochladl i vztah premonstrátů k Třebínovi: Štaffa se mu po dojití dopisu začal vyhýbat a generál řádu Noots měl údajně prohlásit, „že *Suchého* zničí a že nikdy nedopustí, aby byl S. vysvěcen.“⁷³

Situace kolem Třebína zůstávala napjatá a například na podzim 1959 o něm kolovalo i mezi bohoslovci „v *Nepomucenu* podezření, že udržuje styky s čs. velvyslanectvím v Římě,“ které se však zakládalo na zřejmě mylné informaci, že Třebín „byl jednou viděn ve styku s ženou, která je z čs. velvyslanectví.“⁷⁴ StB se proto v letech 1958 a 1959 omezila na komunikaci s Třebínem pouze prostřednictvím tajných schránek a k osobním schůzkám přistupovala jen výjimečně jako například během Třebínovy návštěvy Vídně, kam mohl vyjet v květnu 1958 na pohřeb svého otce.

Skutečnost, že Třebín udání od Dolisty ustál, závisela do značné míry také na přízni obávaného vicerektora *Bezdička*, kterou si Třebín již při svém příjezdu do Nepomucena získal a hojně ji využíval, což mnohé bohoslovce pobuřovalo. „V koleji je všeobecně neoblíben, jak u kolegů, tak

*u představených pro svoji hrubou a násilnickou povahu. /.../ Vůči kolegům se chová hrubě a neomaleně, avšak podlízavou a uhlazenou řečí a chováním vůči představeným se snaží jim zavděčit. Když však vidí, že, jak se říká, mu teče voda do bot, snaží se také vůči ostatním chovat se mírně a budít zdání kamarádství. Pro svoji osobu snaží se vždy získat co nejvíce úlev a pohodlí, i když je to na úkor ostatních. Povahy je změkčilé, dovedně předstírá různé nemoci, aby se vyhnul jakékoliv práci a námaze, a když už musí něco dělat, dělá to úmyslně tak nedbale, aby vzbudil zdání, že to nedovede a nemusel to dále dělat. Je také velice mlsný a velký labužník, rád se napije.“⁷⁵ Bohoslovec *Štastný* pak údajně tvrdil, že *Bezdiček* udělá „všechno to, co ten premonstrát /tj. Třebín – pozn. autora/ chce.“⁷⁶*

* * *

Třebínův pochybný charakter nakonec rozhodl o jeho nuceném odchodu z Nepomucena. U rozhodujícího incidentu, k němuž došlo na jaře roku 1960, byl opět Karel Skalický. Spolu s dalšími bohoslovci se tehdy v Římě vydali na procházku k Bazilice svatého Pavla za hradbami. Skalický popsal situaci takto: „Šli jsme ve skupině: já, *Esterka* a *Viator* a za námi *Pavel* /tj. Třebín – pozn. autora/ a *Josef Šach*. Došlo k tomu, že se *Pavel* a *Šach* začali přít ohledně úklidu, který se měl dělat před velikonočními svátky. *Pavel* tvrdil, že musí jít do římského semináře a že nebude pracovat. *Šach* /.../ mu oponoval /.../. *Hádka* se stupňovala stále víc, až mu *Pavel* vypálil ránu pěstí na veřejnosti, na ulici, kde bylo plno lidí.“⁷⁷

Poté se bohoslovci vrátili do Nepomucena a rozebírali mezi sebou celý incident: „Vyslo najevo, že /Třebín – pozn. autora/ dal před rokem ránu pěstí jinému našemu kolegovi *Štastnému*, který ale nikomu nic neřekl.“⁷⁸ Podle informací StB byl Třebín „hlavním činitelem, proč z koleje musel odejít *Štastný*, se kterým měl také spor, při kterém mu vlepil facku. Ovšem bylo to beze svědků, a tak když si byl *Štastný* stěžovat, nikdo mu nevěřil a byl považován za blázna.“⁷⁹ Očití svědci se po poradě rozhodli o incidentu mezi Třebínem a *Šachem*

⁷⁰ ABS, f. I. správa SNB (Hlavní správa rozvědky), reg. č. 41024.

⁷¹ Norberta Bohumila Lízala, jednoho ze členů brněnské skupiny, získala StB ke spolupráci koncem června 1957. Poté, co s ním učinila čtrnáct schůzek, v září 1957 zjistila, že Lízal spolupráci před premonstráty vyzradil. Za podvracení republiky a ohrožení státního tajemství dostal v rámci skupiny nejvyšší, čtyřletý trest odnětí svobody. ABS, f. I. správa SNB (Hlavní správa rozvědky), reg. č. 41024.

⁷² Tamtéž.

⁷³ Tamtéž.

⁷⁴ Tamtéž.

⁷⁵ ABS, f. I. správa SNB (Hlavní správa rozvědky), reg. č. 41024, informace od „ŠUSTRA“, 2. 8. 1960.

⁷⁶ Tamtéž, informace od „KOLÁŘE“, 19. 9. 1959.

⁷⁷ Osobní archiv Karla Skalického, Karel Skalický Angelu Faverovi 4. října 1983.

⁷⁸ Tamtéž.

⁷⁹ ABS, f. I. správa SNB (Hlavní správa rozvědky), reg. č. 41024.

informovat své představené, „načež Třebín vše popřel a pak prohlásil, že to bylo jen z legrace.“⁸⁰

Bezdíček svého chráněnce sice k překvapení mnohých⁸¹ z koleje nevyloučil, ale alespoň odložil jeho svěcení o rok a začal sledovat kritičtější jeho chování. Třebín však nepolevil, naopak se zdá, že mu čím dál tím více pracovaly nervy. Během letních prázdnin 1960, které bohoslovci z Nepomucena pravidelně trávili ve vile v Livornu, ponížil dokonce i svého ochránce Bezdíčka, „když mu řekl před alumnem Viatozem, při opravě domku, že domek opravují pro něho, až půjde do pense, aby měl kam jít a jeho místo, že převezme Suchý.“⁸² Na konci září 1960 si ho k sobě zavolal rektor Nepomucena Alfred Bontempi („malé postavy, diabetik“),⁸³ aby mu tehdy řekl o několika nepříznivých referencích z Československa a také, „že on sám na podkladě různých zpráv má pochybnosti o Suchého »čistotě«, čili jinými slovy, že Suchý udržoval poměr se ženami anebo že měl styky homosexuelní.“⁸⁴ Kvůli tomu vypukla hádka, při které se Třebín obořil na Bontempioho „zřejmě takovým způsobem, že ho zahnal pod stůl.“⁸⁵

Pohár trpělivosti vedení koleje tímto definitivně přetekl. V půlce října Bontempi Třebínovi sdělil, „že nemůže dát souhlas k vysvěcení Suchého na podjáhna a doporučil mu, aby opustil vůbec Itálii a pokusil se dostudovat v jiné zemi.“ Následně Třebín po poradě s Bontempim, Bezdíčkem a ekonomem Jozefem Tomkem napsal dopisy „pro kardinála /Franze – pozn. autora/ Königa do Vídně, opata /Karla – pozn. autora/ Möhlera do Schönau a cisterciáka /Norberta – pozn. autora/ Vodenku do NSR /Německá spolková republika – pozn. autora/ se žádostí, zda by mu nepomohli, aby mohl přejít do jiné koleje, dostudovat a nechat se vysvětit na kněze. Všichni tři, zejména pak Tomko a Bezdíček se vyjádřili, že jeho žádost doporučí a že mu dají dobré vysvědčení.“⁸⁶

⁸⁰ ABS, f. I. správa SNB (Hlavní správa rozvědky), reg. č. 41024.

⁸¹ Byl mezi nimi i teolog Vladimír Boublík, žijící v Římě, který v dopise z 30. září 1960 napsal: „Třebín už měl spoustu defektů a před prázdninami mu bylo uloženo podjáhenské svěcení. Měl být ovšem vyhozen úplně – pouze Bezdíček (!) jej zachránil. V každém případě je silně v kurzu, protože zná výborně donášet a je v Římě vlastnost velmi hledaná.“ ABS, f. I. správa SNB (Hlavní správa rozvědky), reg. č. 41024.

⁸² StB sama Třebínovo chování k Bezdíčkovi v Livornu označila za „přímo odstrašující“. ABS, f. I. správa SNB (Hlavní správa rozvědky), reg. č. 41024.

⁸³ Osobní archiv Karla Skalického, Karel Skalický Angelu Faverovi 4. října 1983.

⁸⁴ ABS, f. I. správa SNB (Hlavní správa rozvědky), reg. č. 41024.

⁸⁵ Osobní archiv Karla Skalického, Karel Skalický Angelu Faverovi 4. října 1983.

⁸⁶ ABS, f. I. správa SNB (Hlavní správa rozvědky), reg. č. 41024.

I když se v následujících měsících Třebín snažil své vyloučení z Nepomucena zvrátit,⁸⁷ nic na něm již nezměnil a v únoru 1961 musel kolej opustit. Odešel do biskupského semináře v rakouském Klagenfurtu, kde ho přijali *in experimentum* a přislíbili mu vysvěcení.

Stažení do Rakouska

V tu chvíli už ale začalo být StB zřejmé, že se Třebínova pověst natolik zhoršila, že ztratil v církevních kruzích výzvedné možnosti. Hlavním (a jak se později ukázalo dosti obtížným) úkolem pro rozvědku bylo dosáhnout alespoň Třebínova vysvěcení. NedisCIPLINOVANÝ a nevyzpytatelný agent se pro tajnou policii stal nepříjemným břemenem: „Suchý nám připraví ještě mnoho těžkostí vzhledem ke své neukázněnosti. /.../ již nikdy si nezíská takovou důvěru ve Vatikánu, aby se tam mohl vrátit. V Klagenfurtu, kde je, je jen řadový seminář, kde se žádná špionáž proti ČSSR /Československá socialistická republika – pozn. autora/ nedělá. I když bude vysvěcen (dle jeho vyjádření), bude zařazen jako kaplan na některou faru v Korutanech. Pro nás tam nemá cenu. /.../ Po vysvěcení, ať si požádá o návrat do ČSSR. V ČSSR by mohl psát o situaci ve Vatikánu, využít ho propagačně proti Vatikánu v jakékoliv formě /.../“⁸⁸

Třebínův pobyt v semináři Klagenfurtu trval jen pár měsíců. K prvotnímu přijetí a příslibu vysvěcení mu pomohlo, že vedení Nepomucena do Klagenfurtu napsalo, že ho překládá „ze zdravotních důvodů s tím, že studoval s dobrým prospěchem“⁸⁹ a nezmínilo se o jeho závažných kázeňských přestupcích. Když se pak představený semináře Illvitzer postupně dozvěděl o Třebínovi více informací, sdělil mu na začátku října 1961, že ho nemůže

⁸⁷ Když ho v lednu vedení Nepomucena vyzvalo, aby kvůli urychlení jeho přijetí na jiné místo odjel vyjednat do Rakouska za Königem a biskupem v Klagenfurtu, Třebín neuposlechl, zůstal v Římě a údajně na radu Františka Plannera (rektorem Nepomucena v letech 1964–1977) se naposledy neúspěšně „tvrdě bránil, protože prý vedení koleje proti němu nic nemá“. StB Třebínovu iniciativu hodnotila značně kriticky: „Akce Suchého proti vedení koleje jsou nepromyšlené a jenom komplikují celou věc. Suchý by potřeboval častější styk, aby byl usměřován. /.../ Celkový postoj Suchého ke svým představeným byl naprosto nesprávný. Jediná omluva je, že to udělal na popud Plannera.“ ABS, f. I. správa SNB (Hlavní správa rozvědky), reg. č. 41024.

⁸⁸ ABS, f. I. správa SNB (Hlavní správa rozvědky), reg. č. 41024.

⁸⁹ Tamtéž.

vysvětlit, jak mu přislíbil. Není však vyloučeno, že Třebín byl vyloučen z Klagenfurtu i kvůli nevhodnému chování.⁹⁰

Třebín musel opustit seminář a zůstal zcela bez prostředků. Přestěhoval se do Vídně ke své nevlastní matce, vdově po zemřelém otci, a našel si místo v továrně Siemens jako technický úředník. Práce se mu však nezamlouvala a snažil se z ní co nejrychleji dostat. Na jeho požadavky StB reagovala s notnou dávkou ironie: „S. /.../ tvrdí, že u Siemense dlouho nevydrží, že prý to není nic pro něho /.../. Ať ho prý pošleme do Španělska nebo mu umožníme studium medicíny, mimo to měl řadu cestovních nápadů, že by se mohl podívat tam neb onam. (Asi jako Ž+H,⁹¹ nic nedělat a mít se dobře). Proto jsem mu řekl doslova: že prozatím pro nás nic neudělal, mimo starostí, které zaviňuje svými nerozváženými kroky, svojí bujnou fantazií a neukázněností. /.../ Domnívám se, že S. je zřejmě totálně shozený a prosazovat ho někde po linii církve je zbytečné ztrácení času. Není také vyloučeno, že je již převertován, tahá nás za nos, jezdí po světě a dekonspiruje naše lidi.“⁹²

StB souhlasila, aby Třebín znovu navštívil Řím (v práci si vyžádal volno s tím, že jede dokončit doktorát) a pokusil se zde „za každou cenu docílit vysvěcení, jinak by veškeré naše snažení a plány byly k ničemu.“⁹³ Do Říma Třebín odjel na začátku listopadu 1961, avšak vrátil se s nepořízenou. V následujících měsících pak nadále pracoval u Siemensu a na vlastní pěst psal žádosti o přijetí na další církevní místa,⁹⁴ avšak rovněž neúspěšně. Pouze představený františkánů ve Vídni ho byl ochoten přijmout jako novice, čemuž se však Třebín zpěchoval s tím, že by to znamenalo „1 rok být zavřený v klášteře a 3 roky někde v provincii učit děti /.../ a nervově by to již neunesl.“⁹⁵

Třebín se proto pokusil ještě zjistit možnosti vysvěcení v NDR, kde měl příbuzné, kteří mu do země zajistili vstupní vízum. Doufal, že se mu toho podaří dosáhnout za pomoci padělaných církevních dokumen-

tů, „kde zmizíkem vymazal studium v Nepomucenu.“⁹⁶ Rozvědka byla k jeho plánu skeptická, ale s návštěvou země na začátku března 1962 souhlasila. Domluvila si s ním schůzku v Lipsku a doporučila mu, aby se v případě jakýchkoliv problémů obrátil na východoněmecké tajné služby. Toho nakonec musel využít, když po přechodu hranic z NSR (přes kterou jel z Vídně do NDR) východoněmecké úřady zjistily, že má neplatný cestovní pas.⁹⁷ Na schůzku do Lipska proto Třebína dovezli pracovníci Stasi, od nichž se StB s překvapením dozvěděla, „že Suchého již delší dobu rozpracovávají (cca 2 roky) a že již loňského roku podnikali akci, aby jel za příbuznými do Vetschau. Poslali za Suchým do Vídně svého agenta, který mu rovněž přivezl peníze na cestu. V tehdejší době z cesty sešlo.“⁹⁸

Po návratu z NDR do Vídně musel Třebín znovu řešit existenční problémy. Dostal se totiž do sporu se svou nevlastní matkou: „...domnívala se, že jí jeho příchod přinese podstatné ekonomické zlepšení, případně i pohodlí, jako automobil a pod. Jelikož se toto nesplnilo, odmítla mu vařit a nakonec i další pobyt u ní.“⁹⁹ Navíc kvůli celodennímu vytížení v práci u Siemense neměl Třebín žádné výzvedné možnosti v církevních kruzích. StB komplikovanou situaci řešila tak, že Třebínovi nařídila, aby dal k 1. dubnu 1962 v práci výpověď, zapsal se na univerzitu na studium teologie a začal si hledat ubytování v některém církevním objektu. Přitom měl nadále zjišťovat možnosti vysvěcení v Rakousku.

Díky doporučením, která se mu podařilo získat od Karla Skalického a spirituála Nepomucena Tomáše Špidlíka, našel Třebín ubytování u Řádu německých rytířů, jehož velmistr ho přijal za člena a od podzimu s ním počítal do noviciátu. Nejprve ale požádal kardinála Königa, aby Třebína vysvětlil, kvůli čemuž bylo třeba získat stanoviska z Klagenfurtu a z tehdejší Kongregace pro semináře a univerzitní studia. Jelikož ta byla zamítavá, zajel velmistr řádu jednat o Třebínovi do Nepomucena za rektorem Bontempim. Když se dozvěděl, že vedení Nepomucena vyslalo Třebína do Rakouska, aniž by o něm řeklo plnou pravdu, reagoval na to údajně

⁹⁶ ABS, f. I. správa SNB (Hlavní správa rozvědky), reg. č. 41024.

⁹⁷ Třebín vlastnil rakouský pas pro uprchlíky, který mu umožňoval bezvízový vstup do NSR, ne však do NDR. Jelikož bylo vízum do NDR zasláno odděleně, byla na něm doložka, že musí být spojeno s platným pasem, což Třebín nesplňoval. ABS, f. I. správa SNB (Hlavní správa rozvědky), reg. č. 41024.

⁹⁸ ABS, f. I. správa SNB (Hlavní správa rozvědky), reg. č. 41024.

⁹⁹ Tamtéž.

⁹⁰ Přímo takové důvody Třebín StB neuvedl, ovšem když o několik měsíců později čekal na doporučující dopis z Klagenfurtu, řekl, že je přesvědčen, že ho nebudou hodnotit dobře. To naznačuje, že i v Klagenfurtu měl nějaké spory. ABS, f. I. správa SNB (Hlavní správa rozvědky), reg. č. 41024.

⁹¹ Zjevně narážka na slavné české cestovatele Miroslava Zikmunda a Jiřího Hanzelku.

⁹² ABS, f. I. správa SNB (Hlavní správa rozvědky), reg. č. 41024.

⁹³ Tamtéž.

⁹⁴ K Misionářům oblátům Panny Marie Neposkrvněné ve Vídni, Oblátům sv. Františka Saleského ve Vídni a do boloňské diecéze v Itálii.

⁹⁵ ABS, f. I. správa SNB (Hlavní správa rozvědky), reg. č. 41024.

slovy: „*To je skandál!*“ a Třebína na konci května vyloučil z Řádu, zamítl svěcení a zakázal styk s rakouským duchovenstvem.¹⁰⁰

Tímto fiaskem po necelých šesti letech skončila špionáž agenta *Suchého* v prostředí katolické církve na Západě. Opustil dům Řádu německých rytířů a 28. května se odebral na československé velvyslanectví ve Vídni, kde si zažádal o urgentní stažení zpět do vlasti. Svá zavazadla nechal v úschovně na vídeňském vlakovém nádraží a ráno 1. června 1962 odjel rychlíkem *Vindobona* směr Praha.

Zpět v Československu

Pracovníci tajných služeb si Třebína vyzvedli, jakmile jeho vlak dorazil na hranici v Českých Velenicích a odvezli ho do hotelu svého spolupracovníka ve Štěchovicích u Prahy. Ministerstvo vnitra legalizovalo jeho návrat s tím, že se do Československa vrátil na základě amnestie prezidenta republiky Antonína Novotného. Hlavním cílem stále zůstávalo Třebínovo vysvěcení na kněze, přičemž StB rozhodla, že její agent již zůstane natrvalo v Československu, a zamítl jeho přání, aby mohl znovu působit v cizině.¹⁰¹ Návrat nalomil Třebínovo fyzické i duševní zdraví: když ho po jeho příjezdu navštívila sestra Anděla s rodinou, trásl se mu ruce, „*nosil plné kapsy B-komplexů, šaty jim byly provoněné a léčivé byliny, to byl jeho zájem.*“¹⁰² Teprve po návratu z Říma také rodině začala být postupně patrná Třebínova homosexualita.¹⁰³

Se státními úřady se Třebínovi vyjednávalo komplikovaně, a to především pro jeho emigrantskou minulost, která budila nedůvěru a pochybnosti. Na církevním odboru ministerstva školství tušili, že za zájmem o vysvěcení stojí StB, a požadovali od ní písemný požadavek. Něco takového bylo z konspiračních důvodů pro tajné služby neúnosné, a tak nakonec musely případ řešit oklikou přes Ústřední výbor Komunistické strany Československa (dále jen ÚV KSČ).¹⁰⁴ Tam již dosáhly úspěchu,

takže od státních úřadů dostal Třebín povolení k vysvěcení v polovině července 1962.

Poté bylo nutné najít církevního hodnostáře, který by byl ochoten Třebína vysvětit, což se však také ukázalo být velmi tvrdým oříškem. Kapitulního vikáře pražské arcidiecéze Antonína Stehlíka hned zpočátku pobouřilo Třebínovo vystupování, které ani po fiasku v zahraničí nepřestalo být suverénní a povýšené. Stehlík z něho měl pocit, že vysvěcení musí provést stůj co stůj a v co nejrychlejší době. Namítal, že Třebín nepatří do jeho diecéze a obával se, že by mu po vysvěcení „*zůstal na krku*“. Nejdříve ho však neodmítl, pouze ho požádal, aby dokončil předměty, které jsou předepsané pro teologické studium v Československu, a aby si našel práci pro případ, že bude mít po vysvěcení problém s uplatněním.¹⁰⁵

Jakákoli Stehlíkova vstřícnost skončila poté, co se během své dovolené v srpnu 1962 sešel s českobudějovickým kapitulním vikářem Antonínem Titmanem, který dobře znal Třebínovu minulost a ostře se stavěl proti jeho vysvěcení. Stehlík proto po návratu z dovolené vykázal Třebína z konsistoře, kde ho předtím nechal dočasně pracovat a bydlet, a prohlásil, že „*vůbec nepřipadá v úvahu jeho vysvěcení a tím méně duchovní správa.*“¹⁰⁶

Tajné služby se Stehlíkově neústupnosti chtěly ještě bránit, ale nakonec nezbylo nic jiného, než se v říjnu pro Třebínovo vysvěcení poohlédnout po jiné diecézi. Agent *Suchý* jim přitom dál přiděloval vrásky na čele: nestěžovali si jen na jeho drzé a okatě tajuplné vystupování před úřady, ale i na neochotu najít si dočasné zaměstnání. Zjistilo se také, že si na svůj pokoj v Kněžském domově v Praze, kde od podzimu bydlel, vodil ženy a mladíky.¹⁰⁷

Třebínova svéráznost, velikášství a neopatrnost se projevy také, když během léta a podzimu 1962 vyjednával v Rožmitále pod Třemšínem ohledně svého dědictví: „*V nedávné době se dostavil na MNV /Místní národní výbor – pozn. autora/ v Rožmitále jistý Třebín, který se představil jako akademik*

jejího doručení. ÚV pak postoupí žádost k vyřízení MŠK /Ministerstvo školství a kultury – pozn. autora/, církevní odbor s tím, aby záležitost byla prokonzultována s bezpečnostními složkami. Tímto způsobem bude církevní odbor donucen se spojit s námi a my sdělíme vcelku pozitivní stanovisko podporované i politickým smyslem kladného rozhodnutí.“ ABS, f. I. správa SNB (Hlavní správa rozvědky), reg. č. 41024.

¹⁰⁵ ABS, f. I. správa SNB (Hlavní správa rozvědky), reg. č. 41024.

¹⁰⁶ Tamtéž.

¹⁰⁷ Tamtéž.

¹⁰⁰ ABS, f. I. správa SNB (Hlavní správa rozvědky), reg. č. 41024.

¹⁰¹ Tamtéž.

¹⁰² Osobní archiv Karla Skalického, Marie Štajerová Karlu Skalickému 19. února 2003.

¹⁰³ M. ŠTAJEROVÁ, osobní konzultace, Plzeň 19. 8. 2014.

¹⁰⁴ „Bylo rozhodnuto /.../ o možnosti ovlivnění případu přes ÚV KSČ. /.../ Bylo nám odpovězeno, že *Suchý* se může na ÚV obrátit jako kterýkoliv občan s žádostí. Tuto žádost napíše a my ji doručíme do podatelny ÚV KSČ s určením pro s. Valchaře, který bude předem vyrozuměn o době

Dr. Teologie a žádal, aby byl vystěhován nájemník z domu, který patřil jeho otci, neboť se chce do tohoto domu opět nastěhovat. O Třebínu je známo, že jeho otec, který si v době okupace zakoupil v Rožmitále rodinný domek, kolaboroval s Němci, za což mu byl jeho majetek po roce 1945 zabrán. Třebín Vladimír studoval teologii a po roce 1950 měl odejít do Itálie, kde údajně studoval ve Vatikánu, odkud také posílá dopisy a pozdravy svým známým. Z těchto důvodů vzniklo proti Třebínovi jisté pobouření mezi místními občany, když si dovolil v současné době žádat celkem drzým způsobem k navrácení majetku. Třebín v této záležitosti byl v Rožmitále asi 3x /.../. /.../ uváděl, že jest zaměstnanec MV /ministerstva vnitra – pozn. autora/ a že by mu vyhovovalo, kdyby mohl bývat občas v Rožmitále ve svém domku, neboť často cestuje a nezdržuje se na jednom místě.¹⁰⁸

Navzdory Třebínovu skandálnímu chování i neochotě církevních míst se tajným službám nakonec podařilo dosáhnout svého: Třebína vysvětil na Slovensku během vánočních svátků roku 1962 dvaasedmdesátiletý, tehdy už „hluboce senilní“,¹⁰⁹ rožňavský biskup Róbert Pobožný.

Konec agenta Suchého

Od začátku roku 1963 začal Třebín působit jako pomocný kněz v jezuitském kostele sv. Ignáce v Praze, který podle něj byl „velmi zajímavý z hlediska zpovědi, že tam chodí řada cizích lidí, nikoliv národností, ale mimopražských /.../. Jmenoval několik příkladů ze zpovědi, z nichž nejzajímavějším byl případ vojáka PS /Pohraniční stráž – pozn. autora/, který se ho zeptal, zda je správné na hranici střílet, když by někdo utíkal.“¹¹⁰

Třebín se však u sv. Ignáce zdržel jen velmi krátce, neboť StB ho již urychleně chtěla uklidit někam na venkov: na začátku dubna 1963 byl proto ke své nelibosti umístěn na faru do vísky Těmice na Pelhřimovsku. Situaci však ani zde neměl lehkou, neboť ho od počátku provázela pověst člověka napojeného na StB – mezi tamními církevními tajemníky kolovala při jeho příjezdu zpráva, že „dělal pro bezpečnost a musel být stažen ze zahraničí, dále že je tlak »z vyšších míst«, aby dělal faráře.“¹¹¹

I když náčelník Josef Kuřík Třebínovi před nástupem do Těmic domlouval, aby se „choval jako normální, loyální kněz“,¹¹² dělal ve svém okolí další skandály. Už po šesti měsících jeho působení na Vysočině si StB poznamenala: „Spolupracovník ve své obci vystupuje sebevědomě, chová se arogantně k další obyvatelce fary Čihákové, dochází mezi nimi k výstupům – až k napadání. Při posledním výstupu s Čihákovou došlo k tělesnému napadení na obou stranách, Třebín mimoto napadl i dceru Čihákové a bude oznámen VB /Veřejná bezpečnost – pozn. autora/ pro přestupek. Při jednání na MNV /místním národním výboru – pozn. autora/ 10. 11. 1963 uvedl, že byl i na ministerstvu vnitra a při rozhovoru naznačuje, že za ním někdo stojí, a přes upozornění na schůzkách nesjednává nápravu.“¹¹³

Po zprávách o těchto excesech StB agenta Suchého definitivně odepsala a v listopadu 1963 s ním ukončila spolupráci. V letech 1965 a 1966 ho už jen jako „konspirativní styk“ využíla při jeho cestách do Rakouska,¹¹⁴ načež s ním v březnu 1967, kdy už působil na faře v Červené Řečici,¹¹⁵ krátce obnovila dobrovolnou spolupráci. Třebín na chvíli opět začal plnit úkoly, ale byla to již jen jeho labutí píseň, neboť lidé, na které byl „úkolován“, se brzy dozvěděli o jeho minulosti, a tak musela být spolupráce ještě na konci roku 1967 ukončena. Podle dochovaných archivních spisů již nikdy nebyla obnovena. Důvodem rozhodnutí bylo opět také Třebínovo chování. Ve zprávě StB z prosince 1967 čteme: „Třebín není na veřejnosti mnoho oblíben, účtuje nadměrně vysoké částky za církevní úkony a je podezření, že část peněz od svých farníků si ponechává pro sebe. Finanční odbor ONV /Okresního národního výboru – pozn. autora/ Pelhřimov jej postihl vyměřením daně z nepřiznaného příjmu ve výši 2.500 Kčs, které musel zaplatit.“¹¹⁶

Poslední Třebínovou kněžskou farností se od května roku 1973 stala jihočeská Olešnice. Místní kronika zmiňuje, že za jeho působení byla zru-

¹¹² ABS, f. I. správa SNB (Hlavní správa rozvědky), reg. č. 41024.

¹¹³ ABS, f. I. správa SNB (Hlavní správa rozvědky), a. č. 778375 MV.

¹¹⁴ V roce 1965 a 1966 byl Třebínovi povolen výjezd do Rakouska, kde navštívil klášter Těšitelů ve Vídni. Během svých cest „při styku s orgány MV /ministerstva vnitra – pozn. autora/ sděloval zajímavé poznatky“. ABS, f. I. správa SNB (Hlavní správa rozvědky), a. č. 778375 MV.

¹¹⁵ Třebín působil jako farář postupně na těchto místech: Těmice (1. dubna 1963 – 1. července 1964), Věžná (do 16. srpna 1964), Červená Řečice (do 1. srpna 1968), Benešov nad Černou (do 1. května 1973), Olešnice (do 31. května 1983).

¹¹⁶ ABS, f. I. správa SNB (Hlavní správa rozvědky), a. č. 778375 MV.

¹⁰⁸ ABS, f. I. správa SNB (Hlavní správa rozvědky), reg. č. 41024.

¹⁰⁹ Osobní archiv Karla Skalického, Karel Skalický Angelu Faverovi 4. října 1983.

¹¹⁰ ABS, f. I. správa SNB (Hlavní správa rozvědky), reg. č. 41024.

¹¹¹ ABS, f. I. správa SNB (Hlavní správa rozvědky), a. č. 778375 MV.

šena výuka náboženství na zdejší škole; jako symbolické znamení z nebes pak působí zpráva, že z věže olešnického kostela sv. Vavřince spadl v roce 1976 železný kříž.¹¹⁷ Na začátku roku 1983 zde pak došlo k Třebínovu poslednímu velkému skandálu. Národní výbor postavil v Olešnici novou obřadní síň a Třebín řekl, „že na katolické pohřby si tam vždycky na stěnu pověsí kříž. Vedoucí pohřební služby z Trhových Svinů to odmítla. Když tam byl první pohřeb, tak se tam spolu kvůli tomu pohádali (ne před pozůstalými, ale ve služební místnosti) a on jí dal facku. Ona vyběhla do obřadní síně mezi účastníky pohřbu a křičela: »Farář mi nafackoval.«¹¹⁸

Třebín za to byl v roce 1983 odsouzen na patnáct měsíců odnětí svobody.¹¹⁹ K trestu nastoupil k 1. červnu 1983 do věznic v Praze na Pankráci a propuštěn byl po devíti měsících v březnu 1984.¹²⁰ Aby se v očích tajné policie rehabilitoval, kontaktoval ji ihned po propuštění a předal jí výzkumnou práci o využití biotechnologií v zemědělství, kterou mu ve vězení svěřil k propašování do zahraničí spoluvězeň jménem Zdeněk Kratochvíl. Ničeho tím však nedosáhl, vrátil se na faru do Olešnice, kde jako důchodce zůstal až do své smrti v roce 1994.

Vyloučení na malém světě olešnické fary Třebín, který byl zvyklý se pohybovat mezi intelektuály, špatně nesl. Občas ho zde navštěvovala jeho sestra Anděla s dětmi: „Když s námi mluvil, tak že vždycky to bylo v nějaké nadsázce nebo nějaké metafoře. Vždycky to bylo od věci. Vždycky to byla trošku hra. On nikdy o sobě nemluvil o minulosti. Já vlastně ani nevím, kolikrát byl zavřený, ani podrobnosti. /.../ Mluvil hodně o astrologii nebo vzpomínali s matkou na Prahu, na dětství, ale ono těch setkání bylo málo. Ale vždycky byl takový fanfarón /.../, spíš dělal haura. /.../ Když jsme ho tam někdy překvapili, tak měl tvář úplně jinou.“¹²¹

Vladimír Třebín prožil poslední měsíce svého života zcela osamocen, bez hospodyně na olešnické faře, takže když zemřel, bylo jeho tělo nalezeno až zhruba po deseti dnech, a to 29. srpna 1994. Stejně jako celý život i k jeho

konci udržoval Třebín kontakty s mladými muži, většinou vysokoškolskými studenty. Zemřel s dopisem jednoho z nich pod polštářem.¹²²

Skalický, který zůstal až do pádu železné opony v Římě, svého anděla Rafaela po jeho odchodu z Nepomucena potkal už jen jednou, a to v roce 1969 v Českých Budějovicích, kde byl mimořádně na návštěvě za svými rodiči a Třebín ho tam přišel – zřejmě na popud StB¹²³ – pozdravit: „Mluvil jsem s ním jen velmi krátce. /.../ Na nic jsem se ho neptal, nic jsem mu nevyčítal. Jen: Jak se máš? Doufám, že se ti daří atd.“¹²⁴ Zcela poslední kontakt přišel v září 1981, kdy Skalický po mnoha letech dostal od Třebína dopis: „/.../ píše Ti, protože se mi o Tobě celou noc z 10. na 11. zdálo. Jestli Ti něco schází, napiš! Jinak myslím, že bys už mohl domů. Napiš a poradím, jak vše legalizovat.“¹²⁵ Ve své odpovědi Skalický – domnívaje se mimo jiné, že za vzkazem stojí tajná policie¹²⁶ – nabídku přátelsky odmítl, načež mu Třebín poslal další tři vzkazy, které už Skalický ponechal bez odpovědi.¹²⁷

¹²² M. ŠTAJEROVÁ, osobní konzultace, Plzeň 19. 8. 2014.

¹²³ StB se o plánu, aby Skalického při jeho návštěvě Československa kontaktoval Třebín, zmiňuje v osobním svazku kněze-agenta z Nepomucena Jaroslava Kunčíka. ABS, f. I. správa SNB (Hlavní správa rozvědky), reg. č. 45124.

¹²⁴ Osobní archiv Karla Skalického, Karel Skalický Angelu Faverovi 4. října 1983.

¹²⁵ Tamtéž, Vladimír Třebín Karlu Skalickému, září 1981.

¹²⁶ Tuto domněnku se autorovi nepodařilo potvrdit. Třebínův svazek v ABS se o tom nezmiňuje.

¹²⁷ Osobní archiv Karla Skalického, Karel Skalický Angelu Faverovi 4. října 1983.

¹¹⁷ Jiří TOMÁŠEK, *Z historie farnosti Olešnické*, Olešnické listy 3, 2007, s. 1.

¹¹⁸ Osobní archiv Karla Skalického, strojem psaný list papíru, nepodepsáno, nedatováno.

¹¹⁹ Tento trest považoval za příliš přísný a ještě v porevoluční době se ho pokoušel zpětně neúspěšně napadnout. M. ŠTAJEROVÁ, osobní konzultace, Plzeň 19. 8. 2014.

¹²⁰ ABS, f. I. správa SNB (Hlavní správa rozvědky), a. č. 778375 MV.

¹²¹ M. ŠTAJEROVÁ, osobní konzultace, Plzeň 19. 8. 2014.

Mikuláš Kusánský a islám. Komplikovaná cesta k dialogu¹

Nicolaus of Cusa and Islam. A Complicated Journey to Dialogue

Jan Červenka

Abstrakt

Studie je pokusem metodou intelektuální historie přiblížit cestu Mikuláše Kusánského k jeho specifickému náhledu na vztah křesťanství s islámem. Toto bádání je vedeno třemi hlavními liniemi: popsáním širšího historického kontextu Kusánského tvorby, představením některých spisů a autorit, z nichž ve svém díle čerpal, a nakonec zkoumáním vlivu jeho metafyzického a gnozeologického systému na jeho chápání mezináboženského dialogu.

Abstract

The paper tries to view the journey of Nicolaus of Cusa towards his specific approach to the relationship between Christianity and Islam using the method of the intellectual history. The research follows three basic lines: the description of the broader historical context of Nicolaus's work; the presentation of some of the writings and authorities which he used in his work and last but not least the influence of his metaphysical and gnoseological system on his understanding of the interreligious dialogue.

Klíčová slova

Mikuláš Kusánský – mezináboženský dialog – korán – intelektuální historie – De pace fidei – Cribratio Alkorani

¹ Studie vznikla v rámci grantu Evropského sociálního fondu Operační program Vzdělávání pro konkurenceschopnost (ESF OPVK) *Konfesijní kultura mezi středověkem a moderní dobou – Posílení mezinárodního výzkumu na Katedře historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci*, reg. č.: CZ.1.07/2.3.00/20.0192.

Keywords

Nicolaus of Cusa – interreligious dialogue – Quran – intellectual history – De Pace Fidei – *Cribratio Alkorani*

Polemiky s islámem mají na latinském západě dlouhou historii, v jejímž průběhu vznikla ustálená podoba žánru a jeho základní argumentační strategie. Přestože lze ohledně formy a podoby polemik vysledovat jistou strnulost, rozhodně se to netýká jejich účelů. Jak poznamenal John Tolan, není možné v polemikách s islámem vidět jen jediný narativ přísné netolerance, ale je třeba vždy přihlížet ke kontextu díla a motivaci jeho autora.² O různorodosti pohledů na islám svědčí i dílo Mikuláše Kusánského.

Mikuláš z Kues je bezesporu jednou z nejvýznamnějších osobností celého 15. století. Málokdo měl podíl na tolika zásadních událostech jako on – konciliární hnutí, jednání s husity, unie s ortodoxní církví, pokus o reformu říšské církve, organizace křížových výprav proti Turkům aj. Samozřejmě ne vždy byl při řešení těchto úkolů úspěšný, někdy vlastní vinou, jindy jeho plánům zase nepřála doba a okolnosti. Přišel také s originálním metafyzickým konceptem postaveným na novoplatónských myšlenkách, politicko-právníkou teorií o fungování církve a státu a položil základy měření jako vědecké metody. Navíc po sobě zanechal na několik set kázání, v nichž se zabíral nejrůznějšími teologickými problémy. Jeho osobnost je navíc zajímavá tím, že nebyl uzavřeným intelektuálem, ale aktivním činitelem církevní politiky, který se dostal až na pozici kardinála.³

Jeho pozdní dílo *Cribratio Alkorani* dokazuje, že snaha o vyvrácení myšlenek jiného náboženství není jediným účelem, za jakým byly polemiky psány. Kusánský přichází s něčím netypickým, ve svém spise se totiž snaží čtenáře přesvědčit o společném základu obou náboženství. V rámci jeho myšlení se nejedná o žádnou novinku, možnost dosažení náboženského míru se pokoušel najít už ve svém starším dialogu *De pace fidei*. V koránu hledá Boží záměr a pravdy evangelia za účelem položit základy pro uskutečnění své vize jednoho náboženství v mnoha rituálech z *De pace*

fidei. Polemika se tak pro Kusánského paradoxně stává nástrojem pro obhajobu náboženského míru.

V této studii je sledována geneze *Cribratio Alkorani* zejména s ohledem na myslitele, kteří měli vliv na formulování Kusánského specifického přístupu k islámu. Jen těžko by ale šlo vysvětlit jeho specifické pojetí, pokud bychom sledovali pouze autory, jimiž se inspiroval. Je proto nezbytně nutné hledat další vlivy. Studie se pokouší na problematiku vzniku Kusánského děl nahlížet prizmatem intelektuální historie. Ta je zde chápána v duchu angloamerické tradice jako pokus o historiografické zasazení soudobého myšlení do širšího kontextu, nejenom intelektuálního, ale zároveň i politického a sociálního. Žádný myslitel není schopen vybudovat svůj filosofický systém ve vzduchoprázdnu, a proto je nutné sledovat okolní vlivy, které vznik dané myšlenky umožnily.⁴ Ještě ve větší míře je třeba takto uvažovat, pokud se chceme zabývat problémem přístupu k jiným náboženstvím v předmoderní době.

Studie se zaměří na tři oblasti, které ovlivnily Kusánského chápání náboženství a postupem času pomohly formulování originálního pokusu o ustanovení náboženského míru. Nejčastější metodou pro takovéto zkoumání bývá sledování intelektuálních vztahů, ať už osobních nebo skrze literární díla. S tímto tradičním přístupem se ale v Kusánského případě nelze spokojit. Tento filosof totiž rozhodně nebyl jen kompilátor, cizí myšlenky pouze nepřijímal, ale podrobil je důkladné kritické reflexi a vytvořil si svůj vlastní systém. Proto je potřeba sledovat vznik a vývoj Kusánského specifického postoje k islámu na pozadí širšího historického kontextu. Studie se bude zabývat zejména třemi zásadními událostmi jeho života, které měly nezpochybnitelný vliv na utváření jeho názoru. Poslední část práce se zaměří na filosofickou analýzu Kusánského metafyzických a gnozeologických názorů a ukáže, jakým způsobem se podílely na jeho přístupu k ostatním náboženstvím.

Historický kontext Kusánského tvorby

Během 15. století se stalo mnoho převratných změn. Podle Richarda Southerna se dokonce jednalo o netypické období z hlediska pohledu

² John TOLAN, *Saracens: Islam in the Medieval imagination*, New York 2002, s. 281.

³ Existuje několik Kusánského životopisů. Pro základní údaje k životu a dílu patrně nejlépe poslouží Erich MEUTHEN, *Nikolaus von Kues 1401–1464: Skizze einer Biographie*, Aschendorff 1976.

⁴ Daniel ŠPELDA, *Intelektuální dějiny pobělohorského exilu. Vladimír Urbánek: Eschatologie, vědění a politika: Příspěvek k dějinám myšlení pobělohorského exilu*, Aluze 3, 2008, s. 110–112.

na islám. Podle něj šlo o „moment of vision“ – krátký okamžik, kdy několik autorů ve svých dílech díky snaze přistupovat k islámu uvážlivě a s představou, že s muslimy je možné se vypořádat jediň pomocí mírové a racionální debaty, předběhlo svou dobu. Tento postoj Southern spojuje především s Janem ze Segovie a samozřejmě s Mikulášem Kusánským.⁵ Přestože oba zmínění autoři nesporně do jisté míry vybočovali z dobového myšlenkového světa, samotný název tohoto konceptu je značně zavádějící a tvrzení poněkud silné. Jejich názory nebyly vizí budoucnosti, naopak jsou zakotveny v historické tradici a dobovém intelektuálním podhoubí. Kusánský nepředběhl svou dobu a ani on sám nepracuje s konceptem tolerance tak, jak bývá chápán v moderní době. Sémantickou náplň novodobému chápání tolerance totiž dodalo až osvícenství. Kusánského náboženská tolerance není pozitivní snahou o prosazení a uznání individuálních práv, mnohem více odkazuje na středověké pojetí tolerance, jež vychází z latinského původu slova *tolerare* – tedy vydržet, přetrpět. Na rozdíl od antiky ale středověk nechápal toleranci jako individuální trpění nepřijemností tohoto světa, ale jako toleranci společnosti, resp. těch, kteří mají ve společnosti moc. Tolerance ze středověkého kanonického práva se tedy týkala přetrpění nežádoucích osob a jevů v rámci společenského organismu.⁶

Pro Kusánského pojetí je klíčové si uvědomit, že pro něj tolerance není cílem ani hodnotou, která by byla pozitivní sama o sobě. Hlavním cílem směřování byl mír a jednota, toleranci vnímal pouze jako prostředek k jejich dosažení. Na tehdejší dobu zahrnoval do své koncepce velkou šíři národů a náboženství, a neobvyklá je i metoda, kterou chtěl k jednotě dospět.

Mnoho nenasvědčuje tvrzení, že by pro mladého Kusánského byl islám důležitým tématem. Jediným náznakem zájmu o toto náboženství bylo studium díla Raimunda Llulla. Vzhledem k tomu, že Kusánského intelektuální úsilí bylo na začátku jeho kariéry upnuto na právníckou kariéru, není třeba přikládat tomuto studiu velkou důležitost.⁷ Dokonce

i na samotném basilejském koncilu vystupoval především jako obhájce Oldřicha z Manderscheidu v jeho při o arcibiskupský stolec. Nechal se pozvat na koncil, aby podpořil nároky svého zaměstnavatele. Díky právníckému a teologickému vzdělání byl začleněn do Komise pro víru, kde se měl mimo jiné vyjádřit k požadavku husitů na přijímání pod obojí i pro laiky. A právě tehdy se musel začít zabývat tolerancí, neboť cílem koncilu bylo dojít k usmíření s českými „heretiky“, čehož mohlo být dosaženo pouze za cenu kompromisů. A s jedním kompromisem Kusánský přišel.⁸

Právě tehdy vzniklo jeho první polemické dílo proti užívání kalicha pro laiky při bohoslužbách, tzv. *De usu Communionis contra Bohemorum errorem*.⁹ V něm tvrdí, že za hlavní zdroj pravdy a za soudce ve věcech rituálů má být považována církev, nikoli Písmo. Pravda je ovšem chápána jako souhlas většiny církevních příslušníků, nikoli pouze jejich nejčelnějších představitelů. Tato argumentace je přesně v duchu konciliárního spisu *De concordatia Catholica*. V *De usu communionis* myslitel tvrdí, že musí být zachována poslušnost církvi, a proto jakékoli odchylky od „unitas ritum“ musí být schváleny církví. Kdo tato pravidla nedodržuje, nemůže být považován za člena církve.¹⁰ Pokud by ovšem ritus byl změněný samotnou církví, pak nemůžeme mluvit o herezi, protože všechna rozhodnutí církve jsou neomylná.¹¹

Podruhé se ke slovu Kusánský dostal při zákulisním vyjednávání, kterým se snažil světský protektor koncilu Vilém Bavorský zabránit odchodu

rukopise koránu svědčí zejména o zájmu o právní zvyklosti muslimů. James BIECHLER, *Three Manuscripts on Islam from the Library of Nicholas of Cusa*, Manuscripta 2, 1983, s. 91–92.

⁸ Ernest JACOB, *Bohemians at Council of Basel, 1433*, in: Prague essays: presented by a group of British historians to the Caroline University of Prague on the occasion of its six-hundredth anniversary, Robert Seton-Watson (ed.), Freeport 1969, s. 81–124; Jan ČERVENKA, *Mikuláš Kusánský a jeho jednání s husity*, in: Proměny konfesijní kultury, Hana Ferencová a kol. (eds.), Olomouc 2015, s. 169–182.

⁹ Paralelní latinsko-anglická edice je dostupná in: *Nicholas of Cusa: Writings on Church and Reform*, Thomas Izbicki (ed.), London 2008, s. 2–85.

¹⁰ Morimichi WATANABE, *Nicholas of Cusa as legal and political thinker*, in: Nicholas of Cusa: Medieval thinker for Modern age, Kazuhiko Yamaki a kol. (eds.), Routledge 2002, s. 53.

¹¹ Thomas PRUGL, *The concept of infallibility by Nicholas of Cusa*, in: Cusanus: A Legacy of Learned Ignorance, Peter Casarella (ed.), Washington 2006, s. 152–154.

⁵ Richard SOUTHERN, *Western views of Islam in Middle Age*, Harvard 1962, s. 93–94.

⁶ István BEJČZY, *Tolerantia: A Medieval Concept*, Journal of the History of Ideas 3, 1997, s. 365–384.

⁷ Přesvědčivě to dokazuje Morimichi WATANABE, *The Episcopal Election of 1430 in Trier and Nicholas of Cusa*, Church History 3, 1970, s. 299–316. I první sada poznámek v jeho

husitů po vážné roztržce v březnu 1433. Zde sehrál Mikuláš zásadní roli. Vilém Bavorský ho totiž již předtím jmenoval svým sekretářem a během těchto jednání jeho služeb hojně využíval.¹² Kusánský husitům navrhl uznání prvního artikulu výměnou za okamžité přizvání do koncilu, kde by se jednalo o zbylých třech požadavcích. Mikuláš se je snažil přesvědčit, že začleněním se vyřeší teologický spor o kalich a zbylé tři artikuly budou koncilem jistě uznány, neboť jsou v souladu s jeho hlavním cílem – církevní reformou.¹³ Důležitý podle něj nebyl problém artikulů, ale zachování jednoty, kterou mohla zaručit jen církev svatá. Na vyjednávání s husity bylo možno vidět, že cesta k formulaci určitých náznaků tolerantního myšlení vedla přes Kusánského politickou aktivitu. Zejména je třeba si povšimnout, jak Kusánský odděloval ritus od církve, potažmo víry. Později toto rozlišení hrálo klíčovou roli v zásadní formulaci Kusánského tolerance – *religio una in rituum varietate*.

Na basilejském koncilu se střetl s husity poprvé a spor o přijímání pod obojí se stal problémem, s nímž se potýkal dlouhodobě. Musel se s ním vyrovnávat i během své legace do Říše a Čech v letech 1451–1452 a nakonec také během diskuse s poselstvem Jiřího z Poděbrad v Římě. Dokonce ještě těsně před smrtí se podílel na jednání mezi odbojnou katolickou Vratislaví a českým králem „obojího lidu“.¹⁴ Ale žádná z těchto dalších aktivit neměla na Kusánského myšlení zřejmě již takový vliv. Na druhou stranu například Pavel Floss vidí v *De pace fidei* terapeutický spis, kterým si chtěl vynahradiť mimo jiné i neúspěšné jednání s utrakvisty z let 1451–1452.¹⁵ Přestože postava Čecha má v rámci dialogu specifické postavení a rozhodně má odkazovat na Kusánského diskusi s utrakvisty, v porovnání s pádem Konstantinopole nehrály takové drobné neshody

podstatnou roli. Nemá tak smysl příliš spekulovat o velkém vlivu těchto jednání na sepsání *De pace fidei*.

Ještě jeden velmi výrazný dopad zanechalo konciliární hnutí na myšlení Mikuláše Kusánského. Konciliarismus byl totiž pokusem o přenos středověkého systému řešení věroučných otázek skrze disputace vedené účastníky jako rovný s rovným z půdy univerzit do správy církve. Konciliárnímu hnutí se podařilo na jistou dobu disputace prosadit jako nástroj pro reformu církve. Pozdně středověké koncily dokázaly, že tato učená hádání mohou slavit i úspěch, byť byl pouze dočasný. Zdařilá jednání s představiteli husitských Čech toho byla jasným důkazem. Nemenší vítězství znamenalo prosazení unie s východními církvemi na papežském koncilu ve Ferrare a Florencii, na němž se Kusánský značnou měrou podílel.¹⁶ Tento nový způsob myšlení přestál i prohru konciliárního hnutí. A zachoval se také v úvahách Kusánského a Jana ze Segovie, o čemž svědčí jejich debata o řešení vztahu s islámem. Zde popisují konferenci učenců jako ideální řešení tohoto problému.

Druhým diplomatickým úkolem, který Kusánského myšlení ovlivnil a přispěl k rozvoji jeho tolerantního myšlení, byla mise do Konstantinopole. A to nejen proto, že se jednalo o jednu z mála příležitostí, kdy mohl získat osobní zkušenost s muslimy. Jestli k nějakému bližšímu setkání došlo, nelze s jistotou říci, přestože učenec sám v předmluvě ke *Cribratio Alkorani* o jedné takové disputaci píše.¹⁷ Ta podle jeho slov skončila prosbou muslimů o křest, ke kterému nedošlo údajně pouze proto, že ve městě vypukla blíže nespecifikovaná nákaza a oni zemřeli. I když podání celé historiky nasvědčuje, že jde o fiktivní vyprávění, neznamená to, že se setkání s muslimy neuskutečnilo. K podobné konfrontaci dojít mohlo, ale pravděpodobně by byl její průběh komplikovaný a výsledek rozhodně ne tak jednoznačný, jak ho Kusánský vylíčil.

Nelze opomenout, že návštěva Konstantinopole velmi rozšířila Kusán-

¹² Blanka ZILYNSKÁ, *Pax fidei Mikuláše Kusánského a quaestio Bohemica*, in: Seminář a jeho hosté II. Sborník příspěvků k nedožitým 70. narozeninám doc. PhDr. Rostislava Nového, Petr Kreuz – Vojtěch Šustek (eds.), Praha 2004, s. 92.

¹³ Alois KRCHŇÁK, *Čechové na Basilejském sněmu*, Svitavy 1997, s. 121.

¹⁴ V Římě byl totiž považován za odborníka na českou otázku, a tak byl často pověřován k jednání s Čechy podobně jako kardinál Karvajal. Srov. Antonín KALOUS, *Plenitudo potestatis in partibus?: papežští legáti a nunciové ve střední Evropě na konci středověku (1450–1526)*, Brno 2010, s. 186.

¹⁵ Pavel FLOSS, *Mikuláš Kusánský. Život a dílo*, Praha 1977, s. 193; Kusánus jednal proti svým názorům i podle František Michálek BARTOŠ, *Cusanus and the Hussite Bishop Martin Lupáč*, *Communio Viatorum* 5, 1962, s. 40.

¹⁶ P. FLOSS, *Mikuláš Kusánský. Život a dílo renesančního filosofa, matematika a politika*, Praha 2001, s. 20.

¹⁷ Vzhledem k tomu, že Kusánského díla cituji z digitalizované kritické verze heidelberské edice textů, tak uvádím nikoliv stranu, ale odstavce, případně řádky. Mikuláš KUSÁNSKÝ, *Cribratio Alkorani*, in: Nicolai de Cusa opera omnia iussu et auctoritate academiae litterarum Heidelbergensis ad codicum fidem edita VIII, Ludwig Hagemann (ed.), [online], Hamburg 1986 [citováno dne: 11. 2. 2015]. Dostupné z: http://www.cusanus-portal.de/content/werke.php?id=CribAlk_1, ods. 3.

ského znalosti o islámu. Za pomoci místních mnichů, kteří mu pomáhali s překlady z arabštiny, měl možnost pracovat s arabským originálem koránu. On sám arabštinu neovládal. Také zde mohl prostudovat byzantské polemiky s islámem, v předmluvě zmiňuje práci Jana z Damašku. V poznámce uvádí: „zkoumal jsem, zdali někteří Řekové napsali něco proti těmto bláznivým chybám, a zjistil jsem, že jedině Jan z Damašku.“¹⁸ Je však zarážející, že by tato polemika byla jediná, kterou by bylo možno v Konstantinopoli nalézt.¹⁹

A konečně cestou zpátky došlo k údajné vizi, která ho inspirovala k formulování teze *coincidentia oppositorum*, jež ho přivedla k sepsání *De docta ignorantia*. Jde o klíčový prvek Kusánského metafyziky, který zanechal silnou stopu i v jeho pozdějších spisech. Jak v *De pace fidei*, tak v *Cribratio Alkorani* totiž používá princip *complicatio-explicatio*, který poprvé popsal právě v *De docta ignorantia*. Zjednodušeně řečeno by se celý jeho přístup k ostatním náboženstvím dal zahrnout pod hlavní myšlenku sjednocení protikladů – *coincidentia oppositorum*. V mnoha případech jeho přístupu k mezináboženskému dialogu je navíc možné sledovat konkrétní aplikace teorie *complicatio-explicatio*. O tom, jak vlivné byly principy použité ve spise *De docta ignorantia* na formování Kusánského myšlení, svědčí i fakt, že princip *complicatio-explicatio* ve svých dílech zabývajících se islámem používal i dlouho poté, co formuloval jinou ontologickou koncepci.²⁰

Ještě je třeba se zamyslet nad množstvím polemických spisů, které vznikly v poměrně krátké době na počátku druhé poloviny 15. století v prostředí papežské kurie. Jedno z vysvětlení, jež se nabízí, je pokračující trauma z pádu Konstantinopole. Jenže mnohá díla, například Kusánského *Cribratio Alkorani* nebo slavný dopis sultánu Mehmedovi od Pia II., vznikly skoro o deset let později, což je poněkud dlouhá doba na reakci. Navíc Mikuláš Kusánský i papež Pius II. (ještě pod občanským jménem Aeneas Silvio Piccolomini) se s touto událostí explicitně vypořádali ve svých

starších pracech.²¹ Pravděpodobnější je, že šlo spíše o výsledek zvýšeného zájmu o islám v souvislosti s propagací křížové výpravy, kterou se chystal Pius II. uskutečnit. Aby byla křížácká propaganda účinnější, potřeboval papež lépe poznat svého nepřítele a jeho náboženství a zároveň získat silné argumenty na jeho vyvrácení. Toto byl samozřejmě jeden z hlavních účelů polemik po celá staletí, a tak není divu, že papežovi oddaní kardinálové se pustili do jejich sepisování. Nevíme, zda vždy šlo o úkol zadaný přímo jim samotným Piem II., jak tomu bylo v případě polemiky Jana Torquemady,²² nebo jen o snahu se papeži zavděčit. I *Cribratio Alkorani* bylo určeno papeži Piovi, který se intenzivně věnoval přípravám křížové výpravy proti Turkům a zjevně hledal ideologickou oporu pro své snažení.

Kusánského práce ale směřovala za jiným účelem, a zřejmě i proto se nedočkala velkého ohlasu ani u svatého otce. Ten její myšlenky a argumenty ve svém dopise Mehmedovi téměř nevyužil. Piův dopis, ačkoli na první pohled vyzýval ke konverzi, ve skutečnosti není ničím jiným než polemikou psanou neobvyklou formou, která měla za cíl vyburcovat apatické křesťany k účasti na křížové výpravě.²³ Kusánskému se politika válečného vypořádání se s islámem nezdála jako nejlepší řešení. Vysvítá to z dopisu Janovi ze Segovie,²⁴ a je docela dobře možné, že šlo o jednu z třech ploch ne vždy zcela ideálního vztahu mezi papežem a kardinálem. Kusánský chtěl s muslimy vést racionální debatu, jeho plán ale s výjimkou Jana ze Segovie nenašel podpory. I to je patrně jeden z důvodů, proč jeho práce neměla

²¹ Kusánský v *De pace fidei* a Piccolomini v často citovaném lamento, kde označuje pád Konstantinopole za druhou smrt Homéra a Platóna. James BIECHLER, *Christian Humanism Confronts Islam: Sifting the Qur'an with Nicholas of Cusa*, Journal of Ecumenical Studies 1, 1976, s. 10. Piccolomini dokonce krátce na to poslal Kusánskému dopis, v němž se vyjadřuje k pádu Konstantinopole. Thomas IZBICKI – Gerald CHRISTIANSON – Philip KREY (eds.), *Reject Aeneas, Accept Pius: Selected Letters of Aeneas Sylvius Piccolomini (Pope Pius II)*, Washington 2006, s. 313.

²² Podle všeho Torquemada dostal tento úkol během kongresu v Mantově, jeho účel bylo předvést argumenty k vyvrácení islámu před vládci v Mantově. Anna ECHEVARIA, *The Polemic Use of the Crusades in Fifteenth Century Literature of Mendicant Orders in Spain*, in: *The Crusades: Other Experiences, Alternate Perspectives: Selected Proceedings from the 32nd Annual CEMERS Conference*, Khalil Semaan (ed.), New York 2003, s. 45.

²³ Nancy BISAHA, *Renaissance Humanists and the Ottoman Turks*, Philadelphia 2010, s. 151.

²⁴ Mikuláš KUSÁNSKÝ, *Epistola ad Iohannem de Segobia*, in: *De Pace Fidei. Cum epistola ad Iohannem de Segobia*, Raymond Klibansky – Hans Senger (eds.), [online], Hamburg 1970 [citováno dne: 11. 2. 2015]. Dostupné z: http://www.cusanus-portal.de/content/werke.php?id=EpistolaDeSegobia_1.

¹⁸ „*Quaesivi, si quis Graecorum scripsisset contra illas ineptias; et non repperi nisi Iohannem Damascenum*,” M. KUSÁNSKÝ, *Cribratio Alkorani*, ods. 2.

¹⁹ O byzantských přístupech k islámu John MEYENDORFF, *Byzantine views of Islam*, *Dumbarton Oaks Papers* 18, 1964, s. 113–132.

²⁰ V češtině podává vývoj Kusánského ontologického myšlení nejlépe Pavel FLOSS, *Mikuláš Kusánský. Život a dílo renesančního filozofa, matematika a politika*, Praha 2001, s. 21–47.

v pozdějších letech takový ohlas jako jiné polemiky vzniklé v téže době. Jeho dílo totiž nenaplnovalo cíl, který od nich čtenáři očekávali.

Intelektuální zdroje Kusánského tolerance

Není samozřejmě možné vysledovat všechna díla a autory, kteří mohli mít vliv na Kusánského myšlení, protože jen jejich pouhý seznam by zabral několik stran. Mikuláš byl jedním z nejvzdělanějších lidí své doby, vlastnil obrovskou knihovnu čítající přes stovku svazků a jako vášnivý sběratel, ovlivněný humanismem, neopominul jedinou příležitost ke zkoumání cizích knihoven a objevování zapomenutých rukopisů. Pokusím se tak vybrat jen několik nejvýznamnějších jmen a formulovat důvody, proč považuji jejich učení za důležité z hlediska Kusánského vývoje názorů na islám. Užitečným vodítkem pro tento výběr byla jeho vlastní slova v úvodu ke *Cribratio Alkorani*,²⁵ kde zmínil hlavní autory, o něž se opíral. Druhým kritériem pro zařazení do tohoto výčtu byl možný vliv myslitelů na formulaci těch Kusánského myšlenek, které nepatřily do typického polemického diskurzu.

Raimundus Llullus

Kusánského první setkání s možností mezináboženského dialogu proběhlo už během jeho studií v Kolíně, kde se seznámil se spisy Raimunda Llulla a s jeho názory na univerzální náboženství – čerpal z dialogu *Liber de gentile et tribus Sapientibus*.²⁶ Kusánský Llulla znal, a dokonce vlastnil i jeho dialog o islámu, který se dodnes nachází ve špitální knihovně v Kues. Llullovy práce měly dokonce největší podíl v kolekci rukopisů v Kusánského knihovně. Mikuláš měl k dispozici celkem 39 Llullových spisů, které byly celé nebo alespoň částečně obsažené v 68 rukopisech.²⁷ O velkém vlivu tohoto filosofa na Kusánského myšlení není třeba pochybovat.²⁸

Z hlediska vzájemného vztahu je zajímavé, že oba myslitelé se dali na dráhu filosofie po údajné mystické vizi. Mnozí autoři sice zaštiťovali své myšlenky tvrzením, že jim byly seslány vyšší mocí,²⁹ zvláštní ale je, že oba při popisu vize tvrdí, že jim byla seslána otcem světél.³⁰ Není tak nepravděpodobné, že i zde našel Kusánský inspiraci.

Llullus kritizoval tehdejší misijní postup vůči muslimům, protože cílem většiny misionářů nebylo obrátit Araby na křesťanskou víru, ale hledání mučednické smrti.³¹ Navrhoval, aby misionáři důkladně studovali korán, nejlépe přímo v arabštině. Pro tento účel také prosazoval ustanovení stolic pro učitele arabštiny na předních západních univerzitách. Trval na tom, že konverze muslimů je možná pouze na základě racionálního přesvědčování. Svou filosofii postavil okolo speciálního umění – *Arts*, které se dalo použít právě v rámci misionářského působení. Velkou předností *Arts* podle Llulla bylo, že se zakládalo na principech klíčových pro všechna velká monoteistická náboženství. Tento společný základ představil i ve svém dialogu *Liber de Gentile et tribus Sapientibus*.³² Podobnou snahu můžeme pozorovat také u Kusánského, který ve svých dílech rovněž počítal se společným základem všech náboženství. Tyto principy se pak měly podle Llulla stát výchozím bodem konverze,³³ měly se vyučovat na jím navrhovaných katedrách a prakticky používat mezi misionáři.³⁴

alespoň některé studie aspektů, které mohly mít vliv na Kusánského toleranci: Theodor PINDL-BÜCHEL, *The Relationship between the Epistemologies of Ramon Lull and Nicholas of Cusa*, *American Catholic Philosophical Quarterly* 1, 1990, s. 73–87; Ermenegildo BIDESE – Alexander FIDORA – Paul RENNER (Hgg.), *Ramon Llull Und Nikolaus von Kues: Eine Begegnung Im Zeichen der Toleranz: Akten des Internationalen Kongresses Zu Ramon Llull Und Nikolaus von Kues*, Brixen – Bozen 2005.

²⁹ Pavlína CERMANOVÁ, *Čechy na konci věků*, Praha 2013, s. 112–113.

³⁰ Ramon LLULL, *Doctor Illuminatis: A Ramon Llull Reader*, Antony Bonner (ed.), Princeton 1985, s. 7. Obdobnou formulaci používá Kusánský při popisu své vize v *De docta ignorantia*.

³¹ Zejména kritizoval v tomto ohledu své kolegy františkány, viz: J. TOLAN, *Saracens: Islam in the Medieval*, s. 215–220.

³² Aaron TYLER, *Islam, the West, Tolerance conceiving existence*, New York 2008, s. 56–58.

³³ M. WATANABE a kol., *Nicholas of Cusa: A Companion to His Life*, s. 159.

³⁴ J. TOLAN, *Saracens: Islam in the Medieval*, s. 256

²⁵ M. KUSÁNSKÝ, *Cribratio Alkorani*. ods. 4.

²⁶ Jasper HOPKINS, *Nicholas of Cusa's De Pace Fidei and Cribratio Alkorani*, 2. vydání, Minneapolis 1994, s. 4. Moderní překlad např. Ramon LLULL, *Das Buch vom Heiden und den drei Weisen*, Theodor Pindl (Hg.), Stuttgart 1998.

²⁷ Morichimi WATANABE a kol. (eds.), *Nicholas of Cusa: A Companion to His Life and His Time*, Farnham 2011, s. 157.

²⁸ Vztahu Raimunda Llulla a Mikuláše Kusánského se věnuje rozsáhlá literatura, zde

Heimeric da Campo

Již za studií se Kusánský seznámil s názory Heimerica da Campo, možná byl dokonce jeho žákem během studia teologie v letech 1425–1426 na kolínské univerzitě.³⁵ Spolu s Kusánským za účelem opsání spisů Raimunda Llulla dokonce navštívili karteziánský klášter v Paříži.³⁶ Další významné setkání proběhlo na basilejském koncilu, kam se Heimeric dostal jako zástupce kolínské univerzity. Oba dva se účastnili jednání s husity a sepsali práce na obhajobu autority koncilu.

Heimeric se ve svém spise *Disputatio de potestate ecclesiastica* pokoušel rozřešit církevní rozkol mezi papežem a koncilem vskutku netradičně, a to tak, že hledal v učení koránu argumenty jak pro konciliarismus, tak pro papalismus.³⁷ Pravděpodobně právě na basilejském koncilu začal Kusánský podrobněji svatou knihu islámu studovat, dost možná s podobným úmyslem jako Heimeric, neboť jeho první poznámky v této knize se zabíraly zejména právní tematikou.³⁸ U Heimerica je patrné, jak rozličné uplatnění mohl najít korán v rukou neortodoxních myslitelů. Právě zde se mohl Kusánský inspirovat k tvrzení, že muslimské svaté písmo může křesťanům sloužit i k jinému účelu, než k vytváření polemik s islámem.

Korán

Zcela klíčovým spisem pro formování vztahů k ostatním náboženstvím byl rozhodně samotný latinský překlad koránu a všechny spisy toledské kolekce, kterou Mikuláš několikrát přímo cituje jak v *Cribratio Alkorani*, tak v *De pace fidei*. Podle Biechlerovy analýzy Kusánského marginálních poznámek korán intenzivně studoval minimálně při třech příležitostech. Při prvním zkoumání se věnoval zejména právním záležitostem. Tato sada poznámek byla vepsána patrně již během působení u Oldřicha z Man-

derscheidu nejpravděpodobněji během jednání na basilejském koncilu.³⁹ Podle výskytu marginálií lze usuzovat, že s četbou koránu skončil kolem sedmé sůry, pak bylo jeho studium přerušeno prací pro koncil a cestou do Konstantinopole. Během tohoto pobytu zapůjčil svůj rukopis Janu ze Segovie, kvůli čemuž ho nemohl pročítat několik následujících let.⁴⁰

Ale ani v tomto mezidobí nevynechal jedinou příležitost do něho nahlédnout. Jak již bylo řečeno, s dalšími rukopisy koránu a polemickými spisy se seznamoval během pobytu v Konstantinopoli. Další dvě série poznámek Biechler logicky spojuje s Kusánského pečlivou přípravou před sepsáním jeho hlavních spisů týkajících se mezináboženského dialogu (*De pace fidei* v roce 1453 a *Cribratio Alkorani* v letech 1460–1461). Ne všechny ale musely být vepsány během jedné z těchto etap, každopádně tři rozdílná období lze paleograficky rozeznat.⁴¹ Poznámky jasně ukazují, že po návratu z Konstantinopole se Kusánského intelektuální interest velmi proměnil a s ním i jeho přístup k interpretaci koránu – většina z tohoto typu poznámek odráží zájem o teologické problémy.⁴² Druhá sada je vedena snahou hledat společná témata mezi křesťanstvím a islámem, a je tedy pravděpodobně součástí přípravy *De pace fidei*. Dokonce lze u textu na aversu folia 25 nalézt poznámku zvýrazněnou ukazatelem ruky, která zní „*fides una, ritus diversus*.“⁴³ Jde zjevně o jednu z hlavních inspirací principu *religio una in rituum varietate*, kolem kterého je vystavěn celý dialog *De pace fidei*. Korán tedy dokonce poskytl Kusánskému argument pro vysvětlení existence různých rituálů. Je tomu jednoduše proto, že každému národu byl poslán prorok, který mu měl ukázat vlastní cestu k pravé a společné víře.⁴⁴

³⁹ J. BIECHLER, *Three Manuscripts on Islam*, s. 92. Toto Biechlerovo zjištění může podpořit vliv Heimerica de Campo a jeho studia koránu na Kusánského, jak bylo zmíněno výše.

⁴⁰ *Tamtéž*, s. 94.

⁴¹ *Tamtéž*, s. 93.

⁴² *Tamtéž*, s. 94.

⁴³ *Tamtéž*. Podle Biechlera ho k této poznámce inspirovala pasáž ve spisu *Doctrina Mahometi*, který je rovněž součástí rukopisu toledské kolekce vlastněného Kusánským. *Tamtéž*, s. 95.

⁴⁴ „*Habet autem hoc humana terrena condicio quod longa consuetudo, quae in naturam transisse accipitur, pro veritate defenditur. Sic eveniunt non parvae dissensiones, quando quaelibet communitas suam fidem alteri praefert*“, Mikuláš KUSÁNSKÝ, *De pace fidei. Cum epistula ad Ioannem de Segobia, Nicolai de Cusa opera omnia iussu et auctoritate academiae litterarum Heidelbergensis ad codicum fidem edita, tomus VII*, Raymund Klibansky – Hildebrand Bas-

³⁵ Florian HAMANN, *Koran und Konziliarismus. Anmerkungen zum Verhältnis von Heymericus de Campo und Nikolaus von Kues*, Vivarium 2, 2005, s. 275–279.

³⁶ Bohužel není jasné, jestli Heimeric da Campo přivedl Kusánského i k četbě Llullovy textů, každopádně cestu do Paříže provedli z jeho popudu. M. WATANABE a kol., *Nicholas of Cusa: A Companion to His Life*, s. 95.

³⁷ F. HAMANN, *Koran und Konziliarismus*, s. 275.

³⁸ J. BIECHLER, *Three Manuscripts on Islam*, s. 93.

Jeho třetí verze poznámek je nejpodrobnější, a proto se domníváme, že šlo o přípravu spisu *Cribratio Alkorani*. Biechler popisuje styl psaní jako méně pečlivý, uspěchanější, s méně precizními tahy písmen. Přesto ale svědčí o zvědavosti, kritickém myšlení a pozorném čtení.⁴⁵ Lze v nich identifikovat dva hlavní motivy – biografická data o Mohamedovi a hledání společných bodů mezi islámem a křesťanstvím.⁴⁶ I tyto poznámky svědčí o Kusánského snaze pokračovat ve směru vytyčeném v *De pace fidei*. Žádný zásadní obrat v přístupu ke čtení a výkladu koránu se zde neobjevuje, mnoho poznámek se soustředí na pasáže, které stvrzují přednost dřívějších zjevení a potvrzují evangelium a Starý zákon.⁴⁷

Fakt, že právě tady lze vysledovat základy Kusánského klíčových argumentů, svědčí o jeho snaze nahlížet na korán jako na knihu, která má velkou výpovědní hodnotu. Svatou knihu islámu tedy nezačal studovat plný předem připravených domněnek, které by se pouze snažil potvrdit. Podle Kusánského nejde o knihu plnou lží a smyšlenek, jak bývá často označována ostatními tvůrci polemických spisů. O jeho intelektuální poctivosti svědčí i to, že když ve svém rukopise objevil několik vadných folií, snažil se nedostatek opravit srovnáním s jiným rukopisem. Tento postup dokládá poměrně intenzivní filologickou kritiku.⁴⁸ Jestli se při podobných opravách opíral o překlad, který podle svých slov našel v Konstantinopoli, není jasné. Nezdá se to ale pravděpodobné, alespoň pokud je správná domněnka a tento úplný rukopis citoval i při psaní *Cribratio Alkorani*.⁴⁹ Znamenalo by to ale, že Kusánský měl v rukou celkem čtyři různé rukopisy koránu. V Konstantinopoli viděl rukopisy dva. Jeden probíral v originále

cour (eds.), [online], Hamburg 1970 [citováno dne: 11. 2. 2015]. Dostupné z: http://www.cusanus-portal.de/content/werke.php?id=DePace_1, ods. 4. Srov. M. KUSÁNSKÝ, *Cribratio Alkorani*, ods. 7.

⁴⁵ J. BIECHLER, *Three Manuscripts on Islam*, s. 95.

⁴⁶ *Tamtéž*.

⁴⁷ Např. poznámky 17rb „*Alchoran firnamentum legis mosaice*“, 45va „*optime dicit de evagelio quod est supplementum legis*. *Alibi ut hic dicit alchoran confirmationem legis*“, 93ra „*nota dicit librum nihil praeteris prophetis contrarium continere*“, 95vb „*alchoran confirmat pentateuchum*“. *Tamtéž*, s. 95–96.

⁴⁸ Thomas BURMAN, *Polemic, Philology, and Ambivalence: Reading the Qur'an in Latin Christendom*, *Journal of Islamic Studies* 2, 2004, s. 197.

⁴⁹ J. BIECHLER, *Three Manuscripts on Islam*, s. 96. Je ovšem zvláštní, že o tomto druhém rukopisu koránu nemluví v předmluvě, kde podrobně rozebírá zdroje, z nichž vycházel při tvorbě *Cribratio Alkorani*, včetně rukopisů koránu.

s tamějšími františkány ovládajícími arabštinu, druhý, přeložený do latiny, potom četl v Peře. V latině prostudoval i překlad zanechaný v Basileji.⁵⁰ Mezi sebou je navíc porovnával, aby dosáhl co nejpřesnější interpretace. Všechny tyto indicie svědčí o překvapivě pečlivém studiu koránu, které rozhodně nebylo na latinském západě běžným zvykem ani u tvůrců polemických spisů.

Ricoldo da Montecroce

Ricoldo da Montecroce, vlastním jménem Ricoldo Pennini, se narodil ve Florencii a později se stal dominikánským mnichem a převorem v klášteře Santa Maria Novella.⁵¹ Ricoldo byl jedním z nemnoha autorů polemik s islámem, kteří měli rozsáhlou osobní zkušenost s muslimským stylem života. Procestoval totiž Svatou zemi, Turecko, Arménii, Írán a Irák a přes deset let působil jako misionář v Bagdádu. Dokonce se zde naučil kvůli svému poslání i arabsky.⁵² Tento osobní kontakt s muslimy zásadně ovlivnil jeho názory a ve svém cestopise *Liber Peregrinationis* chválí pohostinnost, časté modlitby i vzývání Božího jména a dávání almužen, což je na svou dobu nebývalé uznání vyznavačům islámu. Ricoldo nebyl jediným křesťanem, který dlouho mezi muslimy žil a studoval islám, ale je jeden z mála, který tyto své osobní zkušenosti tematizoval i v polemickém díle.⁵³

Důležitým pojítkem mezi oběma autory je jejich reakce na dobytí velkého křesťanského centra muslimy – Montecroce zažil pád poslední křižácké pevnosti ve Svaté zemi – Akry – a Kusánský byl v roce 1453 v Konstantinopoli. Oba myslitelé byli těmito událostmi velmi poznamenáni a odrazilo se to i na podobnosti jejich spisů zabývajících se islámem. Ricoldo v reakci na pád Akry napsal dílo s názvem *Epistolae ad ecclesiam*

⁵⁰ „...ad Constantinopolim perrexi, ubi apud Fratres Mirores habitantes ad sanctam crucem repperi Alkoranum in Arabico, quem mihi in certis punctis fratres illi, prout sciverunt, explanarunt. In Pera autem in conventu sancti Dominici erat translatus modo, quo Basileae dimisi,“ M. KUSÁNSKÝ, *Cribratio Alkorani*, ods. 2.

⁵¹ Ricoldův životopis podala nejnověji Rita GEORGE-TVRTKOVIĆ, *After the Fall: Riccoloda da Montecroce and Nicolaus of Cusa on Religious Diversity*, *Theological Studies* 3, 2012, s. 641–662.

⁵² *Tamtéž*, s. 645.

⁵³ Rita GEORGE-TVRTKOVIĆ, *Ambivalence of interreligious experience: Riccoloda Monte Croce's Theology of Islam*, New York 2007, s. 2.

triumphantem, Kusánský zase vytvořil *De pace fidei*. Oba se ve svých dílech obrací s prosbou o pomoc k Nebeskému království, které jediné dokáže problém mezináboženských vztahů vyřešit. Určitý rozdíl je jak ve formě, tak ve vyznění obou reakcí. Ricoldo da Montecroce píše „dopis do nebe“, kde přednáší řadu zoufalých otázek, na které neposkytuje žádnou jistou odpověď. Jediné, co můžeme dělat, je náboženské napětí přijmout a smířit se s ním.⁵⁴ Tato rezignace představuje zajisté velký rozdíl oproti dialogu *De pace fidei* popisujícím setkání mudrců v nebi, jež byli povoláni, aby si vyslechli návod na ukončení náboženských válek, který velmi snadno naleznou.

Důležitým pojítkem je obojaké vnímání islámu. Ricoldo měl velmi pozitivní osobní zkušenost s muslimskými náboženskými praktikami, ale zároveň poměrně přísně odsoudil samotný zdroj těchto praktik – korán. Tyto názory vyjádřil dokonce v rámci jednoho díla,⁵⁵ takže není možné se odvolávat na myšlenkový vývoj mezi spisy nebo jejich žánrovou odlišnost. Jasně to ukazuje složitost vnímání islámu u středověkých intelektuálů – podobně i Kusánský zaujímá k muslimům ambivalentní postoj, byť se v některých ohledech od Ricolda značně odlišuje. Daleko více oceňuje text koránu a vidí v něm mnoho pasáží odkazujících k pravdám evangelia. Naopak pro některé z rituálů a praktik muslimů nemá mnoho pochopení a odsuzuje je. Zejména je značně kritický vůči charakteru a činům samotného proroka Mohameda.

Pro zkoumání *Cribratio Alkorani* je velmi důležité, že Kusánský v předmluvě vyzdvihuje Ricoldovo dílo jako nejpřínosnější pro své závěry.⁵⁶ Nepochybně má na mysli jeho polemiku *Contra legem Sarraceronum*,⁵⁷ která patřila mezi nejrozšířenější spisy svého druhu na západě ke konci středověku. Jeden její rukopis byl součástí Kusánského knihovny a velké množství poznámek v něm svědčí o jeho důkladném studiu.⁵⁸ Je proto na místě

pečlivě prostudovat Ricoldovy názory, zejména s ohledem na Kusánským zmiňovaný vliv. Ten je patrný zejména v částech, kde se vyjadřuje o koránu spíše negativně – zejména po Ricoldovi opakuje pasáže, kde si korán protiřečí.⁵⁹ Přebírá od něho i mnohé detaily o Mohamedově životě nebo myšlenku, že výrok „není boha kromě Boha“⁶⁰ je truismus a mnoho dalších polemických motivů. Na druhou stranu jejich interpretace u Kusánského je někdy dost odlišná. Navíc u často opakovaných útoků na korán není možné vyhledat jejich přímý zdroj a Kusánský je mohl přebírat ze zdrojů, které měli s Ricoldem da Montecroce společné, zejména z polemiky Petra Ctihodného a dalších spisů toledské kolekce.

Oba myslitelé rozlišují mezi tím, co se píše v koránu a jak tyto myšlenky vykládají muslimští učenci, což znamená, že byli alespoň do jisté míry obeznámeni s exegetickou tradicí muslimů. Vzhledem k tomu, že Kusánský sám neměl tolik kontaktů s muslimy, je možno předpokládat, že tyto pasáže přebírá od Montecroceho. Dokonce se zdá, že *Contra legem Sarraceronum* se na několika místech vydává stejným směrem jako Kusánského *pia interpretatio* v *Cribratio Alkorani* – například při stavbě argumentu dokazujícího, že Kristus je Syn Boží na základě jeho ztotožnění se Slovem Božím.⁶¹ Kusánský přebírá i chápání gramatického plurálu v přímých Božích promluvách jako důkaz, že korán uznává triadická nauku.⁶²

Je těžko zodpověditelnou otázkou, v jakém smyslu Kusánský dílo Ricolda da Montecroce považuje za nejpřínosnější. Myslí tím pouze to, že z něj čerpal nejvíce informací, nebo je opodstatněné tvrzení, že *Contra legem Sarraceronum* inspirovalo Kusánského k novému přístupu k islámu? Výše zmíněné analogie dávají tušit, že by tomu mohlo být obojím způsobem. Od Ricolda totiž přebírá nejen útoky na korán, ale i některé jeho pozitivní interpretace.

⁵⁴ R. GEORGE-TVRTKOVIČ, *After the Fall*, s. 642.

⁵⁵ R. GEORGE-TVRTKOVIČ, *Ambivalence of interreligious experience*, s. 4.

⁵⁶ „*Vidi post hoc Romae libellum fratris Ricoldi Ordinis Praedicatorum, qui Arabicis litteris in Baldach operam dedit, et plus ceteris placuit.*“ M. KUSÁNSKÝ, *Cribratio Alkorani*, ods. 4.

⁵⁷ Také často nazývaná *Disputatio contra Sarracenos et Alkoranum, Impugnatio Alkorani* nebo *Antialkoranum Machometi*. Poslední název upomíná na dílo Václava Budovce z Budova a jeho *Antialkorán* a ne náhodou, neboť dílo Ricolda da Montecroce bylo jedním z inspiračních zdrojů této české polemiky.

⁵⁸ J. BIECHLER, *Three Manuscripts on Islam*, s. 96.

⁵⁹ R. GEORGE-TVRTKOVIČ, *After the Fall*, s. 646. Ačkoli například časté modlení bývá vyzdvihováno ve velkém množství cestopisů, Ricoldův seznam je obsáhlejší, než je obvyklé, a zejména nesrovnává muslimy s křesťany, a tedy pravděpodobně jeho hlavním cílem nebylo zahanbení a kritika křesťanů, ale upřímné uznání náboženských zvyklostí.

⁶⁰ Jasper HOPKINS, *Miscellany on Nicholas of Cusa*, Minneapolis 1994, s. 62.

⁶¹ J. HOPKINS, *Miscellany on Nicholas of Cusa*, s. 72.

⁶² *Tamtéž*, s. 81–82.

Dionýsios Karteziánus

Jedním z tehdejších děl zabývajících se islámem, které Kusánský nepochybně četl, je polemika *Contra perfidiam Mahometi* karteziánského mnicha Denyse Ryckela, známého spíše pod latinizovanou formou jména Dionýsios Karteziánus. Nejen, že ji Kusánský četl, ale dokonce její vznik sám inspiroval, jak uvádí v předmluvě ke *Cribratio Alkorani*.⁶³ Dosvědčuje to i věnování Karteziánovy polemiky kardinálu od sv. Petra, jímž byl v té době právě Mikuláš Kusánský. I tento spis je součástí dochované Kusánského knihovny a marginálie v něm svědčí o tom, že ho rovněž podrobně studoval. Poznámky ale zdaleka nejsou tak rozsáhlé jako u kodexu obsahujícího spisy toledské kolekce. Podle stylu písma James Biechler zařadil studium *Contra perfidiam Mahometi* do druhé etapy, tedy období kolem roku 1453 spjatém s tvorbou *De pace fidei*.⁶⁴ Každopádně Karteziánovo dílo poznal nejpozději v roce 1454, neboť se o něm zmiňuje v dopise Janu ze Segovie. V něm Kusánský tvrdí, že Karteziánova práce je s odkazem Jana ze Segovie nesrovnatelná.⁶⁵ Tato zmínka potvrzuje tezi, že *Contra perfidiam Mahometi* nepovažoval Kusánský za příliš přínosný. Kusánského kritický přístup k textům se projevil i vůči Karteziánově díle. Opravuje ho v chybné citaci koránu i výkladu Avicenova učení – podle Kusánského Avicena netvrdil, že Kristus je nadřazen Mohamedovi obecně, ale že pouze Kristova nauka o duchovní povaze slastí v Království nebeském je morálnější a v tomto ohledu nadřazena Mohamedově učení.⁶⁶

Karteziánovo dílo je v souvislosti s Kusánským zajímavé zejména kvůli své roli při vzniku *Cribratio Alkorani*. Kusánský jeho závěry ve své práci využíval minimálně, proč tomu tak bylo, ale nevíme. Je pravděpodobné, že s Karteziánem nesouhlasil, zřejmě kvůli jeho útokům a jednostrannému odsouzení islámu. Kusánský zjevně chtěl přijít s alternativním přístupem a důkladným prozkoumáním koránu, a tak mu Karteziánova práce, opakující mnohokrát omílaná témata, nepřípadala jako dostatečně hluboké pojednání o islámu.

⁶³ M. KUSÁNSKÝ, *Cribratio Alkorani*, ods. 4.

⁶⁴ J. BIECHLER, *Three Manuscripts on Islam*, s. 96.

⁶⁵ „*Et Carthusienses in Roremunda dioecesis Leodiensis habent, ubi quidam doctus frater Dyonisius vivens laboravit scribendo opus parvum contra errores Mahumeti; sed non est comparatio ad volumen illud gloriosum vestrae compilationis.*“ M. KUSÁNSKÝ, *Epistola ad Ioannem de Segobia*, s. 101, ř. 10–14.

⁶⁶ J. BIECHLER, *Three Manuscripts on Islam*, s. 98.

Jan ze Segovie

Další výraznou postavou poloviny 15. století zabývajících se islámem je už několikrát zmíněný Jan ze Segovie. Ten spojil svůj život s univerzitou v Salamance. Nejen, že zde získal mistrovský titul z teologie a později tam i přednášel, ale postupem času dosáhl na významnou pozici v univerzitní hierarchii a několikrát univerzitu zastupoval na různých diplomatických jednáních. Dvakrát byl vyslán do Říma, aby vyjednával s papežem o schválení a financování nově ustanovené fakulty teologie. Díky předchozím diplomatickým úspěchům byl dosazen do role jediného reprezentanta univerzity v Salamance na basilejském koncilu,⁶⁷ kde se stejně jako Kusánský stal členem komise pro víru.

Oba na koncilu vedli dispute o mezináboženském dialogu⁶⁸ a postupem času se mezi nimi vyvinulo pouto důvěry, které přerostlo v přátelství. I proto zřejmě Segovia obdržel Kusánského manuskript k opsání, když musel druhý jmenovaný odcestovat na jednání do Konstantinopole.⁶⁹ V odpovědi na dopis Jana ze Segovie z prosince roku 1454 píše, že ho list velmi potěšil a že je rád, že se jejich staré přátelství zachovalo.⁷⁰ Je to překvapující i vzhledem k tomu, že se jejich cesty záhy po koncilu radikálně rozešly. Kusánský se dal do služeb papeže Evžena, zatímco Segovia zůstal věrný konciliárnímu hnutí. O to překvapivější tento dopis, psaný po dvaceti letech, je. Jejich myšlenky o vypořádání se s islámem a zápal pro jejich realizaci musel být v Basileji opravdu velký, když překonal propast času i tak zásadní názorový rozkol.

Jan ze Segovie hledal podporu pro svůj program mírového řešení válek mezi muslimy a křesťany skrze konferenci učenců. Na té se měly diskutovat vyřešit náboženské rozdíly mezi křesťanstvím a islámem. Podobně jako Kusánský uznává vypořádání se s islámem pouze intelektuální cestou,

⁶⁷ M. WATANABE a kol., *Nicholas of Cusa: A Companion to His Life*, s. 198. Pro podrobnější informace o Janovi ze Segovie a islámu viz: Rodrigo CABANELAS, *Juan de Segovia y el problema islámico*, Granada 2007.

⁶⁸ James BIECHLER, *Interreligious dialogue*, in: *Introducing Nicholas of Cusa: A guide to a Renaissance man*, Christopher Bellitto – Thomas Izbicki – Gerald Christianson (eds.), New York 2004, s. 280.

⁶⁹ David THOMAS – Anthony MALLETT a kol., *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History. Volume 5 (1350–1500)*, Leiden 2012, s. 432.

⁷⁰ „*In primis quia nexum veteris inter nos amicitiae non tantum vidi integrum, sed potius tristi glutino compactum,*“ Mikuláš KUSÁNSKÝ, *Epistola ad Ioannem de Segobia*, s. 93, ř. 9–11.

dosažení jednoty nenásilnou metodou.⁷¹ Segovia uvádí čtyři možné způsoby jak docílit konverze – zázraky, válkami, misijním kázáním a mírovým jednáním. Za jedinou reálnou cestu považuje mírové jednání, které nazývá *contraferentia*.⁷² Kusánský byl touto myšlenkou nadšen (aby také ne, když šlo vlastně o krok k naplnění jeho vize z *De pace fidei*) a souhlasil s východisky Jana ze Segovie. Dokonce zde Kusánský vysvětluje svou účast na organizaci křížových výprav – má za to, že úspěch takového počínání je velmi nejistý a navíc nebezpečný.⁷³ V odpovědi Janu ze Segovie navrhuje hned několik vylepšení původního plánu. Konference by se neměli účastnit muslimští duchovní, ale raději světší učenci a političtí činitelé.⁷⁴

Jan ze Segovie se rovněž angažoval v pokusech o mezináboženský dialog, ale přitom působil po zcela jiné linii než výše zmínění autoři. Jeho kontakty s papežskou kurií byly až do odeslání dopisu Kusánskému ze zcela zjevných důvodů minimální. Proto ho ani není možné řadit do jedné linie s Kusánským, přestože jejich názory byly v konečném důsledku značně podobné a navíc pravděpodobně i ovlivněné vzájemnými diskusemi na basilejském koncilu. Jenže východiska Jana ze Segovie byly dány mnohem více praktickou politickou situací na Pyrenejském poloostrově než striktně teoretickou spekulací, jako tomu bylo u Kusánského.

Tolerance jako výsledek metafyzicko-gnozeologických úvah

Dějiny tolerance jsou do značné míry spjaty s dějinami skeptického myšlení, neboť je to právě skepse a nejistota v otázce správnosti vlastních morálních hodnot, co vede člověka k nutnosti tolerantního přístupu. Pokud není jistý způsob poznání pravdy, nemůže si nikdo být ani jistý vlastními morálními závěry. Skepticismus nebyl ve středověku častým gnozeologickým východiskem, nicméně skoro vždy je možné najít nějaké prvky skepse u myslitelů tematizujících toleranci.⁷⁵

Gnozeologickým názorem převažujícím po značnou část středověku byl realismus. Realisté věřili v pevnou, objektivní existenci významů a zejména hodnot, což je pro tolerantní myšlení velmi problematický koncept. Pokud totiž nějaké společenství došlo k názoru, že pravé hodnoty objevilo, každý, kdo je nesdílel, byl buď intelektuálně méněcenný, nebo přímo zvrácený, protože byl tyto hodnoty schopen poznat, ale ignoroval je.⁷⁶ Křesťanský svět bral za samozřejmé, že je znal. Jednou z hlavních hodnot křesťanství bylo mírové soužití, členové ostatních náboženství tedy dle realistů museli vyznávat jiné hodnoty, v tomto případě válku. To je také jeden z kořenů středověkého vnímání islámu jako náboženství šířícího se mečem a muslimům jako válečných štváčů. Křesťanské válečné akce proti muslimům potom byly chápány jako obrana před agresí a tedy jako válka spravedlivá. Poněkud odlišně od muslimů byli vnímáni židé, kteří nepoznali pravé hodnoty nikoli kvůli své zvrácenosti, ale kvůli nevědomosti, protože nerozpoznali v Ježíši Kristu pravého mesiáše.⁷⁷

Ovšem Kusánského gnozeologické východisko se od většinového značně odlišovalo, protože přišel s novým originálním filosofickým systémem. Jeho nauka o poznání se opírá o pojem konjektury, který podrobně rozebírá ve spise *De Coniecturis*. Konjekturální poznání není absolutní a ani nikdy takové být nemůže, protože jde o limitní nekonečné přibližování se k Pravdě. Poznání je o to hodnotnější, čím lépe nám umožňuje pochopit, že to, co víme, není absolutní Pravda.⁷⁸ Kusánského gnozeologie ale není skepsí, protože každé poznání má smysl. Lidské poznání je důležité a není možné ho zavrhnout a rezignovat na něj. Každá parciální pravda totiž nějakým způsobem odráží a odkazuje k Pravdě absolutní.

Tady se gnozeologické schéma viditelně dotýká novoplatonismu, dalšího myšlenkového proudu, který je u Kusánského velmi silně zastoupen. Smysl konjektur a jejich význam pro toleranci přibližuje Joe Descorte na příkladu Boží Trojice – jak je možné pochopit tuto podle Kusánského nedosažitelnou absolutní Pravdu? Lidské intelektuální schopnosti nám

⁷¹ M. WATANABE a kol., *Nicholas of Cusa: A Companion to His Life*, s. 199.

⁷² J. BIECHLER, *Interreligious dialogue*, s. 281.

⁷³ TÝŽ, *Christian Humanism Confronts Islam: Sifting the Qur'an with Nicholas of Cusa*, s. 10.

⁷⁴ TÝŽ, *Interreligious dialogue*, s. 282.

⁷⁵ Cory NEDERMAN, *Worlds of difference: European Discourses of Toleration, c. 1100 – c. 1550*, Philadelphia 2010, s. 40.

⁷⁶ Joe DESCORTE, *Tolerance and Trinity*, in: *Conflict and Reconciliation: Perspectives on Nicolas of Cusa*, Inigo Bocken (ed.), Leiden 2004, s. 111.

⁷⁷ Jasper HOPKINS, *Nicholas of Cusa's Intellectual Relationship to Anselm of Canterbury*, in: *Cusanus: A Legacy of Learned Ignorance*, Peter Casarella (ed.), Washington 2006, s. 54–74.

⁷⁸ J. DESCORTE, *Tolerance and Trinity*, s. 114.

nikdy nedovolí zcela vysvětlit a úplně pochopit triadismus, protože podle rozumu není možné, aby tři věci byly zároveň jedinou entitou. Proto se také často Kusánský vydává cestou novoplatónské negativní teologie – via negativa. Tu uplatňuje dokonce i přímo v *Cribratio Alkorani*:

„*Fistě potom, protože přesahuje veškeré poznání smyslové i rozumové a každé jméno i jakékoli pojmenování, proto nelze říct, že jeden nebo tři, dobrý nebo moudrý nebo Otec nebo Syn nebo Duch svatý a toto je obdobné pro všechno o čem lze mluvit nebo co lze myslet.*“⁷⁹

Pluralita epistemologických analogií poskytuje podle Kusánského člověku nejlepší možný přístup k pravdě.⁸⁰ Proto je také logické, že tolerantní spisy na sebe obvykle berou za svou formu dialogu jako literárního žánru, i když není tomu tak vždy. Literární dialog je ztělesněním této plurality už proto, že není vždy jasné, která z hovořících postav má pravdu. Všechny postavy mají nějaký názor a argumentují pro něj. A i když mohou na konci dojít ke společnému závěru, je všem myšlenkám prezentovaným v dialogu přiznána určitá hodnota. Dialog je tak příkladným žánrem, který pro Kusánského představuje nejlepší možnou cestu k hledání pravdy. Kusánského *De pace fidei* v tomto ale trochu vybočuje. Když na otázky mudrců odpovídají vůbec největší myslitelné křesťanské autority, samo Boží slovo a dva přední apoštolové – Petr a Pavel – nejde zjevně o rovnocennou diskusi. Stejně tak je netradiční i prostředí – Království nebeské, na něž jsou zástupci všech národů povoláni, aby si vyslechli návod na dosažení náboženského míru. Samozřejmě i tady jde o hledání pravdy, mudrci kladou zvědavé otázky a debatují, ale nakonec vždy přijmou a souhlasí s poučeními, kterých se jim dostává od autority. Podobná dialogická rétorika zaznívá v *Cribratio Alkorani*, i když v mnohem menší míře a často jde spíše o řečnické obraty, které mají zapůsobit na čtenáře, než o opravdové dialogy. I tak ale několik z těchto dialogických narážek obsahuje prostor pro debatu, neboť umožňují přiložit větší váhu argumentům protistrany prezentovaným v polemice.

⁷⁹ „*Tunc certe, cum excedat omnem sensum et omnem intellectum et omne nomen et omne nominabile, nec dicitur unus nec trinus nec bonus nec sapiens nec pater nec Filius nec spiritus sanctus et ita de omnibus, quae dici aut cogitari possunt,*“ M. KUSÁNSKÝ, *Cribratio Alkorani*, ods. 88.

⁸⁰ P. FLOSS, *Mikuláš Kusánský. Život a dílo renesančního filosofa*, s. 28.

Posledním gnozeologickým prvkem, který se podepsal na podobě Kusánského postoje k jiným náboženstvím, je hermeneutický přístup k textům, který začal být hojněji využíván v renesanci.⁸¹ Hermeneutika je metoda, která se snaží hledat v díle významy, které jsou z nějakého důvodu skryté. Proto také umožňuje velkou volnost při výkladu textu a ta byla pro interpretaci koránu jako spisu v zásadě souhlasícího s biblí klíčová. Význam *pia interpretatio*, jak Kusánský své hermeneutické čtení koránu nazývá, pro rozvoj tolerantního přístupu k islámu je toho jasným příkladem.

Hermeneutika *pia interpretatio* má podle Hopkinse dvě základní části. První lze vysvětlit tak, že v momentech, kdy text koránu explicitně odporuje Písmu svatému, je třeba začít hledat implicitně obsažené pravdy. Podle Kusánského totiž lze i v těchto, na první pohled protikladných tvrzeních, nalézt společnou pravdu, pokud jsou správně pochopena. Odpověď na druhou část problému je méně sofistikovaná, má se aplikovat tehdy, když nalezneme takovýto nesoulad nebo nesrozumitelnost ve vlastním výkladu koránu. V ten moment je totiž podle Kusánského třeba brát svatou knihu islámu tak, jako by vyjadřovala pravdy obsažené v bibli.⁸²

Mikuláš píše, že „*nebude složité najít v koránu pravdy evangelia, přestože Mohamed sám byl od pochopení pravd evangelia vzdálen.*“⁸³ Na mnoha místech je totiž možno pravdy křesťanství odhalit, pokud pochopíme hlavní, skryté záměr autora koránu, kterým je podle Kusánského samozřejmě Mohamed a nikoli Bůh.⁸⁴ Tento přístup by nebyl zcela bezprecedentní, používal ho už Maimonides, který se bál, aby jeho myšlenky nebyly nesprávně pochopeny, a tak je ukryl do protikladných tvrzení, ve kterých se mohou vyznat jen poučení metafyzici.⁸⁵

U tohoto ale Kusánského snaha o výklad koránu nekončí, protože formuluje ještě jeho druhou úroveň. Pravda je částečně vyslovená a částečně implicitně myšlená, ale spíše než díky Mohamedovi, tak jemu navzdory: „*Protože Mohamed neusiloval o slávu Boha a spasení lidstva, ale píše o svou vlastní*

⁸¹ Antony GRAFTON, *Renaissance Readers and Ancient Texts: comments on some commentaries*, *Renaissance Quarterly* 4, 1985, s. 615–649.

⁸² J. HOPKINS, *The Miscellany on Nicholas of Cusa*, s. 41.

⁸³ „*Non igitur erit difficile in Alkorano reperiri evangelii veritatem, licet ipse Mahumetus remotissimus fuit a vero evangelii intellectu,*“ M. KUSÁNSKÝ, *Cribratio Alkorani*, ods. 16.

⁸⁴ J. HOPKINS, *Nicholas of Cusa's De Pace Fidei and Cribratio Alkorani*, s. 22.

⁸⁵ Tamtéž.

*slávu.*⁸⁶ Přestože Mikuláš Kusánský na mnoha místech popírá korán jako přímé Boží slovo, v konečném důsledku byla jeho podoba ovlivněna Božím přičiněním. Podle Kusánského byly Božím záměrem do koránu skrytě vsunuty pasáže, které při správném čtení, tedy pomocí *pia interpretatio*, přivedou čtenáře k pochopení společného základu obou náboženství.

Tato studie pouze poukázala na celou složitou intelektuální cestu Mikuláše Kusánského, která vedla k jeho myšlenkám o společném základu všech náboženství a tím zároveň ke specifické podobě dobové tolerance. Je ale třeba podotknout, že přes značné úsilí, které Kusánský problematice vztahu křesťanství s islámem věnoval, v žádném případě nešlo o hlavní cíl jeho intelektuálního nebo diplomatického konání, neboť tím vždy byla reforma katolické církve. Mikulášovo přemýšlení o toleranci bylo spíše důsledkem spojení okolností jeho politické činnosti a jeho bohatého intelektuálního zázemí. Troufám si tvrdit, že zasazení Kusánského tolerantních spisů do širšího dobového kontextu i jeho vlastního myšlenkového systému nevedlo k zpochybnění přínosu Mikuláše Kusánského, ale pouze mu dodalo na věrohodnosti. Ani takový solitérní a originální myslitel totiž netvořil vytržen z okolních podmínek. Naopak jeho práce je jenom svéráznou odpovědí na problémy tehdejšího světa.

Důležité je si povšimnout, že Kusánského zájem o islám měl trvalý charakter, jeho počátky lze s určitostí vysledovat už během účasti na basilejském koncilu. Tento zájem ho provázel po celý život. Dva zásadní spisy – *De pace fidei* a *Cribratio Alkorani* – sepsal až ve stáří. Nezanedbatelnou roli při utváření Kusánského smýšlení v tomto ohledu hrála jeho diplomatická kariéra. Jako diplomat a konciliarista se přesvědčil o možnostech, které představují jednání a přistoupení na kompromisy. Ať už šlo o jeho účast na basilejském koncilu, jednání s husity nebo o církevní unii v Konstantinopoli. Druhým prvkem, který umožnil formulaci Kusánského tolerantního přístupu, jsou jeho vlastní metafyzické a gnozeologické úvahy. Jeho originální pojetí ovlivněné novoplatonismem poskytlo platformu pro formulaci myšlenek o vztahu mezi jednotlivými náboženstvími. Kusánského přístup k islámu tak přirozeně vyplývá z jeho celkového myšlení a zároveň je intelektuálně podložen na základě prací starších

autorů. Rozhodně se nedá říct, že by šlo o nějakou náhlu intuici seslanou z nebe, ale jednalo se o dlouhodobý myšlenkový vývoj ovlivněný mnoha okolnostmi, které s mezináboženským dialogem na první pohled nemají mnoho společného.

⁸⁶ „*Mahumeto vero non dei gloriam et hominum salutem sed gloriam propriam quaerente,*“ M. KUSÁNSKÝ, *Cribratio Alkorani*, ods. 10.

Pěstování vztahu ke kulturně historickému dědictví jako součást počátečního vzdělávání: východiska, zkušenosti, výhled

The Cultivation of the Relationship with the Cultural-Historical Heritage as a Part of the Primary Education: the Starting Points, the Experiences, the Outlook

Kateřina Charvátová

Abstrakt

Význam a hodnota lokálního kulturního dědictví zůstávají v České republice mnohdy nedoceňovány. Na řešení této problematiky se v posledním desetiletí podíleli jak specialisté odborných disciplín, již se snažili poukázat na význam kulturního dědictví v celé šíři jeho spektra, tak také pedagogové, kteří vycházeli z premisy, že k účtě ke kulturnímu a historickému dědictví je zapotřebí především vychovávat. V současné době je již koncept spolupráce škol a paměťových institucí, tj. muzeí, galerií, památkových objektů, skanzenů a dalších organizací, které mají ve svém programu péči o kulturní dědictví, značně rozpracován. Zájem o nejrůznější formy výchovy a vzdělávání v této oblasti (heritage education) stoupá a spolu s ním roste také poptávka po lidech, kteří by dokázali na školách, v paměťových institucích, případně v dalších organizacích zabývajících se kulturním dědictvím edukační programy na profesionální úrovni připravovat. Profesionizace „edukátorů“ otevírá další spektrum otázek, které je nutno v blízké budoucnosti zodpovědět. Jaké znalosti a schopnosti by edukační pracovníci pro výkon svého povolání měli mít? Kde je mají získat, na jakých typech škol a jak má vypadat kurikulum, které budou studovat?

Abstract

The importance and the value of the local cultural heritage remain mostly undervalued in the Czech Republic. Both the educationists, who followed the logic saying that it is necessary to educate to gain respect for the cultural and historical heritage, and the

experts from various branches, who tried to refer to the importance of the cultural heritage as a whole, participated during the last decade when dealing with this problematic. Nowadays the concept of how the cooperation of schools and the memory institutions, such as museums, galleries, cultural monuments, outdoor museums and other organizations whose program includes the cultural heritage management has been thoroughly elaborated. The interest in various forms of heritage education is rising and the demand for people who are able to work on a professional level at schools, cultural monument and other institutions which deal with the heritage educations is rising as well. The professionalization of the educators brings up new series of questions, which will have to be answered in the near future. What knowledge and skills of the educators are necessary for their job? Where are they supposed to gain them, on what kind of schools? How the curriculum they would be studying is supposed to look like?

Klíčová slova

kulturní dědictví – výchova ke vztahu ke kulturnímu dědictví – výchova *pro* kulturní dědictví – muzejní pedagogika

Key words

Cultural heritage – Heritage education – Education *for* Heritage – Museum education

Motto: *A tak se necítím jako tvůrce něčeho nového, nýbrž jako ten, který staré dědictví podává dál, podobně běžci ve štafeti, který rozněcuje pochoděň na starém ohni a nese ji do dneška.* (Carl Orff)

Úvod

Je jisté, že význam kulturních a historických hodnot není v České republice dostatečně reflektován a docňován. Tento fakt se týká zejména lokálního kulturního dědictví, jehož význam zůstává mnohdy nerozpoznán, a které se proto tak často stává obětí nové doby. Další ztráty, a to zejména v oblasti duchovního dědictví, přinášejí změny životního stylu, k nimž dochází v důsledku globalizace. Z neznalosti tak společnost přichází o mnohé historické a kulturní statky a zbytečně se ochuzuje o hodnoty, jež pozi-

tivně ovlivňují kvalitu lidského života.¹ Přitom z hlediska státu je potřeba ochrany kulturního a historického dědictví deklarována² a s velkou naléhavostí si ji uvědomují také ti, kteří se kulturním a historickým dědictvím zabývají profesionálně.

Hledání cesty, jak kulturní a historické dědictví ochránit, se stalo jedním z důležitých témat posledních desetiletí. Na jeho řešení se podíleli jak specialisté odborných disciplín, již se snažili poukázat na význam kulturního dědictví v celé šíři jeho spektra, tak také pedagogové, kteří vycházeli z premisy, že k účtě ke kulturnímu a historickému dědictví je zapotřebí především vychovávat. A to od dětského věku, neboť velmi záleží na tom, zda se dnešní mládež v dospělosti stane ochráncem těchto hodnot, nebo zda ke kulturnímu dědictví žádný vztah nezíská a bude jen mlčky přihlížet jeho další devastaci. Do této práce se aktivně zapojila také Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, jež přispěla jak k prohloubení teoretických východisek pěstování vztahu ke kulturně historickému dědictví, tak i k ověřování jednotlivých modelů v praxi.

Po více než deseti letech intenzivní činnosti je již koncept, jak pěstovat vztah ke kulturnímu dědictví, značně rozpracován. Jeho základ tvoří spolupráce škol a paměťových institucí, tj. muzeí, galerií, památkových objektů, skanzenů a dalších organizací, které mají ve svém programu péči

¹ Význam kulturního dědictví jako jedné z hodnot, jež mají vliv na kvalitu lidského života a měly by být uchovány pro budoucnost, zdůrazňuje strategie udržitelného rozvoje. *Strategie udržitelného rozvoje České republiky*, Praha 2004 si klade za cíl minimalizovat střety zájmů mezi hospodářskými aktivitami a ochranou životního prostředí a kulturního dědictví, hmotného i nehmotného (*Tamtéž*, s. 4). Nejnovější dokument týkající se strategického výhledu pro Českou republiku uvádí mezi svými prioritami stabilizaci kulturně historického potenciálu a do budoucna požaduje princip generační a mezi-generační odpovědnosti ve vztahu k zachování a předávání základních přírodních, kulturních a civilizačních hodnot budoucím generacím (*Strategický rámec udržitelného rozvoje ČR*, Praha 2010, s. 40, 76). Blíže k tomu např. Dana PROCHÁZKOVÁ, *Principy udržitelného rozvoje*, České Budějovice 2012, s. 87; Michael BITTNER, *Úvod do udržitelného rozvoje: souvislosti environmentálního pilíře*, Brno 2013, s. 107.

² Kulturní dědictví je v České republice chráněno zákonem (legislativní ustanovení týkající se péče o kulturní dědictví a jeho ochrany lze najít [online]. [citováno dne: 11. 7. 2015]. Dostupné z: www.mkcr.cz/kulturni-dedictvi-1121.html). Tato ochrana však nedosahuje na všechny objekty místního dědictví, které tak tvoří nejhroženější složku kulturně historického dědictví.

o kulturní dědictví. V současné době lze sledovat dvě základní linie této kooperace. Na jedné straně školní projekty zaměřené na kulturní dědictví, jež vznikají v součinnosti s pracovníky paměťových institucí, na straně druhé edukační programy, které paměťové instituce vytvářejí pro školy.

Zájem o všechny uvedené formy výchovy a vzdělávání je značný a těší se v současné době stoupající popularitě. Spolu s přibývajícím požadavkem na kvalitní školní projekty a na edukační programy všech typů roste také poptávka po lidech, kteří by dokázali na školách, v paměťových institucích, případně v dalších organizacích zabývajících se kulturním dědictvím, podobné programy na profesionální úrovni připravovat.

Spolu s profesionalizací „edukátorů“ se otevírá další spektrum otázek, které je nutno v blízké budoucnosti zodpovědět. Jaké znalosti a schopnosti by edukační pracovníci pro výkon svého povolání měli mít? Kde mohou toto vzdělání získat, na jakých typech škol? A konečně, jaký obsah by mělo mít kurikulum, které budou studovat?

Výchova ke vztahu ke kulturně historickému dědictví

Na počátku cesty směřující ke zlepšení vztahu české veřejnosti ke kulturně historickému odkazu minulosti a k hodnotám, které toto dědictví společnosti přináší, stála myšlenka *Výchovy ke vztahu ke kulturně historickému dědictví*.³ Její koncept uvedla do české odborné literatury Alexandra Brabcová, jež vycházela především z anglosaských zkušeností s výchovou a vzděláváním v této oblasti. *Výchovu ke vztahu ke kulturně historickému dědictví* (dále jen VVKHD) charakterizovala jako „souhrnnou disciplínu, která má výjimečný význam pro školní vzdělávání na základním stupni a na střední škole a v širším významu zastřešuje i některé další formy vzdělávacích projektů v oblasti historie.“ Hlavním mottem VVKHD se stala spolupráce škol a paměťových institucí. Vzhledem k tomu, že při svých úvahách vycházela Alexandra Brabcová z edukačních možností muzeí, viděla odborný základ této dis-

ciplíny zejména ve spolupráci muzeí a škol, nicméně již zde byla otevřena možnost spolupráce škol i s jinými typy paměťových institucí a s jejich pracovníky v roli odborných garantů. Jako hlavní nástroj výchovy bylo chápáno od samého počátku projektové vyučování.⁴

Model *Výchovy ke vztahu ke kulturně historickému dědictví* byl v letech 2006–2008 rozpracován na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy v Praze v rámci projektu Evropských sociálních fondů (dále jen ESF) *Metodika pro implementaci Výchovy ke vztahu ke kulturně historickému dědictví do školních vzdělávacích programů*. Projekt si kladl za cíl vytvoření nového průřezového tématu, které by doplnilo stávající šestici o problematiku kulturního dědictví a jeho ochrany. Tématem VVKHD se paralelně zabývaly tři pracovní týmy, z nichž první zkoumal danou problematiku z pohledu vědních oborů, jichž se VVKHD dotýká, druhý se zabýval pedagogickými a metodickými aspekty a konečně třetí zkoušel ve spolupráci se školami uplatnění budoucího průřezového tématu v praxi.⁵ Výsledky projektu pak byly publikovány ve dvou knižních výstupech *Prameny paměti. Sedm kapitol o kulturně historickém dědictví pro potřeby výchovné praxe a Výchova ke vztahu ke kulturně historickému dědictví. Metodická příručka*.⁶

Projekt skutečně formuloval průřezové téma *Výchova ke vztahu ke kulturně historickému dědictví*, jež bylo určené pro žáky druhého stupně základních škol a nižších ročníků gymnázií, to se však nepodařilo prosadit do rámcových vzdělávacích programů, a to ani v roce 2008, kdy vzniklo, ani o několik let později při jejich revizi.

Podívejme se přesto blíže na jeho obsah, neboť jsou zde formulovány základní teze, jež se výchovy ke vztahu ke kulturnímu dědictví dotýkají. Cílem tématu je v souladu s jeho názvem výchova žáků k uvědomění

⁴ Alexandra BRABCOVÁ, *Oživená historie*, in: Brána muzea otevřená, Průvodce na cestě muzea k lidem a lidí do muzea, Alexandra Brabcová (ed.), Náchod 2003, s. 289–297, uvedený citát na straně 291.

⁵ Projekt ESF Operační program Rozvoj lidských zdrojů (OP RLZ) *Metodika pro implementaci Výchovy ke vztahu ke kulturně historickému dědictví do školních vzdělávacích programů* byl realizován v letech 2006–2008. Blíže k tomu Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Výchova ke vztahu ke kulturně historickému dědictví*, in: Odkaz kulturního dědictví v primární edukaci. Zborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference, Mirioslava Gašparová – Štefan Ligas (eds.), Banská Bystrica 2009, s. 87–90.

⁶ Dušan FOLTÝN a kol., *Prameny paměti. Sedm kapitol o kulturně historickém dědictví pro potřeby výchovné praxe*, Praha 2008; František PARKAN a kol., *Výchova ke vztahu ke kulturně historickému dědictví. Metodická příručka*, Praha 2008.

³ Poměrně složitý český název „Výchova ke vztahu ke kulturně historickému dědictví“ je snahou o převod anglického pojmu „Heritage education“ do českého jazyka i do českého prostředí. Blíže k tomu Hana HAVLŮJOVÁ, *Heritage Education aneb Výchova ke vztahu ke kulturně-historickému dědictví ve Velké Británii*, in: Odkaz kulturního dědictví v primární edukaci. Zborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference, Miroslava Gašparová – Štefan Ligas (eds.), Banská Bystrica 2009, s. 75–86.

si hodnot kulturního dědictví a k probuzení zájmu o jeho další osud. VVKHD má probíhat přednostně na úrovni regionu, z něhož žáci pocházejí, neboť právě zde vznikají přímé osobní vazby k místu i lidem, právě zde se žáci mohou nejlépe podílet na účinné ochraně krajiny či pamětihodností, vyslovit se k rozhodnutím místních zastupitelských orgánů či se plnohodnotně zapojit do života místní komunity. Zakotvení v určitém místě pak slouží jako výchozí bod pro pochopení širších souvislostí českého i celosvětového kulturního dědictví. Z hlediska pedagogického směřuje průřezové téma k rozvíjení všech klíčových kompetencí stanovených rámcovými vzdělávacími programy (kompetence k učení, kompetence k řešení problémů, kompetence komunikativní, kompetence sociální a občanské, kompetence pracovní). Stojí za připomenutí, že VVKHD propojuje řadu vědních disciplín, což dává četné možnosti netradičních forem realizace. Na půdě školy pak může tato mezioborovost být impulsem k tomu, aby se do výchovy ke vztahu ke kulturně historickému dědictví zapojili nejen učitelé dějepisu, občanské výchovy, českého jazyka, ale také výtvarné a hudební výchovy či dalších předmětů.⁸

Učitelé, kteří se rozhodnou VVKHD ve svých školách realizovat, mají k dispozici několik publikací a dalších materiálů, které jim tuto cestu usnadní. Orientaci po základních oborech (archeologie, regionální dějiny, dějiny umění a etnologie) a dalších vědeckých disciplínách, jež se stávají předmětem projektů VVKHD (estetika, humanitní environmentalistika a průmyslové dědictví), nabízí již zmíněná publikace *Prameny paměti. Sedm kapitol o kulturně historickém dědictví pro potřeby výchovné praxe*. Její rozšířenou verzi, zahrnující další obory – urbanismus, zahradní architekturu, filmovou a hudební vědu, lze najít na webových stránkách www.historickededictvi.com v rámci e-learningového kurzu *Kulturně historické dědictví kolem nás*.⁹

Druhý z knižních výstupů projektu, *Metodická příručka*, poukazuje

⁷ Pro potřeby průřezového tématu bylo kulturně historické dědictví stručně definováno jako prvky krajiny a hmotné a duchovní kultury, které jsou dědictvím minulosti a je ve veřejném zájmu zachovat je pro budoucnost (D. FOLTÝN a kol., *Prameny paměti*, s. 10, bližší specifikace s. 10–11).

⁸ F. PANKAN a kol., *Výchova ke vztahu ke kulturně historickému dědictví*, s. 8–11.

⁹ Radka LOMIČKOVÁ, *Kulturně historické dědictví kolem nás*, [online] 2012, [citováno dne: 11. 7. 2015]. Dostupné z: <http://elearning.historickededictvi.com/zobraz/materialy/odborne-texty>.

na konkrétní možnosti využití VVKHD v oblasti mimotořiční výuky či mimoškolní činnosti. Z hlediska metodického lze upozornit zejména na dva příspěvky. Na straně jedné text Hany Havlůjové *Kulturně historické dědictví ve vzdělávací praxi*,¹⁰ jež představuje pedagogické přístupy vhodné pro vzdělávání v oblasti výchovy ke kulturně historickému dědictví (zážitkové metody, objektové vyučování, orální historie, komunitní učení) a je jakýmsi protějškem knihy *Prameny paměti*. V tomto případě však jde o teorii nikoli jednotlivých odborných kulturně historických disciplín, ale teorii pedagogickou. Druhá ze zmíněných studií, tentokrát z pera Františka Tichého, poskytuje praktický návod, jak přistupovat k tvorbě školních projektů, jež se ukazují být nejučinnějším nástrojem výchovy k živému konstruktivnímu vztahu k odkazu naší minulosti. Za zcela zásadní lze označit autorovo doporučení, aby v případě školních projektů nešlo jen o teoretické získávání vztahu ke kulturnímu a historickému dědictví, ale aby se řešily zcela konkrétní (byť drobné) problémy, které mají skutečný význam a pro danou lokalitu jsou přínosem. Podíl na takových projektech má pro děti a pro utváření jejich vztahu ke kulturním hodnotám velký význam.¹¹

Výchova pro kulturní dědictví

V letech 2009–2012 se koncept výchovy ke vztahu ke kulturně historickému dědictví dále rozvíjel v dalším projektu ESF *Kulturně historické dědictví jako východisko pro rozvoj znalostí, schopností a dovedností žáků ve vzdělávání pro udržitelný rozvoj místních komunit*. I na tomto projektu participovala Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, i když řešitelem byla nezisková organizace BEZK.¹² Z hlediska dalšího

¹⁰ Hana HAVLŮJOVÁ, *Kulturně historické dědictví ve vzdělávací praxi*, in: *Výchova ke vztahu ke kulturně historickému dědictví. Metodická příručka*, F. PANKAN a kol., Praha 2008, s. 14–38.

¹¹ František TICHÝ, *Nebojte se projektů aneb Výchova ke vztahu ke kulturně historickému dědictví a možnosti výchovně vzdělávacích projektů*, in: *Výchova ke vztahu ke kulturně historickému dědictví. Metodická příručka*, F. PANKAN a kol., Praha 2008, s. 67–79, zde zejm. s. 70.

¹² Projekt ESF *Vzdělávání pro konkurenceschopnost (OPVK) Kulturně historické dědictví jako východisko pro rozvoj znalostí, schopností a dovedností žáků ve vzdělávání pro udržitelný rozvoj místních komunit* probíhal v letech 2009–2012. Hlavními výstupy projektu se staly publikace Hana HAVLŮJOVÁ – Jana LEŠNEROVÁ (eds.), *Kulturní dědictví a udržitelný rozvoj místních komunit ve školní praxi. Metodická doporučení a příklady dobré praxe pro učitele základních a středních škol*, [online] 2012, [citováno dne: 15. 4. 2015]. Dostupné z:

směřování VVKHD byly důležité dva akcenty projektu. Na straně jedné komunitní zaměření, důraz kladený nejen na lokální kulturní dědictví, ale i na podíl komunity na jeho ochraně, na straně druhé pak podpora strategií udržitelného rozvoje.

Projekt tak navázal na myšlenky *Dekády vzdělávání pro udržitelný rozvoj*, kterou pro léta 2005–2014 iniciovala Organizace spojených národů. K tomuto ideálu se přihlásila také Česká republika, jež v roce 2008 přijala *Strategii vzdělávání pro udržitelný rozvoj České republiky (2008–2015)*. V jejím rámci byl mimo jiné také deklarován zájem o vývoj jednotlivých obcí, který může napomoci ke zlepšení kvality života v místě školy.¹³

V rámci projektu *Kulturně historické dědictví jako východisko pro rozvoj znalostí, schopností a dovedností žáků ve vzdělávání pro udržitelný rozvoj místních komunit* byl v českém prostředí poprvé využit koncept „výchovy o kulturním dědictví, skrze a pro kulturní dědictví“¹⁴ navržený Timem Copelandem,¹⁵ který definuje tři druhy výchovy k rozvoji zájmu o kulturní dědictví. Lze se vzdělávat o kulturním dědictví, dovídat se nové informace, jež se tohoto tématu dotýkají a rozvíjet tak znalosti (kognitivní kompetence). Kulturní dědictví je v tomto případě předmětem studia. Nebo je možné využít autentického historického prostředí k výuce některého ze školních předmětů – například historické jádro města může sloužit pro výuku středověké historie, středověký kostel mohou žáci zkoumat při výuce stavebního slohu. Zároveň však lze autentické historické prostředí využívat i pro vzdělávání v dalších předmětech, například v matematice, ve fyzice, ve výtvarné výchově či v dalších disciplínách. V těchto případech mluvíme o výuce *prostřednictvím kulturního dědictví*. Výchova prostřednictvím kultur-

ního dědictví rozvíjí nejen znalosti, ale také kompetence citové (afektivní). Do třetice definuje Tim Copeland výchovu *pro kulturní dědictví*. Ta rozvíjí především kompetence konativní (tendence k jednání) – vztah ke kulturně historickému dědictví, který v případě nutnosti vede k aktivnímu postoji v jeho prospěch.

Edukace jako klíčový nástroj zkvalitnění péče o kulturní dědictví České republiky

Další posun v možnostech využívání konceptu VVKHD přinesl projekt Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI) *Vzdělávací role Národního památkového ústavu: Edukace jako klíčový nástroj zkvalitnění péče o kulturní dědictví České republiky (2012–2015)*, jehož nositelem bylo konsorcium řešitelů Národní památkový ústav, Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze a Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity v Brně. Tento projekt nabídl možnosti uplatnění principů výchovy ke vztahu ke kulturnímu dědictví v prostředí památkových objektů a rozšíření konceptu i na jiné výchovné a vzdělávací programy než školní projekty. Rozsáhlý projekt měl za úkol vytvořit v rámci Národního památkového ústavu (dále jen NPÚ) systém edukace v oblasti kulturního dědictví. Nešlo o první nebo jediné edukační programy v NPÚ, významný však byl akcent na přípravu komplexního vzdělávacího systému, který měl být během projektu vytvořen a ověřován. Díky finanční podpoře, kterou projekt získal, bylo nejprve ustaveno sedm regionálních Edukačních center NPÚ, v jejichž rámci začali pracovat tzv. koordinátoři, kteří měli na starosti přípravu výchovných a vzdělávacích programů v šesti regionech Čech a Moravy. Od 1. ledna 2015 pak vzniklo při Národním památkovém ústavu, územním odborném pracovišti v Telči, *Metodické centrum pro vzdělávání*, které odborně a metodicky vede edukační centra NPÚ a poskytuje metodickou pomoc ostatním územním pracovištím, dále připravuje a realizuje vzdělávací aktivity, jež umožňují školám i veřejnosti blíže poznat památkový fond a osvojit si principy jeho ochrany, stejně jako zajišťuje předávání pilotně ověřených a úspěšných programů zájemcům o jejich aplikaci v rámci NPÚ. Stejnou pomoc jako pracovištím a objektům v rámci NPÚ poskytuje Metodické centrum pro vzdělávání i jiným vlastníkům památkových objektů.

Během čtyř let projektu *Vzdělávací role Národního památkového ústavu:*

<http://www.historickededitvi.com/wp-content/plugins/downloads-manager/upload/metodikaKHD.pdf>; Dušan FOLTÝN – Hana HAVLŮJOVÁ (eds.), *Kulturní dědictví a udržitelný rozvoj místních komunit. Cultural Heritage and Sustainable Development of Local Communities*, Praha 2013.

¹³ Tereza VOŠAHLÍKOVÁ, *Základy vzdělávání pro udržitelný rozvoj*, in: Metodický portál: Články, [online] 30. 6. 2011, [citováno dne: 26. 2. 2015]. Dostupné z: <http://clanky.rvp.cz/clanek/c/z/12983/ZAKLADY-VZDELAVANI-PRO-UDRZITELNY-ROZVOJ.html>.

¹⁴ H. HAVLŮJOVÁ – J. LEŠNEROVÁ (eds.), *Kulturní dědictví a udržitelný rozvoj místních komunit ve školní praxi*, s. 15–17; srov. též Hana HAVLŮJOVÁ, „Výchova pro kulturní dědictví“ v mezinárodním i domácím kontextu, *Marginalia Historica* 1, 2014, s. 9–30.

¹⁵ Tim COPELAND, *European Democratic Citizenship, Heritage Education and Identity*, Strasbourg 2005, s. 17–20.

Edukace jako klíčový nástroj z kvalitní péče o kulturní dědictví České republiky vzniklo v rámci zmíněných sedmi edukačních center několik desítek vzdělávacích programů. Všechny byly vytvářeny ve spolupráci s pracovníky pedagogických fakult, kteří garantovali jejich pedagogický i didaktický obsah. U každého projektu se sledovalo jeho zaměření na vybranou cílovou skupinu,¹⁶ směřování k jasně stanoveným cílům, použití adekvátní pedagogické metody a také průběžná evaluace pomocí zpětné vazby. Edukační programy vycházely z konceptu VVKHD a Výchovy pro kulturní dědictví. Zároveň se však inspirovaly postupy muzejní a galerijní pedagogiky, které mají v České republice již delší tradici a mohly se stát metodickou oporou i inspirací pro jejich praktickou realizaci.¹⁷

Z hlediska rozsahu šlo většinou o krátkodobé programy, které zájemci absolvují během jedné návštěvy památkového objektu. Vedle nich výjimečně vznikly i programy dlouhodobé, které fungovaly na bázi spolupráce školy a NPÚ jako instituce zajišťující jejich odborný obsah.¹⁸

Většina programů směřovala do sféry neformálního a informálního učení, vedle nich však byly vytvářeny také programy z oblasti formálního (školního) vzdělávání, jež vznikaly v přímé kooperaci se školami.

Pěstování vztahu ke kulturně historickému dědictví jako vysokoškolský obor?

Pěstování vztahu ke kulturně historickému dědictví získalo v posledních letech teoretický koncept, posiluje své odborné (vědecké) zázemí a má k dispozici též metodiku ověřenou dnes již několika desítkami praktických výstupů, nejčastěji školních projektů realizovaných ve spolupráci škol a pamětových institucí¹⁹ a dále edukačních programů připravovaných pracovníky pamětových institucí pro školy.²⁰ K dispozici jsou též první zkušenosti z vysokoškolské výuky na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy, kde se pěstování vztahu ke kulturně historickému dědictví stalo součástí kurikula budoucích učitelů²¹ a tématem některých závěrečných prací.²²

¹⁹ Za všechny jmenujme alespoň příklady dobré praxe, které vznikly v rámci projektů ESF *Metodika pro implementaci Výchovy ke vztahu ke kulturně historickému dědictví do školních vzdělávacích programů* (F. Parkan a kol., *Výchova ke vztahu ke kulturně historickému dědictví*, s. 80–135) a Dušan FOLTÝN – Hana HAVLŮJOVÁ (eds.), *Kulturně historické dědictví jako východisko pro rozvoj znalostí, schopností a dovedností žáků ve vzdělávání pro udržitelný rozvoj místních komunit (Cultural Heritage and Sustainable Development: Eight Case Studies from Czech Schools; Kulturerbe und nachhaltige Entwicklung: Acht Beispiele aus der tschechischen Schulpraxis; Kulturní dědictví a udržitelný rozvoj: Osm příkladů z české školní praxe*, [online] 2012, [citováno dne: 11. 7. 2015]. Dostupné z http://www.historickededictvi.com/wp-content/plugins/downloads-manager/upload/Priklady%20odobre%20praxe_final.pdf.

²⁰ Hana HAVLŮJOVÁ – Kateřina CHARVÁTOVÁ – Dušan KLAPKO – Martina VESELÁ – Tomáš WIZOVSKÝ a kol., *Památky nás baví. Katalog výstavy k projektu Vzdělávací role Národního památkového ústavu: Edukace jako klíčový nástroj z kvalitní péče o kulturní dědictví ČR*, Praha 2014, s. 81–240

²¹ V letech 2009–2013 byly realizovány povinně volitelné semináře *Vzdělávací potenciál kulturního dědictví; Škola a památky: Hledání společné řeči; Muzea a galerie jako místa vzdělávání, Kultura a umění benediktinského řádu* (seminář byl zaměřen na přípravu edukačních materiálů pro výstavu Otevři zahradu rajskou. Benediktini v srdci Evropy 800–1300) a *Výchovně vzdělávací potenciál pamětových a památkových institucí*. V roce 2010 měli studenti možnost navštěvovat volitelné přednášky *Animace a interpretace kulturního dědictví I a II*. Specifickou formu výuky představuje program terénní výuky nazvaný *Úvod do studia dějepisu: Bečovská praktika*, v jehož rámci si studenti bakalářského studia mohou své teoretické znalosti z přednášky *Úvod do studia dějepisu* ověřit v praxi. Srov. též Hana HAVLŮJOVÁ, *Učení skrze kulturní dědictví pro dospělé: Tři příklady z vysokoškolské praxe*, in: Acta musealia Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně, Supplementa 1, Muzeum a škola, Zlín 2013, s. 29–40.

²² Diplomové práce: *Baronka Lysá nad Labem a její využití ve výchovně vzdělávacím projektu na druhém stupni základní školy; Možnosti spolupráce ZŠ Míloše Šolleho Kouřim a regionálních institucí při využití vzdělávacího potenciálu místního kulturního dědictví; Projektová výuka*

¹⁶ Pro potřeby projektu *Vzdělávací role Národního památkového ústavu: Edukace jako klíčový nástroj z kvalitní péče o kulturní dědictví České republiky* byly stanoveny cílové skupiny: žáci mateřských, základních, středních a vysokých škol, rodiny s dětmi, dospělí (bez bližší specifikace), odborná a laická veřejnost, senioři a osoby se zdravotním postižením.

¹⁷ Výběrově: Petra ŠOBÁŇOVÁ, *Muzejní edukace – teoretické vymezení stěžejního termínu muzejní pedagogiky*, in: Acta musealia Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně, Supplementa 1, Muzeum a škola, Zlín 2011, s. 19–28; TÁŽ, *Edukační potenciál muzea*, Olomouc 2012; Vladimír JŮVA, *Dětské muzeum, Edukační fenomén pro 21. století*, Brno 2004; Radek HORÁČEK, *Galerijní animace a zprostředkování umění*, Brno 1998; Marie FULKOVÁ – Lucie HAJDUŠÍKOVÁ – Vladimíra SEHNALÍKOVÁ, *Galerijní a muzejní edukace 1. Cestou k umění*, Praha 2012; Marie FULKOVÁ a kol., *Galerijní a muzejní edukace 2. Umění a kultura ve školním kontextu: učení z umění, vzdělávací programy Uměleckopřímýsmyslového musea v Praze a Galerie Rudolfinum v letech 2012 a 2013*, Praha 2013.

¹⁸ Jednou z výjimek se stal projekt *Škola na zámku Bečov*, který vznikl ve spolupráci Mateřské školy a Základní školy Bečov s Edukačním centrem Bečov. Srov. výstup z projektu *Deník mladého historika aneb Škola na zámku Bečov*, 24 stran, [online], [citováno dne: 11. 7. 2015]. Dostupné z: http://www.pamatkynasbavi.cz/images/EC_Be%20Dov/Den%20C3%ADk_mlad%20C3%A9ho_historika_aneb_%20C5%Aokola_na_z%20C3%Aimku_Be%20C4%8Dov.pdf.

Po odborné a metodické stránce je pěstování vztahu ke kulturně historickému dědictví připraveno vstoupit na vysoké školy jako obor, jehož prospěšnost pro společnost je nesporná. Vysokoškolské studium tohoto směru by bylo nejen užitečné, ale, jak ukazuje spolupráce s různými institucemi, ať již školami všech stupňů, s místní samosprávou, stejně jako s pamětovými institucemi typu NPÚ, také potřebné a žádoucí. Zájem o různé formy výchovných a vzdělávacích programů stoupá a spolu s ním stoupá i poptávka po specialistech, kteří jsou schopni připravovat tyto programy kvalitně a na profesionální úrovni.

Vysokoškolské vzdělávání v oblasti kulturního dědictví, jeho správy, ochrany a interpretace pro potřeby edukace v České republice

Ve svém úsilí o zlepšení vztahu české společnosti ke kulturně historickému dědictví a k ochraně hodnot, které toto dědictví představuje, nejsou aktivity realizované prostřednictvím VVKHD a Výchovy pro kulturní dědictví jediné. K témuž cíli směřují i další cesty. Významným proudem, který má za sebou cenné výsledky, je muzejní pedagogika. Jako samostatná vědní disciplína se muzejní pedagogika etablovala v rámci humanitních a společenských věd v průběhu posledních desetiletí 20. století, a to zejména v západní Evropě a Severní Americe.²³ Jde o moderní interdisciplinární obor, jenž vychází především z muzeologie a pedagogiky, má

a regionální dějiny. Ukázka začlenění regionálních dějin do výuky dějepisu na základní škole na konkrétním příkladu základní školy Libušín; Průmyslová revoluce: efektivita projektové výuky ve srovnání s výkladovou metodou; Péče o nehmotné kulturní dědictví na příkladu jízdy králů. První tři uvedené diplomové práce reflektují Hana HAVLŮJOVÁ – Kateřina SLÁDKOVÁ, *Výchova ke vztahu ke kulturně historickému dědictví jako platforma pro spolupráci škol a muzeí*, in: Acta musealia Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně, Supplementa 1, Muzeum a škola, Zlín 2011, s. 9–18.

Kvalifikační práci v rámci rozšiřujícího studia připomíná článek: Jana TYKALOVÁ, *Celoškolní projekt Poznávejme Mostecko*, in: Acta musealia Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně, Supplementa 1, Muzeum a škola, Zlín 2011, s. 64–73.

²³ Blíže k tomuto procesu V. JŮVA, *Dětské muzeum. Edukační fenomén pro 21. století*, Brno 2004, s. 104–111; Srov. TÝŽ, *Vznik a rozvoj muzejní pedagogiky*, Muzeum: muzejní a vlastivědná práce 2, 2009, s. 3–24; TÝŽ, *Muzejní pedagogika*, in: Muzejní pedagogika: Metodologické a didaktické aspekty muzejní edukace, Lucie Jagošová – Vladimír Jůva – Lenka Mrázová, Brno 2010, s. 70–81.

však vazby i na celou řadu dalších věd, například psychologii, sociologii, kulturologii a další.²⁴ Vedle muzejní pedagogiky a spolu s ní se profiluje další obor – galerijní pedagogika²⁵ zaměřená na vnímání a porozumění výtvarnému umění.

V českém, respektive československém prostředí se o muzejní pedagogice začalo mluvit od sedmdesátých let minulého století. Tehdy se tímto tématem zabýval především Josef Beneš, jenž k výchovné roli muzeí přistupoval jak z teoretické, tak i praktické stránky.²⁶ Prudkým rozvojem prošla v České republice muzejní pedagogika po roce 2000. Pozitivní roli při jejím rozkvětu sehrál projekt *Brána muzea otevřená* realizovaný v letech 1997–2002 nadací Open Society Fund, jenž ukázal nové směry a inspiroval řadu muzejních pracovníků i lidí působících mimo muzea k využití muzeí a galerií pro výchovu a vzdělávání s cílem zprostředkovávat návštěvníkům muzeí informace, obsahy a významy vystavených objektů a navodit cestu k různým interpretacím daných obsahů objektů.²⁷ Za přední představitele muzejně pedagogického směru můžeme označit Petru Šobáňovou, Vladimíra Jůvu, Lenku Mrázovou a Lucii Jagošovou.²⁸

V posledních letech se muzejní pedagogika utváří také jako teoretická disciplína. Rozběhl se muzejně pedagogický výzkum a postupně narůstá i specializovaná odborná literatura.²⁹ Muzejní pedagogika získala i své

²⁴ S postupným rozvojem teoretického zázemí muzejní pedagogiky vznikají nové podoby: Obecná muzeopedagogika, muzeodidaktika, srovnávací muzeopedagogika, dějiny muzeopedagogiky atd. (Vladimír JŮVA, *Vývoj německé muzeopedagogiky*, Brno 1994, s. 57–58.)

²⁵ R. HORÁČEK, *Galerijní animace a zprostředkování umění*, Brno 1998.

²⁶ Josef BENEŠ, *Možnosti a výhledy výchovného působení muzeí*, Muzejní a vlastivědná práce 1–4, 1975, s. 62–67; TÝŽ, *Muzeum a výchova*, Praha 1980; TÝŽ, *Kulturně výchovná činnost muzeí 1–2*, Praha 1981; TÝŽ, *Kulturně výchovná činnost muzeí, její teorie a praxe*, in: Muzeologické sešity – supplementum 3, Muzeologický seminář 83, Brno 1985, s. 45–52.

²⁷ Lenka MRÁZOVÁ – Lucie JAGOŠOVÁ, *K rozšíření výuky muzejní pedagogiky na muzeologii FF MU*, in: Acta musealia Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně, Supplementa 1, Muzeum a škola, Zlín 2007, s. 15.

²⁸ Petra ŠOBÁŇOVÁ, *Muzejní edukace*, Olomouc 2012; Vladimír JŮVA, *Muzejní pedagogika*, in: Muzejní pedagogika: Metodologické a didaktické aspekty muzejní edukace, L. Jagošová – V. Jůva – L. Mrázová, Brno 2010, s. 69–140; Lenka MRÁZOVÁ, *Didaktické aspekty muzejní edukace*, in: Muzejní pedagogika: Metodologické a didaktické aspekty muzejní edukace, L. Jagošová – V. Jůva – L. Mrázová, Brno 2010, s. 203–260.

²⁹ K teorii muzejní pedagogiky V. JŮVA, *Muzejní pedagogika*; TÝŽ, *Dětské muzeum. Edukační fenomén pro 21. století*, Brno 2004; TÝŽ, *K teoretickým východiskům muzejní pedagogiky*,

odborné fórum, jímž jsou pravidelné konference *Muzeum a škola* pořádané od roku 2003 Muzeem jihovýchodní Moravy ve Zlíně. Vědecké výstupy z těchto konferencí publikuje speciální řada časopisu *Acta musealia Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně*, nazvaná *Supplementa – Muzeum a škola*.

Muzejní pedagogika se stala také předmětem studia, a to jak v rámci různých specializovaných kurzů, tak i na vysokých školách.³⁰ Jako samostatný obor lze v současnosti studovat muzejní pedagogiku na Pedagogické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci, kde byl v rámci studijního programu Specializace v pedagogice v roce 2012 akreditován obor *Muzejní a galerijní pedagogika*, koncipovaný jako navazující magisterské studium. Studenti si mohou volit dvouoborovou kombinaci z nabídky studijních oborů studijního programu Učitelství pro základní školy, Učitelství pro střední školy a Speciální pedagogika. Pracovištěm, které tento obor zajišťuje, je Katedra výtvarné výchovy.³¹ Příbuzný, leč z pohledu výchovy ke vztahu ke kulturnímu dědictví ne tak komplexně pojatý obor *Galerijní pedagogika a zprostředkování umění* nabízí Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity v Brně pěstovaná, stejně jako studium v Olomouci, na Katedře výtvarné výchovy.³² Nikoliv jako obor, ale jako předmět lze studovat muzejní pedagogiku na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v rámci navazujícího magisterského studia muzeologie a andragogiky.³³ Galerijní a muzejní

edukací se intenzivně zabývá také Katedra výtvarné výchovy Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, která realizovala pod vedením Marie Fulkové a ve spolupráci s Uměleckoprůmyslovým muzeem v Praze a Galerií Rudolfinum rozsáhlý projekt NAKI *Vzdělání v oblasti kulturní identity národa se zaměřením na muzea, galerie a školy*.³⁴ Katedra nabízí především semináře zaměřené na galerijní a muzejní edukaci.

Většinou jsou to pedagogická pracoviště, která zahrnují muzejní pedagogiku do svého studia. Jmenujme například Katedru pedagogiky na Teologické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích³⁵ nebo obor Sociální pedagogika Fakulty humanitních studií Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně,³⁶ stejně jako Pedagogickou fakultu Univerzity Hradec Králové.³⁷ Muzejní pedagogikou se okrajově též zabývá Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v rámci Katedry primární pedagogiky, kde se rozvíjí propojení muzejní edukace a škol.³⁸

V muzejní pedagogice se lze vzdělávat i mimo univerzitní prostředí. Jsou to především sama muzea, která připravila nabídku programů. *Metodické centrum muzejní pedagogiky* při Moravském zemském muzeu v Brně organizuje pro pracovníky muzeí a galerií kurz *Základy muzejní pedagogiky*.³⁹ Národní muzeum v Praze, *Centrum pro prezentaci kulturního dědictví* nabízí

Studia Historica Nitriensia 2, 2014, s. 323–331; Lucie JAGOŠOVÁ – Lenka MRÁZOVÁ, *Objektové učení jako základ muzejní didaktiky*, in: *Muzejní pedagogika dnes*, Olomouc 2008, s. 225–236; Lucie JAGOŠOVÁ – Lenka MRÁZOVÁ, *Profese muzejního pedagoga v teorii a praxi*, in: *Muzeologie na začátku 3. tisíciletí*, Sborník z mezinárodního semináře Teorie a praxe 2008, Brno 2009, s. 159–170; L. JAGOŠOVÁ – V. JŮVA – L. MRÁZOVÁ, *Muzejní pedagogika: Metodologické a didaktické aspekty muzejní edukace*; Petra ŠOBÁŇOVÁ, *Edukační potenciál muzea*, Olomouc 2012.

³⁰ V. JŮVA, *Muzejní pedagogika*, s. 158.

³¹ Více viz: [online], [citováno dne: 11. 7. 2015]. Dostupné z: www.upol.cz/skupiny/zajemcum-o-studium/studijni-obory/obor/muzejni-a-galerijni-pedagogika. Blíže k obsahu studia Petra ŠOBÁŇOVÁ, *Muzejní a galerijní pedagogika a její zastoupení na českých univerzitách*, in: *Acta musealia Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně, Supplementa 1, Muzeum a škola*, Zlín 2013, s. 11–14.

³² Více viz: [online], [citováno dne: 11. 7. 2015]. Dostupné z: <https://www.muni.cz/study/fields/10475?lang=cs>.

³³ Více viz: [online], [citováno dne: 11. 7. 2015]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/predmet/phil/podzim2011/MUII07>. K pojetí muzejní pedagogiky na Filozofické fakultě Masarykovy Univerzity v Brně L. MRÁZOVÁ – L. JAGOŠOVÁ, *K rozšíření výuky muzejní*

pedagogiky na muzeologii FFMU.

³⁴ Hlavními výstupy projektu se staly dvě rozsáhlé publikace: Marie FULKOVÁ – Lucie HAJDUŠKOVÁ – Vladimíra SEHNALÍKOVÁ, *Galerijní a muzejní edukace 1*, Praha 2012; Marie FULKOVÁ – Lucie JAKUBCOVÁ – Leonora KITZBERGEROVÁ – Vladimíra SEHNALÍKOVÁ, *Galerijní a muzejní edukace 2. Umění a kultura ve školním kontextu – učení z umění*, Praha 2013.

³⁵ Na této katedře vznikla bakalářská práce Jana HRŮZOVÁ, *Muzejní animace v pedagogice volného času*, [online] 2008, [citováno dne: 11. 7. 2015]. Dostupné z: http://theses.cz/id/035pvn/downloadPraceContent_adipIdno_10792.pdf.

³⁶ Více viz: [online], [citováno dne: 11. 7. 2015]. Dostupné z: <https://dspace.k.utb.cz/handle/10563/4248>.

³⁷ Na Pedagogické fakultě Univerzity Hradec Králové byl zpracován projekt Fond rozvoje vysokých škol (FRVŠ) *Muzejní didaktika jako prostředek zvyšování kvality didaktik přírodovědných a technických předmětů*. Informace o projektu viz: [online], [citováno dne: 11. 7. 2015]. Dostupné z: <http://pdf.uhk.cz/muzdid/index.html>.

³⁸ Petra HORSKÁ, *Muzejní programy očima učitelů základních škol*, in: *Acta musealia Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně, Supplementa 1, Muzeum a škola*, Zlín 2013, s. 26–28.

³⁹ Více viz: [online], [citováno dne: 11. 7. 2015]. Dostupné z: <http://www.mcmp.cz>.

v podobě e-learningu *Školu muzejní pedagogiky*.⁴⁰ Vzdělávání probíhá i prostřednictvím četných workshopů zaměřených na jednotlivá dílčí témata, například na tvorbu pracovních listů, využití dramatické výchovy v muzejní edukaci atd.⁴¹ Jejich organizátory nemusí být vždy centrální instituce, ale semináře pořádají také muzea regionální.⁴²

Jiná cesta ke kulturně historickému dědictví, jeho správě, ochraně a interpretaci pro potřeby edukace než přes muzejní pedagogiku a obecně řečeno přes přístup pedagogicko-psychologický vede prostřednictvím oborů zabývajících se kulturním dědictvím po odborné stránce. V rámci vysokoškolského studia jde o disciplíny spadající do historických věd (historie, dějiny umění), které nabídku svých studijních oborů rozšiřují o tematiku kulturního dědictví.

Komplexní systém vzdělávání pro kulturní dědictví má Slezská univerzita. Na Přírodovědecko-filozofické fakultě v Opavě lze absolvovat v rámci Historických věd bakalářské studium *Historie-Památková péče* a navazující magisterský obor *Ochrana kulturního dědictví*. Kromě toho nabízí Ústav historických věd také studium *Kulturních dějin*, a to jako bakalářský i navazující magisterský program. Doktorské studium *Historie se zaměřením na české a československé dějiny* připravuje mimo jiné také odborníky pro vedoucí pozice v muzeích a v galeriích.⁴³ Obdobně na Filozofické fakultě Ostravské univerzity, kde existuje Katedra dějin umění a kulturního dědictví, se vyučuje jednooborové bakalářské studium *Dějiny umění se zaměřením na*

památkovou péči a technické památky a spolu s ním dvouoborové *Dějiny umění a památková péče*, které lze studovat v kombinaci s dalšími obory nabízenými Filozofickou fakultou Ostravské univerzity. Navazující magisterské studium může být buď široce zaměřeno (*Kulturní dějiny*), nebo naopak s ohledem na specifický charakter Ostravska specializováno, v tomto případě na industriální dědictví (*Historie a ochrana průmyslového dědictví*). Trojstupňové vzdělávání završuje doktorský program *Kulturní dějiny*.⁴⁴ Filozofická fakulta Univerzity Pardubice nabízí v rámci programu Kulturní dějiny bakalářské obory *Kulturní dějiny* a *Ochrana hmotných památek* a navazující magisterské studium *Kulturní dějiny – Péče o kulturní dědictví* a také obor *Kulturní dějiny – Regionální*.⁴⁵ Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem má ve svém programu bakalářské studium *Kulturně historické regionalistiky* se specializací na pomocné vědy historické nebo na stavební historii s navazujícím magisterským stupněm *Kulturně historická regionalistika – archivnictví* a *Kulturně historická regionalistika – stavební historie*.⁴⁶ Kromě těchto speciálně zaměřených studií lze uvést, že základy památkové péče jsou součástí výuky dějin umění na filozofických fakultách univerzit v Praze, Brně, Olomouci, Českých Budějovicích a na Katolické teologické fakultě UK v Praze. Památková péče jak v poloze teoretické disciplíny, tak jako praktické činnosti směřující k poznání, ochraně a obnově památek se zvláštním zřetelem ke stavebnímu dědictví je pak předmětem studia na Fakultě architektury Českého vysokého učení technického (dále jen ČVUT).⁴⁷ Památkové péče se dotýkají také některé obory Fakulty restaurování Univerzity Pardubice, která připravuje kvalifikované odborníky pro technické zabezpečení památkového fondu.⁴⁸

Téma kulturně historického dědictví lze studovat i na soukromých vysou-

⁴⁰ Jedná se o soubor sedmi sborníků s příspěvky pro muzea a galerie, [online], [citováno dne: 11. 7. 2015]. Dostupné z: www.emuzeum.cz/muzeologie-a-metodika/teoreticke-texty/skola-muzejni-pedagogiky.html.

⁴¹ Více viz: [online], [citováno dne: 11. 7. 2015]. Dostupné z: <http://mcmp.cz/cz/cz-vzdelavani/zakladni-kurs/tvorba-pracovnich-listu/> a <http://mcmp.cz/cz/cz-vzdelavani/zakladni-kurs/dramaticka-vychova-v-muzeu-a-galerii/>.

⁴² Semináře muzejní pedagogiky pořádalo např. Muzeum Českého krasu v Berouně: [online], [citováno dne: 11. 7. 2015]. Dostupné z: <http://muzeum-beroun.cz/pedagogika>; Muzeum Komenského v Přerově: [online], [citováno dne: 11. 7. 2015]. Dostupné z: www.prerovmuzeum.cz/muzeum-komenskeho-v-prerove/aktuality/archiv-aktualit/prerovske-setkani-oborovych-teoretiku-a-praktiku-na-workshpu-muzejni-pedagogika-se-blizi-nebo-Regionalni-muzeum-a-galerie-v-Jicini: [online], [citováno dne: 11. 7. 2015]. Dostupné z: www.culturenet.cz/aktuality/muzejni-pedagogika-pro-ruzne-cilove-skupiny-seminar/n:11800.

⁴³ Více viz: [online], [citováno dne: 11. 7. 2015]. Dostupné z: <http://www.slu.cz/fpf/cz/studijni-oddeleni/prijimaci-rizeni/2015-2016/programy>.

⁴⁴ Více viz: [online], [citováno dne: 11. 7. 2015]. Dostupné z: www.osu.cz/index.php?id=7784.

⁴⁵ Více viz: [online], [citováno dne: 11. 7. 2015]. Dostupné z: www.upce.cz/ff/studium/magisterske-studium/kd-pkd.html; <http://www.upce.cz/ff/studium/magisterske-studium/kd-reg.html>.

⁴⁶ Více viz: [online], [citováno dne: 11. 7. 2015]. Dostupné z: <http://ff.ujep.cz/index.php/informace-o-studiu>.

⁴⁷ K Ústavu památkové péče Fakulty architektury ČVUT viz: [online], [citováno dne: 11. 7. 2015]. Dostupné z: <https://www.fa.cvut.cz/Cz/Ustavy/15114>.

⁴⁸ Více viz: [online], [citováno dne: 11. 7. 2015]. Dostupné z: <https://www.upce.cz/fr/index.html>. Na Univerzitě Pardubice vzniklo i Centrum pro restaurování a památkovou péči, které nabízí i celoživotní vzdělávání pracovníků v oblasti péče o kulturní dědictví.

kých školách, jak ukazuje příklad Západomoravské vysoké školy v Třebíči, která v roce 2014 otevřela obor *Kulturněhistorická studia*. Jde o bakalářský studijní program, který má vedle modulu *Kulturní management*, jenž je zaměřen na živou kulturu, také modul *Péče a nakládání s dokumenty*, věnovaný především práci s písemnými prameny.⁴⁹

Jak dál s výchovou ke vztahu ke kulturně historickému dědictví?

V současné době můžeme sledovat dvě linie přístupu ke vzdělávání pracovníků, kteří by měli působit při správě, ochraně a interpretaci pro potřeby edukace v oblasti kulturního dědictví. Jednu linii představuje muzejní pedagogika, která si klade za cíl přiblížit hodnoty kulturně historického dědictví různým cílovým skupinám od žáků mateřských škol po seniory. Jak jsme měli možnost sledovat, jde o disciplínu již značně propracovanou, s vlastním vysokoškolským studijním oborem. Nově byl muzejní pedagog (alternativní názvy muzejní edukátor, edukační pracovník) zařazen i do Národní soustavy povolání.⁵⁰ Muzejní pedagogika je v etablování samostatné odborné disciplíny nejdále, šíře jejího záběru je však poněkud limitována, neboť se zaměřuje především na prostředí muzeí (a galerií) a stranou ponechává další typy kulturního dědictví, například památkové objekty, historickou krajinu, či duchovní dědictví. Relativně úzký je i záběr činnosti, neboť jejím tématem zůstává edukace a otázkami managementu, stejně jako ochrany kulturního dědictví se většinou nezabývá.

Druhý směr, ne natolik vyhraněný a zavedený jako muzejní pedagogika, vychází ze studia odborných disciplín a snaží se vychovávat znalce v oblasti kulturního dědictví, jeho ochrany a managementu. Některé vysokoškolské programy zahrnují celé spektrum kulturního dědictví, jiné jsou specializované na některou z jeho částí. Pedagogická složka přípravy budoucích „pečovatelů“ o kulturní dědictví však většinou absentuje, s rolí edukace se v těchto programech nepočítá.

Pokud skutečně chceme vychovávat mládež ke vztahu ke kulturně his-

torickému dědictví a této ambice se nevzdáváme ani v případě dospělých, bylo by zapotřebí vychovat specialisty, kteří by ovládali jak odbornou stránku kulturně historického dědictví, tak by byli i vzdělanými pedagogy, schopnými předat svým cílovým skupinám informace o významu kulturního dědictví a vzbudit v nich zájem a v dalším stupni i pocit zodpovědnosti za kulturně historické dědictví. Rozvíjet nejen kognitivní, ale také afektivní a konativní kompetence. Zároveň by však měli být vzdělaní i v manažerské práci, aby se dokázali úspěšně zapojit do chodu institucí pečujících o kulturní dědictví a rozuměli i právní ochraně svěřených hodnot.

Ideální se zdá kombinace studia odborných historických disciplín vázících se ke kulturnímu dědictví spolu s pedagogikou a základy managementu.⁵¹ Takoví specialisté by mohli působit nejen v muzeích, ale také na památkových objektech (státních i soukromých), v různých organizacích zabývajících se kulturně historickým odkazem, ale také ve školách, pokud by společně s kulturním dědictvím studovali i některý učitelský obor. Cesta k vytvoření podobného typu studia je v současné době již otevřená a nezbývá než o jeho obsahu začít vážně diskutovat.

⁴⁹ Více viz: [online], [citováno dne: 11. 7. 2015]. Dostupné z: www.zmvs.cz/kulturnehistoricka-studia.html.

⁵⁰ Více viz: [online], [citováno dne: 11. 7. 2015]. Dostupné z: http://katalog.nsp.cz/karta_p.aspx?id_jp=102314&kod_sm1=21.

⁵¹ Potřebu komunikace mezi muzejní pedagogikou a školským dějepisem zdůrazňuje Tomáš DROBNÝ, *Kulturní dědictví a pamětové instituce z pohledu muzejní pedagogiky*, *Kultura, výchova a umění* 2, [online] 2014, [citováno dne: 11. 7. 2015]. Dostupné z: http://www.kuv.upol.cz/index.php?seo_url=aktualni-cislo&casopis=6&clanek=37.

Miloš Josef Pulec jako případ intelektuála na scestí. Motivace spolupráce se Státní bezpečností (StB)

Miloš Josef Pulec as an example of an intellectual gone astray. The motivation of the cooperation with the State Security (StB)

David Wagner – Petr Jan Vinš – Martin Kováč

Abstrakt

Studie shrnuje základní fakta života Miloše Pulce před zahájením spolupráce se Státní bezpečností a potvrzuje, že k této spolupráci došlo. Cílem studie je popsat možné motivace Miloše Pulce ke spolupráci v kontextu starokatolické církve.

Abstract

The paper sums up the basic facts of the life of Miloš Pulec before his cooperation with the State Security started and the paper also confirms that this cooperation really happened. The aim of the paper is to describe the possible motivation of Miloš Pulec for the cooperation in the context of the Old Catholic Church.

Klíčová slova

církevní dějiny – Miloš Pulec – StB – starokatolictví – starokatolická církev – Alois Pašek – Augustin Podolák – Martin Jan Vochoč

Key word

Church history – Miloš Pulec – State Security (StB) – the Old Catholic Church – Alois Pašek – Augustin Podolák – Martin Jan Vochoč

Starokatolická církev je jednou z menších křesťanských denominací na našem území a její dějiny, zejména ty nejnovější po druhé světové válce,

se předmětem historiografické reflexe stávají až v posledních několika letech. Sama starokatolická církev vznikla v Čechách v reakci na I. vatikánský koncil (1869–1870), který schválil dogmatickou konstituci *Pastor aeternus*, ukotvující jako katolické dogma neomylnost papeže hovořícího *ex cathedra* ve věci víry a mravů a jeho univerzální jurisdikční primát nad celou církví. Proti tomuto učení se zejména mezi německojazyčnými vzdělanými a měšťanskými vrstvami zdvihl odpor, který postupně vedl k zakládání vlastních církevních obcí. V Rakousku dosáhla starokatolická církev státního uznání v roce 1877 a rozšířila se především mezi severočeským německojazyčným obyvatelstvem.¹

Českojazyčná část církve, vzniklá po roce 1901, která se soustředila zejména kolem obce v Praze, zůstávala až do konce druhé světové války nevýznamnou menšinou. Po odsunu téměř veškerého německojazyčného obyvatelstva z Československé republiky (dále jen ČSR) (a tedy i podstatné části českých starokatolíků) však tato minorita převzala kontrolu a odpovědnost nad celými církevními strukturami. Po smrti biskupa Aloise Paška 29. června 1946, a částečně již dříve v souvislosti se zřízením Národní správy církve,² se i organizační struktura, do té doby postavená na subordinaci biskupovi – ordináři, dostala do částečného rozkladu. Vytvořila tak prostředí, ve kterém se mohly začít a začaly samostatným způsobem profilovat jednotlivé osobnosti, které s církevním angažmá často spojovaly svou osobní agendu.

Jednou z takových osobností byl i dr. Miloš Josef Pulec, který je vlastním předmětem této studie. Jeho různě intenzivní činnost v církvi vyplňuje celé dlouhé období s několikerou změnou režimu od roku 1945 do roku 1990. Historické pojednání o této osobnosti by mohlo – jak autoři studie doufají – ukázat i paradigmatický příklad mnohovrstevnatého vztahu jednotlivce, církevní organizace a státu v prostředí komunistické totality, který může být relevantní i mimo úzce definované prostředí jedné malé

denominace, v níž Miloš Josef Pulec působil. Základním cílem práce je potvrdit či vyvrátit vazby Pulce na Státní bezpečnost (dále jen StB) a případně najít motivaci takové spolupráce.³

Pramenná základna bádání

Situace pramenné základny bádání k dějinám starokatolické církve na našem území po roce 1948, zejména pokud jde o dokumenty archivní povahy, je relativně problematická. Archiválie a osobní korespondence přitom představují často jediné prostředky, jak rekonstruovat průběh dění a motivaci jednotlivých aktérů. Tištěná periodika starokatolické proveniencence, která před druhou světovou válkou představovala hlavní informační platformu českých (z velké části německojazyčných) starokatolíků, se ve sledovaném období téměř nevyskytují,⁴ s výjimkou několika nepříliš úspěšných pokusů o vydávání českého starokatolického tisku.⁵ Příležitostně se lze setkat s články o dění v Československu v zahraničních starokatolických periodikách, popř. ekumenických sbornících.⁶

Současný biskupský archiv Starokatolické církve v České republice⁷ sídlí v Praze a soustřeďuje dvě významné sbírky písemností ke sledovanému období. Jedná se o kompletní osobní archiv biskupa Augustina Podoláka,⁸ obsahující jeho osobní korespondenci a další církevně relevantní

³ Tato studie vznikla v rámci řešení výzkumného projektu Grantové agentury Univerzity Karlovy v Praze (GA UK), projekt č. 1822214 *Starokatolická církev v Československu (1968–1989)*, řešeného na Husitské teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, a vychází s jeho finanční podporou. Studie také čerpá z diplomové práce jednoho z autorů: David František WAGNER, *Miloš Josef Pulec a Starokatolická církev*, Praha 2014. Diplomová práce. Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze.

⁴ Vydávání nejvýznamnější starokatolické tiskoviny na našem území, listu *Alt-katholischen Kirchenzeitung*, bylo zastaveno v roce 1939.

⁵ V letech 1946–1948 vycházel *Husitský kalendář*, v letech 1946–1949 *Vzkříšení kalicha*, 1947–1950 *Starokatolík*. Z let 1951–1989 nejsou žádná vlastní starokatolická periodika na našem území doložena.

⁶ Zde je to především švýcarská ročenka *Jahrbuch der Christkatholischen Kirche der Schweiz*. Částečně o starokatolících referuje v Čechách vydávané německy a anglicky psané *TÖN / CEN* (Tschechische ökumenische Nachrichten / Czech Ecumenical News) z let 1971–1990.

⁷ Oficiální název je Starokatolická knihovna a archiv Josefa Königa (dále jen SKC AJK).

⁸ SKC AJK, fond Archiv biskupa Podoláka (dále jen Pod), neinventarizováno, kartony označeny: Domácí a Zahraniční.

¹ Obširněji se dějinám starokatolické církve na našem území věnuje Rostislav TOMAN, *Starokatolická církev v ČSR (ČSSR) od roku 1945 do roku 1990*, Praha 2003. Diplomová práce. Husitská teologická fakulta Univerzity Karlovy v Praze; Karel KOLÁČEK, *Vznik a vývoj starokatolického hnutí na území severních Čech do roku 1946*, Brno 2006; Petr Jan VINŠ, *Starokatolická obec v Praze a její vztah k vznikající Církvi československé*, Theologická revue 1–2, 2008, s. 101–215.

² Národní správa církve byla zřízena 15. ledna 1946. Viz: Rostislav TOMAN, *Starokatolická církev v ČSR*, s. 24.

dokumenty. Tato sbírka byla do roku 1991 v osobním držení biskupa a po jeho smrti přešla do vlastnictví starokatolické církve. Tvoří ji jedny z mála dochovaných a badatelsky dostupných dokumentů s částečným vztahem k neveřejné pastoraci po roce 1971.

Druhou sbírkou písemností, která je v současnosti v držení starokatolického biskupského archivu, je někdejší archiv pražské starokatolické obce a částečně i fond synodní rady. K těmto písemnostem jsou přidruženy i starší dokumenty zachráněné z rušených německojazyčných obcí po roce 1945.⁹ Tento archiv je však z velké části nekompletní, protože jeho nemalá část se v roce 1989 nacházela v privátních prostorách Miloše Josefa Pulce a po změně politické situace a návratu biskupa Podoláka do čela církve nebyla nikdy novému církevnímu vedení vydána. Po Pulcově smrti v roce 1991 se tyto písemnosti dostaly do vlastnictví Liběny Jírovské,¹⁰ která jejich větší část předala (dle ústního svědectví) v roce 1998 Státnímu ústřednímu archivu (dnes Národnímu). Mezi předávacím protokolem,¹¹ který obsahuje podrobný katalog, a současnou evidencí archiválií ke starokatolické církvi¹² ve správě Národního archivu však existují zásadní diskrepance, které se týkají mimo jiné právě i částí fondu synodní rady do roku 1980, dokumentů Národní správy v letech 1946–1954 apod.¹³ Tyto spisy jsou v době

sepsání článku tedy nadále nezvěstné.¹⁴ Osobní fond Miloše Josefa Pulce a jeho personálie zůstaly ve vlastnictví Liběny Jírovské a byly autorům této studie zpřístupněny.¹⁵

Pro rekonstrukci dějin starokatolické církve je nutné užít i fondů jiné povahy. Zde vystupuje do popředí zejména Archiv bezpečnostních složek (dále jen ABS), který spravuje svazky vedené k několika významným aktérům dění ve starokatolické církvi, mimo jiné právě i obsáhlý spis Miloše Josefa Pulce. Řada dokumentů StB a dalších silových složek komunistického režimu, které byly pro dějiny starokatolictví relevantní, byla bohužel zničena během skartací na přelomu let 1989–1990. Sbírky církevního odboru ministerstva kultury a Státního úřadu pro věci církevní, spravované dnes Národním archivem, obsahují dokumenty ke starokatolické církvi v letech 1949–1956 a 1967–1990.¹⁶ Spisy vedené ministerstvem školství a kultury v letech 1957–1967 na starokatolickou církev jsou však nezvěstné.

Malou, ale významnou sbírku kopií zahraničních dokumentů obsahuje pozůstalost starokatolického archiváře Josefa Königa, která je v současnosti uložena v biskupském archivu starokatolické církve.¹⁷ Význam těchto kopií, získaných zejména v průběhu devadesátých let ze starokatolických archi-

⁹ SKC AJK, fond Archiv farní obce Praha a synodní rady (dále jen PrSR), neinventarizováno, kartony označeny podle posledního dvojčísla ročníků (do roku 1991); Tamtéž, fond Archiv farní obce Šumperk, neinventarizováno; Tamtéž, fond Archiv farní obce Desná, neinventarizováno.

¹⁰ Liběna Jírovská byla první manželka Miloše Pulce, matka jeho jediného syna Radima. Udržovala mj. i Pulcovu pozůstalost obsahující nejen množství výstřižků, ale také jeho osobní dokumenty.

¹¹ Osobní archiv Liběny Jírovské, Protokol o předání a převzetí archiválií dne 24. srpna 1998. Kopie uložena v SKC AJK.

¹² Národní archiv (dále jen NA), fond Starokatolické biskupství a fara Varnsdorf (dále jen SKBF Varnsdorf) (fond č. 122) – knihy inv. č. 1–3, kartony č. 1–35.

¹³ Dle NA bylo z pozůstalosti po Miloši Pulcovi k fondu SKBF Varnsdorf přidáno pouze „Nepatrné množství (vždy jen několik listů!) xeroxů z různých tiskovin a strojopisných opisů kupních smluv, notářsky ověřených, týkajících se Varnsdorfu (1955, 80. léta 20. století), Svěťce (1970, 1971) a Červené Vody (1970, 1985). Tři listy se strojopisným soupisem členů církve při Farním úřadu v Brně, vyhotoveným k 31. lednu 1970. Kniha s názvem Index animarum. Členský soupis, abecedně členěná, bez uvedení data a místa vzniku, obsahující jména a adresy členů církve. Různé písemnosti a především kompletní stavební dokumentace, týkající se rotundy sv. Kříže na Starém Městě pražském – elektroinstalace z roku 1972 a kaple Marí Magdaleny pod Letnou – oprava střechy a další úpravy, jež prováděl SÚRPMO roku 1984. Nevelká krabice

s větším počtem fotografií (jednotlivých i souborů) členů církve a různých lokalit. O něco větší krabice s tištěnými publikacemi – brožurami.“ E-mail Denka Čumlivského Petru Janu Vinšovi 19. 9. 2014. (Denko Čumlivski je odborný správce fondu SKBF Varnsdorf, Petr Jan Vinš archivář Starokatolické knihovny a archivu Josefa Königa).

¹⁴ Podle předávacího seznamu chybí zejména fondy Národní správa církve 1946–1954, Písemnosti z pozůstalosti gen. vikáře V. Rába, Zápis Synodní rady 1968–1980, Synody 1971–1980, Korespondence Synodní rady 1971–1974, Korespondence Synodní rady 1968–1971, Personalia (korespondence Iška, Pašek, Ráb, Heger). Osobní archiv Liběny Jírovské, Protokol o předání a převzetí archiválií dne 24. srpna 1998. Kopie uložena v SKC AJK, body 1, 9, 14–17 a 30.

¹⁵ Jejich kopie se nyní nachází v SKC AJK, fond Archiv Jírovská – kopie (dále jen Jír) – neinventarizováno, kartony označené: Dotazníky, Jmenování, Osobní, Předání, Transkripty, Zájmy, Zaměstnání.

¹⁶ NA, f. SKBF Varnsdorf, knihy inv. č. 1–3, k. č. 1–35; Tamtéž, f. Státní úřad pro věci církevní, Praha (dále jen SÚC), k. 118, inv. č. 139, Tamtéž, f. Starokatolická církev, k. 206, inv. č. 189, Tamtéž, f. Ministerstvo školství a kultury, Praha – zřejmě podložka Ministerstvo školství a kultury, církevní odbor 1956–1967; Tamtéž, f. Ministerstvo kultury ČSR / ČR, Praha – Sekretariát pro věci církevní ministerstva kultury (vlády) ČR 1967–1990, k. 241–244.

¹⁷ SKC AJK, f. Pozůstalost Josef König (dále jen Koen) – kartony označeny podle původu, resp. Ostatní; někdy inventární čísla přiřazena podle katalogizace v archivu původu.

vů ze zahraničí a od privátních osob, je v tom, že vzhledem ke změnám, resp. důslednější aplikaci místních archivních předpisů jsou dnes některé sbírky zahraničních archiválií badatelům nepřístupné. Problém je zejména s dokumenty z období sedmdesátých a osmdesátých let.¹⁸

K těmto písemným pramenům přistupuje navíc kritické zhodnocení ústních svědectví, která bylo možno získat od dosud žijících pamětníků. Ve vztahu k osobě Miloše Pulce a jeho činnosti ve starokatolické církvi jsou nejdůležitější výpovědi Liběny Jírovské a Dušana Hejbal, do června 2016 starokatolického biskupa a v době mezi lety 1968 a 1989 blízkého spolupracovníka biskupa Augustina Podoláka. Jedná se také o protagonistu vleklého vnitrocírkevního konfliktu mezi státem uznávanými orgány, jichž byl Miloš Pulec představitelem, a církevním disentem, který zosobňoval státního souhlasu zbavený biskup Podolák a jemu věrní duchovní. Vzhledem ke konfliktnímu charakteru těchto vztahů je nicméně na místě takto sebraná ústní svědectví hodnotit ještě přísněji, než je obvyklé při sběru dat metodou *oral history*, a důsledně je konfrontovat s dochovanými archivními prameny.¹⁹ Řada rozhovorů byla sice provedena v rámci projektu Starokatolická církev v Československu 1968–1989, ale nenabídla žádné klíčové informace k problematice řešené v tomto článku.

¹⁸ Pro dějiny české starokatolické církve po druhé světové válce jsou podstatné zejména fondy v biskupských archivech partnerských starokatolických církví v zahraničí. Jsou to Bistumsarchiv Bern, uchovávající korespondenci a další materiály spojené s biskupstvím Starokatolické církve Švýcarska, Bistumsarchiv Bonn, uchovávající korespondenci a další dokumenty Katolického biskupství starokatolíků Německa, Bistumsarchiv Wien s materiály biskupství Starokatolické církve Rakouska (cca od roku 1919, dřívější dokumenty jsou součástí fondu NA č. 122) a archivy nizozemských biskupů, zejména utrechtského arcibiskupa, uložené dílem v Het Utrechts Archief a dílem v Bistumsarchiv Amersfoort. Část těchto zahraničních fondů je dostupná v kopiích a digitalizátech v SKC AJK.

¹⁹ V sebepečetí současné starokatolické církve z pochopitelných důvodů dominuje pohled někdejšího disidentského křídla a oficiální církevní orgány jsou líčeny ve výrazně negativním světle. Viz např. popis situace v církvi před rokem 1989: „Vedle ušmudlaného prostředí tu /věřící – pozn. autora/ našel povrchní ritualismus, duchovní mělkost a diletantismus.“ Dušan HEJBAL, *Historie starokatolické obce v Praze* [online], 2007, [citováno dne: 10. 2. 2014]. Dostupné z: <http://praha.starokatolici.cz/?page=info&ID=9>. Ve vztahu k Miloši Pulcovi pak bývají často vyzdvihovány takové osobnostní charakteristiky jako údajný alkoholismus, nedostatečná osobní hygiena, excentrické lpění na obskurních titulech a podobně, které často nabývají téměř legendárního charakteru.

Církevní kontext

Osobní příběh Miloše Josefa Pulce a jeho působení ve starokatolické církvi nelze odmyslet od celkových dějin této denominace po roce 1945. V důsledku dekretů prezidenta republiky po skončení druhé světové války byla většina německojazyčných starokatolíků nucena opustit Československo, a církev tak přišla přibližně o 95 % svých věřících. Panovala reálná obava, že ji potká stejný osud jako německou evangelickou církev a bude zrušena.²⁰ Tomu se podařilo předejít na jedné straně fiktivní reorganizací, při níž byly založeny české farní a filiální obce na místě zrušených obcí německých a na straně druhé vytvořením čistě české národní správy církve. Ta získala na významu zejména po smrti biskupa Paška 29. června 1946, kdy se stala fakticky rozhodujícím orgánem církve. Po tomto datu lze vývoj starokatolické církve rozdělit v zásadě do tří velkých celků. Období po roce 1946 až do pražského jara 1968 je obdobím stagnace a úpadku. Většina farností existovala v této době pouze nominálně a systematická pastorační služba se rozpadla na činnost několika jednotlivců. Po roce 1968 došlo – především díky radikálnímu obratu politiky Sekretariátu pro věci církevní – k oživení činnosti a po mnoha letech i k povolení svolání volební synody, která za biskupa zvolila kněze Augustina Podoláka. Následovalo krátké období oživení činnosti, které ale skončilo církevní krizí v letech 1970–1971. V jejím průběhu proti sobě stanul biskup Podolák a synodní rada. Celý spor vygradoval odebráním státního souhlasu biskupu Podolákovi, neveřejným vysvěcením několika jeho přívrženců a faktickým vytvořením neoficiálních a nelegálních církevních struktur.

²⁰ Podíl českojazyčných a německojazyčných věřících byl v obou církvích srovnatelný. Vysvětlení zrušení německé evangelické církve v důvodové zprávě k zákonu č. 113/1948 Sb. by bylo možné vztáhnout ekvivalentně i na starokatolickou církev: „Pozbytím státního občanství ústavních činitelů, jakož i odsunem většiny příslušníků, kteří byli národnosti i státní příslušnosti vesměs německé, byla úplně rozrušena organizace německé evangelické církve v Čechách, na Moravě a ve Slezsku a tato /.../ ztratila schopnost tvořiti řádně organizovanou náboženskou společnost.“ Skutečnost, že se tak nestalo, je důsledek obratné politiky jejího nejvyššího představitele, biskupa Aloise Paška, který jako etnický Čech dokázal přesvědčit státní úřady, že církev není čistě německou organizací a prostřednictvím fiktivní reorganizace německých obcí na české se vyhnul jejich zrušení. Podrobněji viz: Petr Jan VINŠ, *Dopad dekretů na německojazyčné církevní struktury – případ německé evangelické a starokatolické církve*, in: Dekrety prezidenta republiky 70 let poté: teoretické aspekty aplikační praxe, komparativní pohled, Petr Osina (ed.), Olomouc 2015, s. 143–155.

Tím začíná třetí období, které trvalo až do roku 1991 a je charakterizováno dvojkolejností mezi oficiálními církevními orgány a neformální strukturou tajné pastorace duchovních (věrných biskupu Podolákovi).

Ve všech třech obdobích se církevního života v různé intenzitě účastnil i Miloš Pulec. Nejvýrazněji vystupuje v období třetím, kdy se zejména od roku 1982 (po smrti správce biskupství Rudolfa Troušila) stal fakticky nejvyšším státem uznávaným představitelem starokatolíků. Tato práce se nicméně soustředí na genezi Pulcova postavení v církvi, tedy především na jeho pozici před velkou starokatolickou krizí let 1970–1971. Detailněji rozpracovává také otázky vlivů, které na Pulce v rané době jeho starokatolické činnosti působily, tedy především dobovou činnost Martina Jana Vochoče, který byl pro Pulce zásadní autoritou. Cílem článku je pak rovněž popsat možné Pulcovy motivace ke spolupráci s tajnou policií komunistického režimu, která byla dominující a udávala do značné míry směr vývoje církve v období 1971–1989.

Rodinné pozadí Miloše Josefa Pulce

V pozdější fázi života Pulec uvedl, že jeho otec pracoval jako „*obráběč kovů*“.²¹ V jeho životopise²² ale stojí, že otec, původně zaměstnáván u speditérských firem, přišel za hospodářské krize o práci a rodina se několikrát stěhovala. Nakonec našel stálé místo až u Československé plavební společnosti, která ho ovšem přesunula do pobočky v Hamburku, kam tedy s manželkou odešel. Malý Miloš Pulec zůstal v Praze sám s babičkou. Otec pak byl nuceně nasazen a oddělen od rodiny, ke které se ale nijak zvlášť nehlásil. A to ani po válce, kdy jeho blízcí žili v Praze, zatímco on v Rýnovicích. Dle informací StB²³ bylo skutečným důvodem jeho odchodu od rodiny přihlášení

se k německé národnosti a k fašismu, což by vysvětlovalo i postupně se stále snižující četnost kontaktů.

V rodině se tak upevnila role matky a babičky, které měly dle svědectví Liběny Jírovské na Miloše Pulce zásadní vliv, stále ho následovaly a jen zcela výjimečně se něco dělo jinak, než si přály. Tento zvláštní vztah pravděpodobně nejlépe ilustruje jejich role v prvním Pulcově manželství. Obě ženy odmítaly už sňatek jako takový a Liběně Jírovské měly tehdy otevřeně říct, že ji, mrzáka, mezi sebe nechťejí.²⁴ Obměkčilo je až její hmotné zajištění, přesto ale dokud prý Pulec doma nepřevrátil stůl a nekřičel, na svatbu obě odmítaly přijít.²⁵ Obě ženy pak Pulce provázely prakticky celým životem, byť jejich vztah měl možná i temnější místa, údajně včetně domácího násilí.²⁶ Za otce, který nepřišel ani na jeho svatbu a vztah s ním nenavázal ani později, si Pulec našel náhradu v podobě silného vzoru, kterým mu byl starokatolický kněz a básník Martin Jan Vochoč. Zřejmě díky němu se Pulec nejen roku 1945 přiklonil ke starokatolictví, ale možná Vochoč ovlivňoval jeho činnost již za války.

Dětství a rané působení

Miloš Pulec se narodil 19. března 1923 v Zákolanech²⁷ a byl pokřtěn jako Josef 2. dubna 1923. Neměl sourozence. První třídu začal v Domažlicích, následně se ale s rodinou přestěhoval do Prahy. Zde měnil školu prakticky

menu: je možné a pravděpodobné, že by určité detaily života svého otce Miloš Josef Pulec zamlčel (například jeho přihlášení k německé národnosti), není ale důvod, aby lhal například ve věci otcova zaměstnání a v podobných detailech. Také je třeba vzít v potaz, že informace zpracované např. v ustanovce podporučíkem Slámou vycházejí z informací od jednoho informátora a čtyř nahodilých osob.

²⁴ Liběna Jírovská trpěla obrnou.

²⁵ Popsáno dle vzpomínek Jírovské, které celou situaci ještě převyprávěl Pulec. Není zde ale zásadní důvod k pochybnostem. Liběna JÍROVSKÁ, osobní konzultace, Praha 14. 4. 2014. (Rozhovor vedl David František Wagner).

²⁶ Citace z ustanovky Pulcova svazku: „*Na svou babičku jest velmi surový, často jí bije. V bytě jsou různé výstupy a hádky. Svým chováním budí dojem na své okolí, že má sklony k sadismu.*“ Viz ABS, f. Agenturní svazky, arch. č. TS 555523 MV.

²⁷ Viz např. Osobní archiv Liběny Jírovské, Dotazník vyplněný Pulcem, 30. června 1982. Stejnou informaci potvrzuje i Doplnění k memorandu z 10. ledna 1981. Viz ABS, f. Agenturní svazky, arch. č. TS 555523 MV.

²¹ Viz: Osobní archiv Liběny Jírovské, Dotazník vyplněný Pulcem ze dne 30. června 1982.

²² Osobní archiv Liběny Jírovské, Miloš Josef PULEC, Curriculum Vitae. Životopis není nijak datován, z Pulcovy formulace: „*čtrnáctým rokem členem synodní rady*“ ale vyplývá jako pravděpodobná doba vzniku léto až podzim roku 1982. Pulec také uvedl, že je sekretářem synodní rady. Správcem biskupství se stal 3. října 1982 a tuto funkci by zcela jistě zmínil ve výčtu spíše než „*sekretáře synodní rady*“.

²³ Vycházíme z plánu vázání vypracovaného 3. srpna 1955 poručíkem Vlastimilem Raimrem. Viz ABS, fond Agenturní svazky, arch. č. TS 555523 MV (reg. č. 4908 III. správa SNB, dříve reg. č. 276 II. správa SNB). Na místě je třeba jistá obezřetnost vůči pra-

každý rok, poté na krátkou dobu odešel do Bratislavy,²⁸ kde začal studovat na gymnáziu. Tato studia dokončil opět v Praze maturitou na Státním reálném gymnáziu Lobkovicovo náměstí 17. června 1942. Na maturitu měl navázat studiem bohoslovenství v „*kolejním vzdělávání u Církve československé²⁹ ve Wuchterlově 5.*“³⁰ O tomto jeho působišti máme pouze velmi kusé informace: Pulec nebyl veden v žádných schematisech církve, stejně tak nebylo ve věstníku zaznamenáno jeho jáhenské svěcení.³¹ Pulcovo studium zde tak dokazuje jen jeho dopis dr. Františku Kovářovi³² (budoucí patriarcha církve). Jeho jáhenské svěcení potvrzuje jeho dopis na rozloučenou žižkovské Radě starších církve³³ a dochovalo se i jeho vysvědčení po první odborné zkoušce.³⁴ Na místě je pak zdůraznit, že studium se pro plnohodnotné teologické vzdělání mělo sestávat ze dvou odborných zkoušek, přičemž druhou Pulec podle všech dostupných archivních podkladů i podle tradovaných ústních svědectví nikdy nesložil: přesto je na Pulcově světcím dekretu uvedeno, že „*absolvoval v letech 1942–1945 příslušné theologické učiliště a byl mnou /Aloisem Paškem – pozn. autora/ tudíž /.../ řádně vysvěcen na kněze církve starokatolické.*“³⁵

²⁸ Z jakého důvodu žila rodina v letech 1932–1934 v Bratislavě, nevíme.

²⁹ Za protektorátu nazývána Česko-moravská.

³⁰ Osobní archiv Liběny Jírovské, Liběna JÍROVSKÁ, Nedatovaný post mortem životopis Miloše Josefa Pulce. Stejná informace, rozšířená o podivnou zmínku „*a kázal v československých kostelích*“ (omyl autora zprávy?) se nachází i v ustanovce provedené ppor. Slámou 30. září 1955, viz: ABS, f. Agenturní svazky, arch. č. TS 555523 MV.

³¹ *Věstník ČČS 1943–1945*. Zároveň upozorňujeme, že stejně tak nebyla zaznamenána svěcení ani dalších jáhnů.

³² Archiv Církve československé husitské (dále jen ČČSH), fond Korespondence dr. Frant. Kováře, č. inv. 635, sign. A IV–40, Dopis Miloše Josefa Pulce z 10. března 1942.

³³ Archiv ČČSH, f. Náboženská obec ČČSH Praha – Žižkov, k. 1–2, dopis Miloše Josefa Pulce Radě starších ČČM v Žižkově z 21. února 1944. V dopise se Pulec po roce práce (s měsíční přestávkou) loučí s obcí, děkuje za laskavost a omlouvá se za případné poklesky, protože byl správcem diecéze převeden do Dejvic. Označuje se zde jako „pomocný matriční úředník“. Jeho jáhenství potvrzuje až koncept odpovědi napsaný na spodní straně listu. Odpověď je uvedena oslovením: „*Váženému bratru Miloši Josefu Pulcovi, jáhnu.*“

³⁴ Archiv ČČSH, *Index bohoslovců ČČS – Absolvoování I. odborné zkoušky, M. Pulec*. Zkoušku složil 19. října 1944 s hodnocením „velmi dobrý“ ve všech předmětech. Pulec si po válce nechal vystavit i úředně potvrzený opis tohoto výpisu, který schválila soudní kancelář okresního soudu v Jablonci nad Nisou 3. července 1947, církev opis vydala 16. června 1947. Osobní archiv Liběny Jírovské, Opis výpisu o zkoušce.

³⁵ Osobní archiv Liběny Jírovské, Dekret Aloise Paška ze dne 2. července 1945.

Jeho činnost za druhé světové války měla svoji veřejně prezentovanou podobu (studium, pořádání vlasteneckých přednášek)³⁶ a svoji skrytou stránku, kam spadala hlavně činnost aktivistická až kolaborační. Tato činnost pak měla jak své zvláštní a spíše pomlouvačné polohy,³⁷ tak ale i konkrétní náplň. Pulec se zajímal o navázání kontaktů s Kuratoriem,³⁸ byť jestli a jak došlo k naplnění této spolupráce, nevíme. Tím, co mu později způsobilo největší problémy, byl vstup do Českého svazu pro spolupráci s Němci a napsání (nedochovaného) „ideově nesprávného básnického projevu“, ke kterému se pod tíhou důkazů přiznal.³⁹ Jeho aktivistickým postojem ve prospěch německých okupantů měl být dle názoru Státní bezpečnosti motivován i jeho poválečný odchod z Církve československé.⁴⁰ Ze strany této církve ovšem nemáme žádné dokumenty o jeho přestupu, tím méně pak o jeho motivaci.

Pulcův vstup do starokatolické církve

Ve starokatolické církvi byl Pulec 24. června 1945 vysvěcen biskupem Aloisem Paškem za asistence Václava Jaromíra Rába⁴¹ na starokatolického kněze.⁴² Rok 1945 byl na rychlé křty a přestupy pro tuto církev boha-

³⁶ Dle vzpomínek Jírovské se jednalo o Pulcovo povolání za války – pořádání přednášek a výletů pro mladé Čechy.

³⁷ Pulec měl mít dle obsáhlé zprávy Zemské úřadovny Státní bezpečnosti z 21. března 1947 doma obrazy Hitlera. Viz: ABS, f. Agenturní svazky, arch. č. TS 10163 MV.

³⁸ Viz: ABS, f. Agenturní svazky, arch. č. TS 10163 MV, Odpověď Kuratoria na jeho zájem o spolupráci z 30. listopadu 1942 a hlavně přiložený životopis, v němž zdůrazňuje své nadšení pro věc („*viděl jsem blahodárné působení národněsocialistické revoluce*“).

³⁹ Viz: ABS, f. Agenturní svazky, arch. č. TS 555523 MV, Zápis verbovky z 30. srpna 1956.

⁴⁰ „*Po revoluci byl Pulec vyloučen z Církve čsl. a přestoupil do církve starokatolické, kde byl znovu vysvěcen.*“ Viz: ABS, f. Agenturní svazky, arch. č. TS 10163 MV, Zpráva Zemské úřadovny Státní bezpečnosti z 21. března 1947.

⁴¹ Václav Jaromír Ráb byl na první schůzi Národní správy církve 4. července 1946 jmenován správcem biskupství, viz: SKK AJK Praha, dopis Václava Jaromíra Rába Ministerstvu školství 6. 7. 1946.

⁴² Osobní archiv Liběny Jírovské, Dekret Aloise Paška z 2. července 1945. Samotný fakt svěcení a Pulcovy světcím dekry byly v 90. letech v souvislosti s konfliktem mezi Pulcovým předrevolučním vedením a bývalým disentem kolem Podoláka a Hejbala několikrát veřejně zpochybněny se zřejmým účelem jeho diskreditace. Přestože tento narativ v české starokatolické církvi dosud místy přetrvává, je fakt Pulcova svěcení doložen i dobovou soukromou korespondencí biskupa Paška a tudíž mimo pochybnost.

tý.⁴³ Hlavní motivací pak bylo personální zajištění farních obcí na místě původních obcí německých, kterým hrozilo zrušení a jejichž farníci byli většinou odsunuti. V rámci tohoto rychlého svěcení pak přišli do církve i osoby méně spolehlivé a bez náležitého vzdělání. Klíčovou roli z těchto nových kněží pak hráli Podolák (vysvěcený již v římsko-katolické církvi), Pulec a Štětina.

Suspense a první konflikty

Krátce po vstupu do církve se Pulec dostal do konfliktu s nástupcem Paška, správcem biskupství Rábem. Rábův pohled na situaci můžeme na základě jeho dopisu arcibiskupovi Rinkelovi stručně shrnout tak, že prvně suspendoval Pulce, který okamžitě přeběhl k pravoslaví a pokusil se proti vůli věřících i Rába o zařazení církve pod církev pravoslavnou. Sám se totiž chtěl stát biskupem.⁴⁴ V tom mu měli pomáhat Štětina, Hanf a množství „*římských laiků v církvi*“ (Podolák se akce neúčastnil).⁴⁵

Mezitím Pulec nastoupil studium na filozofické fakultě,⁴⁶ kde roku 1949 promoval jako doktor filosofie prací o národopise severočeských sklářů.⁴⁷ Určitou zajímavou odbočkou, která přitáhla pozornost státních orgánů, pak byl případ Anny Kesslerové, dcery zemřelého biskupa Paška. Ta se spolu s farářem Reineltem dostala do extrémně nevýhodné situace, kdy po smrti biskupa neměl ani jeden z nich nárok na jakékoliv zajištění a jejich majetek byl zkonfiskován. Reinelt se snažil situaci řešit doprošováním se pomoci jinde v církvi,⁴⁸ ve chvíli zoufalství se Kesslerová obrátila na

Pulce s tím, že jako člověk „velkoměstský“ by jí mohl zkusit zajistit místo v konvoji UNRRA.⁴⁹ Celá věc jen vrhla na Pulce další podezření, že snad pomocí svých známostí kupčí s výhodami pro Němce.⁵⁰ Z této činnosti ale nevzešly pro Pulce další důsledky.

Kolaborace jako kritická slabina

Pulec sám napsal, že za války pouze studoval a byl vysvěcen na jáhna v Církvi československé,⁵¹ Jírovská později doplnila informace o pořádání vlastivědných výletů a vyučování náboženství.⁵² Nešlo ovšem o činnost jedinou a právě Pulcovo působení za války jako aktivního účastníka v Českém svazu pro spolupráci s Němci mělo při zahájení jeho spolupráce s komunistickou tajnou policií klíčovou roli, která je v podstatě shrnuta v popisu verbování: členství ve svazu nejprve zapíral, když mu však byla předložena jeho členská karta, nejspíš se zhroutil a pak byl vyzván ke spolupráci.⁵³ V kontextu starokatolické církve nejde o ojedinělý případ chování v průběhu německé okupace. Proto je možno hledat mimo jiné i institucionální důvody: za prvé, německá větev církve byla dominantní a národnostní orientace starokatolických sudetských Němců se nezřídko projevovala i politicky, což mohlo mít zprostředkovaně vliv také na českojazyčnou větev církve.⁵⁴ Za druhé, situace konce druhé světové války, ztráta nemalého počtu odsunutých duchovních německé národnosti a tím

kterým musí zůstavší Němci čelit, i rezignované zoufalství, že již církev zemřela.

⁴⁹ ABS, f. Agenturní svazky, arch. č. TS 10163 MV, Nedatovaný dopis Kesslerové Pulcovi (pravděpodobně z ledna 1947).

⁵⁰ ABS, f. Agenturní svazky, arch. č. TS 10163 MV, Zpráva Zemské úřadovny Státní bezpečnosti ze dne 21. března 1947.

⁵¹ Osobní archiv Liběny Jírovské, Miloš Josef PULEC, Curriculum Vitae, cca 1982. Stejně tak Osobní archiv Liběny Jírovské, Miloš Josef PULEC, Životopis, 1978.

⁵² Uvedeno jak v rozhovoru, tak např. v životopise, který vypracovala: Liběna JÍROVSKÁ, Miloš curriculum vitae. Nedatováno, sepsáno až po smrti Miloše Josefa Pulce, uloženo v Osobní archiv Liběny Jírovské.

⁵³ ABS, f. Agenturní svazky, arch. č. TS 555523 MV, Zpráva z verbovky ze dne 30. srpna 1956.

⁵⁴ Tato hypotéza ovšem ve světle korespondence jak z doby předválečné, tak válečné dle našeho názoru příliš neobstojí. Pozice českého starokatolictví byla spíše marginální v rámci církve a není možné mluvit o nějakých silných argumentech, které by tuto teorii podpořily. Navíc byla u českojazyčných starokatolíků přítomna orientace na česká národní témata, např. Husa a českou reformaci. Uvádíme ji tak spíše jen pro úplnost.

⁴³ Detailněji problém rozpracovává kapitola „3.2 Svěcení 1945“ diplomové práce D. F. WAGNER, *Miloš Josef Pulec a Starokatolická církev*, Praha 2014.

⁴⁴ SKC AJK, f. Koen, k. Be AI 15. Dopis Správy biskupství Starokatolické církve (konkrétně Rába) biskupovi Kurymu ze dne 27. července 1948. Dopis je také mnohem méně optimistický než psaní z 11. dubna 1948, ve kterém biskupovi líčí situaci jako rychle se lepšící a těší se na blížící se synodu.

⁴⁵ V této době měl Podolák jiný zásadní problém. Zemský národní výbor upozornil církev dopisem z 17. srpna 1945 na to, že Podolák není na základě svého chování za okupace a následného postihu osoba bezúhonná a státně spolehlivá. Jeho jmenování duchovním tedy nebylo bráno jako platné. SKC AJK, f. PrSR.

⁴⁶ Osobní archiv Liběny Jírovské, Index Lectionum zapsaný k 9. říjnu 1945.

⁴⁷ Miloš Josef PULEC, *Národopisná monografie severočeské sklářské obce*, Praha 1949.

⁴⁸ SKC AJK, f. Koen, k. Af, N 11,1. Dopis Reinelta arcibiskupu Rinkelovi ze dne 12. prosince 1946. V dopise zmiňuje i kde všude již nebyl úspěšný a detailně vypisuje problémy,

vyvolaná pastorační krize vedla biskupa Aloise Paška k rychlému vysvěcení několika národnostně českých kněží jako pokusu zachránit církev, což se ukázalo jako krok minimálně dvojsečný. Jednalo se totiž vesměs o osoby, které by ani v případě, že by ho neomezoval velmi problematický zdravotní stav, nemohl stihnout dostatečně prověřit, poznat a které by za sebou měly alespoň nějakou souvislou činnost v církvi nebo úplné vysokoškolské teologické vzdělání.⁵⁵

Do církve vstoupilo jako kněží několik osobností, které pro nás zůstávají na hraně zájmu, protože jejich činnost nedokážeme kvůli chybějícím dokumentům nijak sledovat a lze se domnívat, že jejich vliv na církev byl spíše marginální. Do této kategorie můžeme zařadit například bývalé římskokatolické kněží doktora Bohumíra Petra⁵⁶ a Jaroslava Roučka,⁵⁷ pro vývoj v oblasti starokatolické církve v Praze a severních Čechách byli méně významní i inženýr Vladimír Geisler a František Stolička.⁵⁸

Větší pozornost si ale zaslouží kromě Pulce osoba Viktora Štětiny,⁵⁹ který neměl ani maturitu, ani žádné teologické vzdělání,⁶⁰ přesto byl nakonec na kněze vysvěcen.⁶¹ Brzy po smrti Paška se také Štětina dostal do ostrého

konfliktu s novým správcem biskupství Rábem kvůli zpronevřování peněz a chování vůči farníkům.

Mimo záběr práce zůstává i osoba Augustina Podoláka. Bývalý dominikán, který přestoupil k starokatolické církvi roku 1945,⁶² hrál později klíčovou roli v krizi církve jako její biskup zvolený 22. června 1968. Stejně jako Pulec se zapletl do aktivit na hraně kolaborace: pracoval v Kuratoriu pro výchovu mládeže.⁶³

Pulcův vzor Martin Jan Vochoč

Na Pulcovo působení za druhé světové války měl silný vliv i Martin Jan Vochoč. Můžeme se na základě nepřímých důkazů důvodně domnívat, že to byl právě on, kdo představil Pulcovi starokatolickou myšlenku a přispěl k jeho obratu od Církve československé ke starokatolické jako ke „*skutečné pokračovateli Husových myšlenek*“.⁶⁴ Také ho ale mohl motivovat k aktivistickému postoji vůči nacistickému režimu. Martin Jan Vochoč byl složitě čitelnou osobností a zhodnocení jeho života osciluje mezi poválečnou komunistickou defamační kampaní vůči němu a mezi glorifikujícím ideálem hrdiny, který nezištně zachránil stovky Židů.⁶⁵ Není naším cílem zde Vochočův obraz pečlivě rekonstruovat, postačí nám jen několik bodů, které lze považovat ve vztahu k Pulcovi za klíčové, formativní momenty. O tom, že otec v Pulcově rodině prakticky chyběl, jsme se zmiňovali již dříve, dle

⁵⁵ Jistým extrémem zde byl jednoznačně Štětina, který dle stížností dalších duchovních neměl ani maturitu. Tuto stížnost projevil například Reinelt ve svém dopise o stavu církve ze dne 27. srpna 1947. SKC AJK, f. Koen, k. Be AI 15.

⁵⁶ Bývalý beuron, ve schematismech vedený až do roku 1960. O jeho osobě máme bližší informace prozatím jen z korespondence: doporučil ho dlouholetý kněz a pozdější správce biskupství Ráb: NA, f. SKBF Varnsdorf, dopis Václava Jaromíra Rába Paškovi 10. 12. 1945. Pašek si ho pak cenil pro jeho vzdělání, měl se podílet na práci na novém synodním řádu. NA, f. SKBF Varnsdorf, dopis Aloise Paška arcibiskupovi do Utrechtu 24. 3. 1946.

⁵⁷ Jaroslav Roučka byl pravděpodobně vnímán jako jistá naděje pro brněnskou farnost díky svému politickému angažmá, viz: NA, f. SKBF Varnsdorf, dopis Václava Jaromíra Rába biskupu Paškovi červen 1945. Jeho další stopa prakticky zcela mizí, zmínku nacházíme až in: Miloš Josef PULEC, *Kristokatolická ročenka*, Praha 1987.

⁵⁸ *Altkatolischer Kalendar Bonn* 1969/II. Vývoj brněnské obce šel trochu jiným směrem než v Praze a Varnsdorfu. Brněnská obec se mimo osobu Jana Hegera do sporů v církvi příliš nepouštěla. Historické a archivní materiály k dějinám této farnosti jsou pravděpodobně bohužel zcela ztraceny.

⁵⁹ Š cirkví spolupracoval od roku 1939, dle vlastního životopisu se živil postupně jako obchodní zástupce v Československu i ve Francii, aby se po návratu věnoval žurnalistice a pracoval v různých nakladatelstvích. Viz: NA, f. SKBF Varnsdorf, Viktor ŠTĚTINA, Životopis, 13. července 1945.

⁶⁰ NA, f. SKBF Varnsdorf, dopis Martina Jana Vochoče Paškovi 15. 6. 1945.

⁶¹ Pravděpodobně proto, že těžce nemocného Paška přesvědčil a byl mu dostatečně

nápomocný. O Štětinovi jako skvělém pomocníkovi se biskup Pašek zmiňuje in: NA, f. SKBF Varnsdorf, k. 8, dopis Aloise Paška Törökovi 20. 10. 1945.

⁶² Libor NEKVINDA, *Tradiční náboženství u nás*, Hradec Králové 1999, s. 42.

⁶³ ABS, f. Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě (dále jen 59), sign. 59-103-21.

⁶⁴ Tuto myšlenkovou linii lze vysledovat jak v celém Pulcově díle, tak je i přijímaným identifikačním prvkem českojazyčné části starokatolické církve, která se odvolává na odkaz mistra Jana Husa a utrakvistické církve již od založení pražské obce Františkem Iškou v roce 1901.

⁶⁵ Takováto charakteristika Martina Jana Vochoče se začala bez pevnějšího podložení historickým bádáním v českém povědomí šířit. Detailní článek (bez citování zdrojů) uveřejnil dokonce i bulvární deník *Blesk*, viz: Jindřich BÍČ, *Příběh zapomenutého hrdiny, který se nebal gestapa: Kněz zachránil stovky židů před Hitlerem*, *Blesk* [online], 2. 11. 2014 [citováno dne: 12. 5. 2015]. Dostupné z: <http://www.blesk.cz/clanek/zpravy-udalosti/283482/pribeh-zapomenutého-hrdiny-ktery-se-nebal-gestapa-knez-zachranil-stovky-zidu-pred-hitlerem.html>.

Jírovské ho pak Vochoč jako vzor přímo nahrazoval. Roku 1940 Pulce pokřtil,⁶⁶ po druhé světové válce se stal správcem jablonecké farnosti, kde zůstal dle zápisů Jírovské až do 27. března 1947. Po pětiletém věznění⁶⁷ se měl vrátit zpět na sever Čech a dále sloužit jako starokatolický kněz až do své smrti roku 1967. Za války pravděpodobně kolaboroval. Zajímavé je zde jeho zapojení do příprav činnosti Kuratoria na schůzkách spolu s dr. Teunerem. Na těch mimo jiné přednesl přednášku Čech posuzuje dějiny své vlasti.⁶⁸ Hodnotu pohledu na Vochoče ze zcela jiného úhlu, než může poskytnout například Jírovská, má rozhodně rozsáhlé svědectví podané Františkem Bobem⁶⁹ pro účely StB.⁷⁰ Toto velmi negativně až defamačně laděné svědectví zdůrazňuje Vochočovo časté „fantazírování“, sklon k alkoholismu, extremistické a za války vysloveně kolaborační politické názory, neúspěch v kariéře kněžské či těžko zařaditelné společenské poklesky.⁷¹ Závažnější už je ale výpověď o tom, co následovalo po atentátu na Heydricha. Vochoč byl jako pravoslavně svěcený kněz⁷² zatčen a Bobe byl mimo jiné také předvolán, aby o něm mluvil. Upozornil, že Vochoč není pravoslavný kněz, na což ovšem velitel gestapa nereagoval a nehodlal ho propustit. O několik dní později byl Bobe znovu předvolán a nucen

odpovědět na několik otázek, které ale neměly žádný větší význam: za Vochoče a jeho přínos pro Říši se plně zaručil příslušník Sicherheitdienstu (SD), který ho též označil za spolehlivého.⁷³ Při výslechu novináře Jaroslava Konlíka⁷⁴ pak na okraj padlo Vochočovo jméno jako typického novináře ochotného za peníze napsat cokoliv.

Ve prospěch Vochoče pak vycházely těsně poválečné procesy: v červenci 1945 byl zatčen a proti jeho osobě vykonstruován proces, svědectví dalších ale nebyla vysloveně proti němu⁷⁵ nebo alespoň výrazně umenšovala jeho roli kolaboranta.⁷⁶ Závěrečná zpráva ze 4. září 1945 shrnovala jeho činnost jako vynucenou a nezávadnou, přičemž podotýkala, že když už musel přednášet, byly jeho projevy pronárodní a povzbuzoval v mládeži vlasteneckého ducha.⁷⁷ V lednu 1946 se stal správcem jablonecké farnosti. V únoru 1947 byl však odsouzen mimořádným lidovým soudem k pěti a půl letům těžkého žaláře za to, že podporoval a propagoval fašistické a nacistické hnutí.⁷⁸ Dne 26. února 1947 byl zadržen při pokusu o překročení státní hranice směrem do Bavorska.⁷⁹ Utíkal ze země⁸⁰ s úmyslem strávit ve Vídni

⁷³ Doslova uvedl, že „pracuje již delší dobu velmi horlivě pro službu SD“. ABS, f. 2M, sign. 2M 10392.

⁷⁴ ABS, f. 2M, sign. 2M 12460, sepsáno 5. prosince 1946.

⁷⁵ ABS, f. Zemský odbor bezpečnosti II. (dále jen 315), sign. 315-11-7. Kromě delší Vochočovy výpovědi o povaze Kuratoria je zde obsažena i např. výpověď Františka Sarčka, který uvádí: „Velmi chytrý člověk. Vše dělal pravděpodobně pro peníze. /.../V soukromí mluvil proti Němcům.“

⁷⁶ ABS, f. 315, sign. 315-193-59. Zde je proti sobě postavena výpověď Alexandra Knespla ze dne 3. srpna 1945, který vnímal Vochoče jako „duchovního otce Kuratoria“, ale i přes to v něm viděl „dobrého vlastence“. Jaroslav Kříž ve výslechu ze stejného dne uvedl, že se vyjadřoval pronacisticky (pravděpodobně ale ze strachu z dalšího věznění), také upozornil na Vochočův alkoholismus, který měli Němci podporovat. Na závěr shrnuje: „Podle mého mínění to Vochoč nemá v hlavě v pořádku.“

⁷⁷ ABS, f. 2M, sign. 2M 10455.

⁷⁸ Státní oblastní archiv v Litoměřicích – Státní okresní archiv Jablonec nad Nisou (dále jen SOKa Jablonec nad Nisou), fond Starokatolická obec pro Jablonec nad Nisou a okolí, Rozsudek Mimořádného lidového soudu z 25. února 1947.

⁷⁹ SOKa Jablonec nad Nisou, f. Starokatolická obec pro Jablonec nad Nisou a okolí, Protokol sepsaný strážmistrem Václavem Rokosem 26. února 1947.

⁸⁰ ABS, f. 315, sign. 305-173-3. Složka obsahuje také výstřižky z *Práva lidu* z 2. března 1947 (Martin Vochoč zatčen) a z *Rudého práva* z 28. února 1947 (Fašistický novinář odsouzen v nepřítomnosti).

⁶⁶ SKC AJK Praha, Pražská matrika Starokatolické církve, záznam z 3. dubna 1940.

⁶⁷ Dne 25. ledna 1948 měl však Vochoč církevně sezdat Augustina Podoláka a Marii Příbylovou, což by samozřejmě bylo z vězení nemožné. SKC AJK Praha, Pražská matrika Starokatolické církve.

⁶⁸ ABS, f. Objektové svazky – Hradec Králové (dále jen HK-OB), arch. č. OB-195 HK. Jedná se o výběr z širší zprávy, zajímavé pro nás je, že mezi aktivními kolaboranty není zmíněn Podolák. Ten je uveden až jako frekventant školního tábora, viz ABS, f. Objektové svazky – Centrála, arch. č. OB-1731 MV, s. 20. O přednáškách se ve svazku píše, že: „Náplň přednášek byla v duchu národního socialismu a účastníci byli utvářeni ve víře v jeho konečné vítězství.“

⁶⁹ Z podpisu je zcela zřetelná česká podoba jména „František“, příjmení je možné číst jako Bobe i jako Bohe. Přikláníme se k názoru, že se jedná o Franze Bobeho, německého katolického kněze a konfidenta gestapa, člena řádu maltézských rytířů. ABS, f. Odbor politického zpravodajství MV (dále jen 2M), sign. 2M 10392.

⁷⁰ ABS, f. 2M, sign. 2M 10392. Jedná se o komplexní desetistránkové svědectví z úhlu pohledu člena či zaměstnance řádu maltézských rytířů, v jehož konventu Vochoč nějakou dobu žil.

⁷¹ Bobeho svědectví je třeba vnímat v kontextu otevřeného nepřátelství vůči Vochočovi, řada výtek pak byla čistě osobní povahy. ABS, f. 2M, sign. 2M 10392.

⁷² Přesněji arcibiskupem Sawatijem.

či v Pasově jako kněz sesterské církve dostatečnou dobu, než dojde k přechodu od lidových soudů⁸¹ k soudům řádným. Po návratu z vězení se sice obratem vrátil na faru,⁸² ale bohoslužby mohl vykonávat až od roku 1955. Tehdy po četných pokusech o omilostnění (psal i prezidentské kanceláři)⁸³ uspěl nejspíše v květnu „na základě známostí v pravoslavné církvi“.⁸⁴

Zůstal v úzkém vztahu s rodinou Pulcových jak na bázi čistě osobní,⁸⁵ tak na bázi církevněpolitické. Ve sporech stál velmi pevně na straně Pulce (natolik, že byl zván jeho pravou rukou).⁸⁶ Udržoval i poměrně čilý korespondenční styk s arcibiskupem utrechtským Rinkelem.⁸⁷ Posledním

dopisem adresovaným Rinkelovi pak bylo oznámení o Vochočově úmrtí dne 7. února 1967 odeslané jeho dcerami.⁸⁸

Vochoč měl naprosto zásadní formující vliv na Pulcovu osobnost a do velké míry i na starokatolickou církev jako celek. Od něho pravděpodobně vyšly jak podněty, aby se Pulec stal starokatolíkem, tak ho zřejmě motivoval (minimálně příkladem) k aktivistickému postoji ve prospěch okupantů a nasměroval ho na konkrétní dráhu akademického zájmu.⁸⁹

Starokatolickým knězem

Pulec dostal prakticky hned po vysvěcení zvláštní úkol od biskupa Paška, a to zajistit majetek starokatolické církve.⁹⁰ Ten byl ohrožen v důsledku částečně divokého odsunu církevních příslušníků německé národnosti a následného zabavování majetku s představou, že starokatolická církev bude jako německá organizace zrušena. V době bezprostředně po roce 1945 tak byla církev nucena administrativně bojovat o zachování zejména nemovitého majetku ve svém držení, který měla zájem převzít především pravoslavná církev nebo Církev československá. První reakce na Pulcův postup v naplňování tohoto úkolu přišla poměrně nečekaně ze strany biskupa Paška samotného, který proti Pulcovi velmi silně psal v dopise předsedovi národní správy Rábovi a vyjmenovával řadu stížností, které se k němu dostaly.⁹¹

Na základě těchto problémů byl Pulec Paškem k 15. lednu 1946 odvo-

⁸¹ Měl být udán za urážku prezidenta Beneše. Bližší pozadí procesu a proč byl vůbec proces s odstupem času po válce započat by zasloužily vlastní studii.

⁸² SOKA Jablonec nad Nisou, f. Starokatolická obec pro Jablonec nad Nisou a okolí, Dopis Národní správy Církve starokatolické z 28. ledna 1952.

⁸³ SOKA Jablonec nad Nisou, f. Starokatolická obec pro Jablonec nad Nisou a okolí, Dopis Antonínu Zápotockému ze dne 23. července 1954.

⁸⁴ V dopise ze 4. září 1955 uvádí Podolák, že Vochoč je „jeho hlavní problém“ a že byl „omilostněn asi před čtyřmi měsíci“. SKC AJK, f. Koen, k. Be AI 7.

⁸⁵ Dušan HEJBAL, osobní konzultace, Praha 25. 4. 2014. Dle Hejbala měl Radim Pulec vztah s otcem velmi negativní. Ovšem ve vztahu k Vochočovi uvedl že: „on /Radim – pozn. autora/ znal, ale spíš ne jako z církevního prostředí, ale spíš ze soukromí Martina Jana Vochoče, na kterýho vzpomínal s láskou, to byl hodnej starej pán, kterej mu dával jablíčka a tak dále a to byla pro něj jako osobnost... V církvi hrdina, v církvi nějaký vzor...“

⁸⁶ Doslova tak se o něm vyjadřuje v dopise předsedovi vlády Viliamu Širokému Ing. Skokan, osoba dále neznámá. Skokan v dopise rozkrývá Pulce jako hlavu spiknutí Pulec-Štětina-Vochoč, kteří se vydávají za starokatolíky, i když žádné vzdělání nemají. Všichni tři prý byli státně nespolehliví podvodníci (a Vochoč usvědčený kolaborant) a jmenoval jejich různé prohřešky, včetně Pulcova domácího oltáře a toho, že se vydává za opata na základě svěcení „falešného metropolity Tomáše z Budapešti“ (toto svěcení Pulec skutečně obdržel 30. srpna 1958, viz Osobní archiv Liběny Jírovské). Zajímavá je zde hlavně dynamika vztahů zúčastněných, jako vedoucí spikleneck je uveden Pulec. Překvapí i činnost Štětiny, který se pravděpodobně vrátil na důchod (nastoupený roku 1958) do Prahy. Více viz: NA, f. SÚC, inv. č. 219, dopis Ing. Skokana předsedovi vlády z května 1959.

⁸⁷ Muži si dopisovali jak o osobních záležitostech (oba přišli o manželku, viz např.: SKC AJK, f. Koen, k. Af, Dopis arcibiskupa Rinkela ze dne 27. prosince 1961), tak o teologických (průběžně zasílání knih, časopisů a stýskání na staré časy, kdy bylo možno více studovat náročné spisy), tak v záležitostech církevně-organizačních (v dopise z 20. června 1964, SKC AJK, f. Koen, k. Af, se Rinkel ptá Vochoče, kdo je Pulec a jestli by bylo možné odeslat skutečný seznam funkčních farností). První zásadní kontakt ale nastal ve věci komplikovaného sporu mezi Podolákem, Rábem a Vochočem, který byl veden skrz předsedu synodní rady Salamanczuka. Povahu konfliktu zde není možné snadno vylíčit, v principu šlo o různá hlášení do zahraničí (Ráb hlásí vegetativní,

vymírající církev, Vochoč skrze Salamanczuka rostoucí a živou) a nárok na biskupské svěcení/úřad (Podolák se na základě volby synody považuje za biskupa a doptává se Rinkela na „nepodstatné detaily“). Z Rinkelových dopisů jasně vyplývá, že celá situace pro něj musela být velmi matoucí a nejspíše byla jedním z faktorů, který vedl k mezinárodní izolaci církve (viz: např. SKC AJK, f. Koen, k. Be 15b, dopis Rinkela Salamanczukovi 3. 1. 1956). Proč pak udržoval korespondenci s Vochočem, je otázka sama o sobě.

⁸⁸ SKC AJK, f. Koen, k. Af, dopis Vochočových dcer Rinkelovi 8. 2. 1967.

⁸⁹ Inspirace zde byla silná jak směrem národopisným, tak teologickým. Pulec se v době své práce v Pražské informační službě věnoval pragensiím, připravil desítky národopisných článků a získal v tomto oboru i doktorský titul (práce *Národopisná monografie severočeské sklářské obce*). Starokatolické teologii se začal věnovat záhy po vstupu do církve, ještě v roce 1945 vydal titul *Kdo jsou starokatolíci?* Jediný z jeho širokých zájmů nepocházel od Vochoče: mykologie.

⁹⁰ Osobní archiv Liběny Jírovské, A. Pašek: Pověřovací list Miloši Pulcovi, 13. července 1945.

⁹¹ NA, f. SKBF Varnsdorf, k. 8, originální verze, dopis Paška Rábovi 17. 12. 1945.

lán.⁹² Poté přesídlil do Prahy, kde byl až 28. listopadu (tj. téměř po roce) jmenován Rábem pomocným duchovním.⁹³ Na místě vydržel opět pouze rok: v lednu 1948 byl suspendován⁹⁴ na základě potíží s kázní a finance- mi, dle interní komunikace v církvi se jednalo o problémy ještě hlubší ve vztahu ke kněžskému úřadu.⁹⁵ Pulec musel být rozhodnutím zasažen, jen v roce 1949 podal po „zralém zvážení okolností“ dva „návrhy na přezkum“.⁹⁶ Přesto snění suspenze dosáhl až 15. dubna 1950,⁹⁷ o státní souhlas k výkonu duchovenské činnosti zažádal až 1. února 1950.⁹⁸

Je třeba si uvědomit, že ve stejné době, ve které probíhala kauza kolem Pulcovy suspenze (a velmi rychle se měnily poměry v celém státě), došlo k suspenzi Viktora Štětiny na základě sporů, podezření z podvodů a stížnosti farníků.⁹⁹ Dne 20. září 1948 se ale zformovala skupina rebelů, která proti tomuto Rábovu rozhodnutí protestovala¹⁰⁰ – jejími členy byli již

suspendovaný Pulec, profesor Dušek¹⁰¹ a dr. Bohumír Petr (vysvěcený Paškem roku 1945). Státní aparát se skutečně pohnul – dochovala se Rábova odpověď,¹⁰² v níž vysvětloval Štětinovu suspenzi jako jasnou a zřejmou věc a objasnil, že Pulec není žádný kněz. Celá komunikace mezi Státním úřadem pro věci církevní a Rábem se pak zkomplikovala a vyostřila, za Štětinu se postavil Místní národní výbor ve Varnsdorfu¹⁰³ a celý spor získal nový obrat, když byl 2. prosince 1948 Ráb vyzván, aby tedy obratem uvedl na pravou míru, kdo je pravým a kdo falešným knězem.¹⁰⁴ Konečným výstupem byla ale až Štětinova rezignace z 31. března 1949,¹⁰⁵ v níž se vzdal pro neshody a z ekonomických důvodů duchovní služby. Do církve se však později za bližší nezjištěných okolností vrátil, nevíme, jestli došlo k přehodnocení procesu jako v Pulcově případě, nebo se stalo něco jiného.¹⁰⁶ Lze se ale každopádně důvodně domnívat, že v tento moment Pulec z vlastní zkušenosti zakusil, že tlak státních úřadů může být ve výsledku silnější než vůle církevního vedení, což mohlo posílit jeho motivaci ke spolupráci s orgány státu za účelem budování vlastní mocenské pozice v rámci církevních struktur.

Počátek spolupráce s StB

Z následujícího období nemáme kvůli chybějícím pramenům příliš zpráv. Pulec získal po promoci z filosofie a přechodně prací v továrně místo jako vedoucí průvodců v Centrální informační službě.¹⁰⁷

⁹² Osobní archiv Liběny Jírovské, dopis Aloise Paška Miloši Pulcovi o odvolání z duchovní funkce, bez data.

⁹³ Osobní archiv Liběny Jírovské, dopis Václava Jaromíra Rába Miloši Pulcovi 3. 12. 1946 s potvrzením jmenování v duchovní službě.

⁹⁴ Osobní archiv Liběny Jírovské, dopis Václava Jaromíra Rába Miloši Pulcovi 19. 1. 1948 (Suspenze).

⁹⁵ V rozsáhlém vysvětlujícím dopise Hegerovi jmenuje Ráb šestnáct důvodů Pulcovy suspenze, od neznámo jak ztracené vkladní knížky se 120 000 Kčs po nevhodné chování při mších, plesnivé hostie a podobně. SKC AJK, f. Archiv farní obce Brno, dopis Správy biskupství církve starokatolické (Heger) Václavu Jaromíru Rábovi 6. 8. 1948. Tyto stížnosti pak odpovídají pozdějším vzpomínkám Hejbala.

⁹⁶ Osobní archiv Liběny Jírovské, dopis Miloše Josefa Pulce Národní správě církve starokatolické 7. 3. 1949.

⁹⁷ Osobní archiv Liběny Jírovské, Rozhodnutí Národní správy ve věci Miloše Josefa Pulce ze dne 15. dubna 1950.

⁹⁸ Osobní archiv Liběny Jírovské, Miloš Josef PULEC, Žádost o souhlas ve výkonu kněžského povolání ze dne 1. února 1950.

⁹⁹ Přesné datum suspenze neznáme, patřičné dokumenty se nedochovaly. Již v srpnu 1948 je ale v protokolu Die Internationale Altkatholische Bischofskonferenz (dále jen IBK) (orgán propojující biskupy starokatolických církví) zmíněno, že Geisler a Štětina byli zbaveni úřadů pro navázání kontaktů s pravoslavnou církví, která se snažila ovládnout starokatolické obce. Je zajímavé, že tento lokální český spor byl dostatečně zajímavý pro IBK, aby ho chtěla řešit s Moskvou, případně skrz Canterbury (mezi starokatolickými a anglikánskou církví jsou velmi těsné vztahy). Viz: SKC AJK, f. Koen, k. Be, Protokol IBK ze dne 17. srpna 1948.

¹⁰⁰ Dopis kolektivu autorů zasláný ministerstvu školství, Okresnímu národnímu výboru ve

Varnsdorfu, Zemskému národnímu výboru v Praze, správci starokatolického biskupství a Národní správě starokatolické církve v Praze 20. 9. 1948. Dopis je uložen v NA, f. SÚC – k. označen: Státem nepovolené bezkonfesní církve a skupiny 1947–1954.

¹⁰¹ Profesor Dušek byl laik a profesor hudby, dle vyjádření Liběny Jírovské jeden z mála Pulcových blízkých přátel. Liběna JÍROVSKÁ, osobní konzultace, Praha 21. 4. 2014.

¹⁰² NA, f. SÚC, dopis Václava Jaromíra Rába ministerstvu školství 2. 10. 1948.

¹⁰³ NA, f. SÚC, dopis ministerstva školství Správě biskupství 26. 10. 1948.

¹⁰⁴ NA, f. SÚC, Žádost z 6. prosince 1948, jméno referenta nečitelné.

¹⁰⁵ NA, f. SÚC, Viktor ŠTĚTINA, Rezignační dopis k rukám Václava Jaromíra Rába ze dne 31. března 1949.

¹⁰⁶ SKC AJK, f. PrSR, Viktor ŠTĚTINA, Dotazník ze dne 6. října 1958. Uvádí v něm, že pracuje jako starokatolický duchovní.

¹⁰⁷ Osobní archiv Liběny Jírovské, Miloš Josef PULEC, Curriculum Vitae, cca 1982.

Ještě před tím, než byl osloven ke spolupráci, byl sledován¹⁰⁸ – StB probírala jeho korespondenci (mimo jiné dopis od Podoláka, který v té době s Pulcem dobře vycházel) a využila informátora Velckého, jenž měl zjistit Pulcovy názory. Ty byly vyhodnoceny sice jako nepříliš nebezpečné, jeho styky s dalšími nábožensky aktivními osobami však již za nebezpečné označeny byly. Svazek byl poté ukončen bez dalšího postupu.

Klíčový je pro nás již výše uvedený svazek,¹⁰⁹ ve kterém je kromě poměrně znepokojujících informací o Pulcově povaze zmíněna i vyloženě liturgická odchylka: dle zprávy StB měl doma jako jistý koníček konat sám pro sebe mše.¹¹⁰ Jeho verbování proběhlo pak dle výše citované zprávy z vázání agenta.¹¹¹

Podle Raimrovy zprávy byl Pulec naverbován jako informátor, v kolonce „cíl“ uvedl, že církev s legálními obcemi v Brně a Jablonci nad Nisou¹¹² je již „rozpracována“. Jedním z výsledků pak bylo zjištění, že Pulec byl i bez státního souhlasu k výkonu duchovenské činnosti jedním z hlavních organizátorů náboženských aktivit v Praze, kde ovšem legální obec nebyla. Zverbováním Pulce, který byl „považován za jednoho z nejschopnějších duchovních

církvě“, sledovala StB cíl postupně zcela utlumit aktivitu církve a zabránit zakládání dalších náboženských obcí. Raimr též předpokládal, že Pulce bude možné jako průvodce využít k získávání poznatků „z turistů“.

Vhodnost kandidáta byla dána tím, že „mezi představiteli církve má naprostou důvěru“, do dění v církvi byl „plně zapojen“, a dokonce i „s členy vedení se stýká a dává jim pokyny k další činnosti“. Možnost zverbování je pak dána tím, že se nejedná o náboženského fanatika, nýbrž o „osobu, která se zkompromitovala v době okupace“.¹¹³ Tyto okolnosti pak spolu s jeho ilegální činností v církvi zajišťovaly jeho spolehlivost.

Nedatovaný plán vázání začínal oslovením Pulce npor. Řehořkou přímo na Pulcově pracovišti, kde ho měl požádat o to, aby se dostavil do budovy ministerstva vnitra na Letné. Tam s ním měl být veden rozhovor o jeho kariéře, měl prvně vysvětlit, zda je spokojen v práci a posléze měl podrobně popsat svůj životopis. V případě, že by ani na opakované dotazy neobjasnil svoji činnost za okupace, měl být okamžitě konfrontován s činností v Českém svazu pro spolupráci s Němci. V případě, že by snad zapíral, měly mu být postupně předkládány další a další důkazy a potom, co „na něj tyto silně zapůsobí“, tázán i na svou církevní činnost. Pokud by souhlasil s verbováním, okamžitě měl obdržet první úkol a termín první schůzky: měl by tři dny na vypracování seznamu funkcionářů církve a adresáře svých blízkých kontaktů. Pokud by nesouhlasil, byl by mu předložen k podpisu slib mlčenlivosti a informace o jeho protektorátní i starokatolické činnosti by byly okamžitě předány kádrovému oddělení Ústředního národního výboru.

Samotné verbování pak proběhlo 30. srpna, začalo v 9:00 a bylo dokončeno v 13:00. Vše šlo přesně podle plánu a snadno. Prvně byl Pulec velmi kritický ke svým spolupracovníkům,¹¹⁴ představil se jako bývalý duchovní starokatolické církve, ovšem do činnosti církve plně zainteresovaný a v kontaktu se všemi funkcionáři. Následně mu byl položen přímý dotaz, jestli byl členem nějaké aktivistické organizace, načež odpověděl, že ne, že o něm

¹⁰⁸ ABS, f. Hlavní správa Vojenské kontrarozvědky (302), sign. 302-480-35. K „rozpracování“ jeho osoby dochází roku 1954.

¹⁰⁹ ABS, f. Agenturní svazky, arch. č. TS 555523 MV, 31. srpna 1955.

¹¹⁰ ABS, f. Agenturní svazky, arch. č. TS 555523 MV, konkrétně v ustanovce provedené ppor. Slámou 30. září 1955 se dočteme: „Jeho záliba jest sloužení mše. K tomuto účelu má v bytě postavený oltář, kde dělá bohoslužby.“

¹¹¹ Viz také přílohy 1 a 2.

¹¹² Velikost obce v Brně udává jako 250 věřících, velikost obce v Jablonci nad Nisou jako 800 věřících hlavně německé národnosti. Celkový počet věřících na území ČSR odhaduje na 1 200. S touto informací jsou v rozporu údaje zveřejněné v zahraničním starokatolickém tisku, které ovšem také nejsou příliš konsistentní. S jistou pravidelností o dění v Československu referovala ročenka Starokatolické církve Švýcarska – *Christkatholischer Hauskalender*. V roce 1951 uvedla, že v ČSR se ze starokatolické církve stal „houfec o 5800 dušič, který je pastоровán čtyřmi duchovními a dvěma učiteli náboženství.“ (s. 78) O dva roky později v roce 1953 vyšla zpráva o tom, že „tři duchovní obstarávají asi 6000 věřících v 8 obcích, které přišly o všechn majetek.“ (s. 79) V roce 1954 informuje *Hauskalender* o volbě Podoláka za správce biskupství a udává počet duchovních 7 a počet obcí 11 (s. 79). V roce 1956 už se jen konstatuje, že v Československa není téměř kontakt (s. 75). Je třeba mít na paměti, že v *Hauskalender* uváděné informace se vztahují vždy k předchozímu roku a byly pravděpodobně získávány prostřednictvím osobní korespondence s církevními představiteli (Ráb, Podolák) a mohou tedy reflektovat spíše obraz, jaký chtěli dotyční prezentovat před zahraničím než reálnou situaci.

¹¹³ Tyto okolnosti pak měl tajit dokonce i manželce. Z rozhovorů s paní Liběnou Jírovskou, vyplývá, že buď manželovu činnost za protektorátu cíleně tajila, nebo (pravděpodobněji) si jí skutečně nebyla vůbec vědoma. Liběna JÍROVSKÁ, osobní konzultace, Praha 14. 4., 21. 4. a 25. 4. 2014.

¹¹⁴ Tím „dal najevo kladný vztah k lid. dem. zřízení“. Zdroj ABS, f. Agenturní svazky, arch. č. TS 555523 MV, konkrétně Záznam z verbovky PhDr. Miloše Josefa Pulce z 31. srpna 1956.

jenom kolují pomluvy, že byl členem Svazu pro spolupráci s Němci. Po konfrontaci s členskou kartou se nejspíše nervově zhroutil,¹¹⁵ přiznal i do té doby neznámé aktivity, jako napsání oslavné básně na vítězství fašistů, a jasně naznačil ochotu spáchat sebevraždu.¹¹⁶ Poté byl upozorněn, že to nebude nutné, a vypracoval písemné doznání ke všem svým činům, na konci kterého měl popsat, jak se zavazuje je odčinit.

První schůzka byla domluvena na úterý 4. září a Pulec na ni měl přinést informace o libereckých starokatolicích. Přijal krycí jméno *Jan*. Podrobnému rozpracování jeho činnosti jako informátora se již nebudeme v tomto článku věnovat, za podstatné ale považujeme uvést alespoň hodnocení jeho řídicího důstojníka Vlastimíra Raimra. Ten již v prosinci 1956 uváděl 24 zpracovaných agenturních zpráv (které považoval za hodnotné) a upozorňoval, že Pulec nebyl zatím motivován finančně, byť by ho to velmi potěšilo.¹¹⁷

Závěr

Podrobný rozbor Pulcových agenturních zpráv a jejich hodnocení by vystačilo na samostatnou studii. Úkolem tohoto příspěvku zůstává již jen vyjmenovat a kategorizovat motivace Pulcovy spolupráce. Za určující lze považovat následující důvody:

- a) Velmi silný vyděračský argument, který uvedl Pulce do velkého stresu. Jeho spolupráci s nacistickým režimem pak těžko hodnotit jednoznačně: do určité míry by šla odůvodnit mládím, složitou situací rodiny bez otce a autoritou Martina Jana Vochoče.
- b) Negativní vztah ke kléru starokatolické církve. Jeho suspenze, jejich odvolání a posléze zase potvrzování musely být významným argumentem pro Pulce klér církve nechránit proti státu, ale působit jako agent.

c) Na místě je také úvaha, jestli vůbec ještě existovala v pravém slova smyslu církev, kterou bylo možné zničit. Církev, méně početná i za lepších časů, byla v rozkladu, procházela exekucemi, stát odmítal vyplácet duchovním platy atd. Pulec byl zároveň dobře napojen na řadu jiných kněží a intelektuálů. Realitu rozkladu mohl vidět a na místě je úvaha, jestli nehodlal moc, kterou mohl ve spolupráci s režimem získat, využít „pro dobro církve“.

d) Pulec se sám v minulosti zapletl do řady podvodů a ne zcela objasněných podniků. Po v podstatě pozitivní zkušenosti s odporem proti Rábově suspenzi Štětiny (na základě níž si mohl dlouho slibovat odvolání vlastní suspenze) už měl navíc přímou zkušenost s tím, že režim v podstatě vyhověl jeho podmínkám. Zde je třeba započítat i nepopiratelnou touhu po titulech a moci, projevuující se v určitém velikášství až narcismu.¹¹⁸

Není ovšem možné předpokládat, že se jedná o ojedinělé motivace týkající se jen a jen Pulce. Kontext Vochočovy (a do jisté míry i Podolákovy) spolupráce s nacistickým režimem není zásadně odlišný, velká část Pulcových motivací se zde v nějaké formě opakuje.

Určitým potvrzením Pulcových narcisistních motivací (viz bod d) by pak mohlo být přijetí od biskupa Feherváryho, ke kterému došlo 30. srpna 1958 v Budapešti,¹¹⁹ a biskupského svěcení od vagantního biskupa Maase.¹²⁰ Přijetí těchto titulů, jeho kontakty s vagantními biskupy a jejich motivace pak jsou předmětem dalšího bádání – můžeme ale předpokládat, že zatímco oslovení Feherváryho a Maase mohlo být zadáno jako agenturní úkol, přijetí svěcení bylo téměř jistě Pulcovým osobním rozhodnutím v touze získat titul.

Těmito světicími dekrety krátký exkurz do situace Miloše Josefa Pulce končí. Jeho příběh nám může sloužit nejen k lepšímu pochopení pozdější církevní krize a schizmatu starokatolické církve spojeného s pronásledováním kněží kolem Augustina Podoláka, ale i jako náhled do problémů, kterým musel religiózně zaměřený intelektuál této doby čelit. Cílem práce bylo ukázat situaci Miloše Josefa Pulce a potvrdit či vyvrátit obvinění vůči jeho osobě ze spolupráce s komunistickým režimem či vagantními biskupy. Jednoznačným výsledkem bádání je pak potvrzení obou těchto skutečností.

¹¹⁵ Pulec věřil, že o této záležitosti ví jen on a jeho matka. Zápis přímo uvádí: „Na základě toho /tzn. prezentace členské karty – pozn. autorů/ byl ve velkém duševním rozpoložení, že se doznal i k tomu, že v době okupace pod cizí značkou zveřejnil v Českém slově básně oslavující vítězství fašistů.“ ABS, f. Agenturní svazky, arch. č. TS 555523 MV, konkrétně Záznam z verbovky PhDr. Miloše Josefa Pulce z 31. srpna 1956.

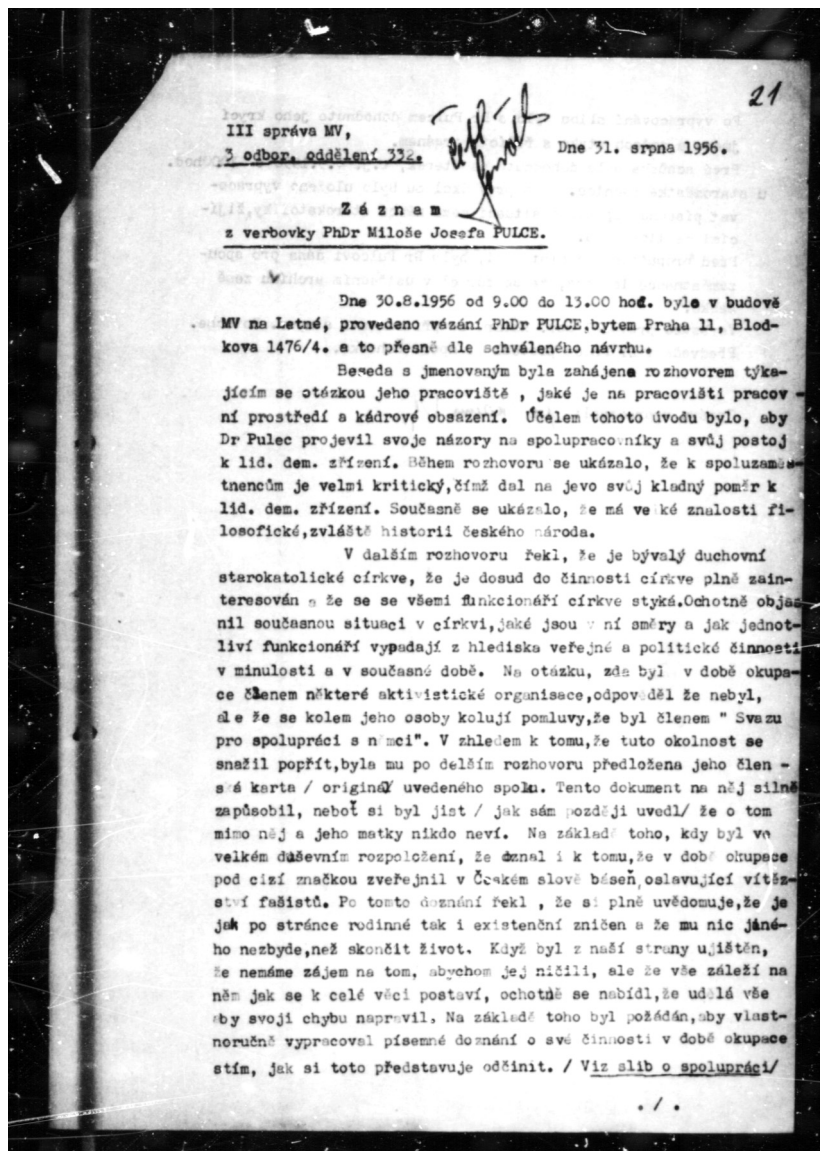
¹¹⁶ „...si plně uvědomuje, že je po stránce rodinné tak i existenční zničen a že mu nic jiného nezbyde, než skončit život.“ ABS, f. Agenturní svazky, arch. č. TS 555523 MV, konkrétně Záznam z verbovky PhDr. Miloše Josefa Pulce z 31. srpna 1956.

¹¹⁷ ABS, f. Agenturní svazky, arch. č. TS 555523 MV. Zde jako příloha 3.

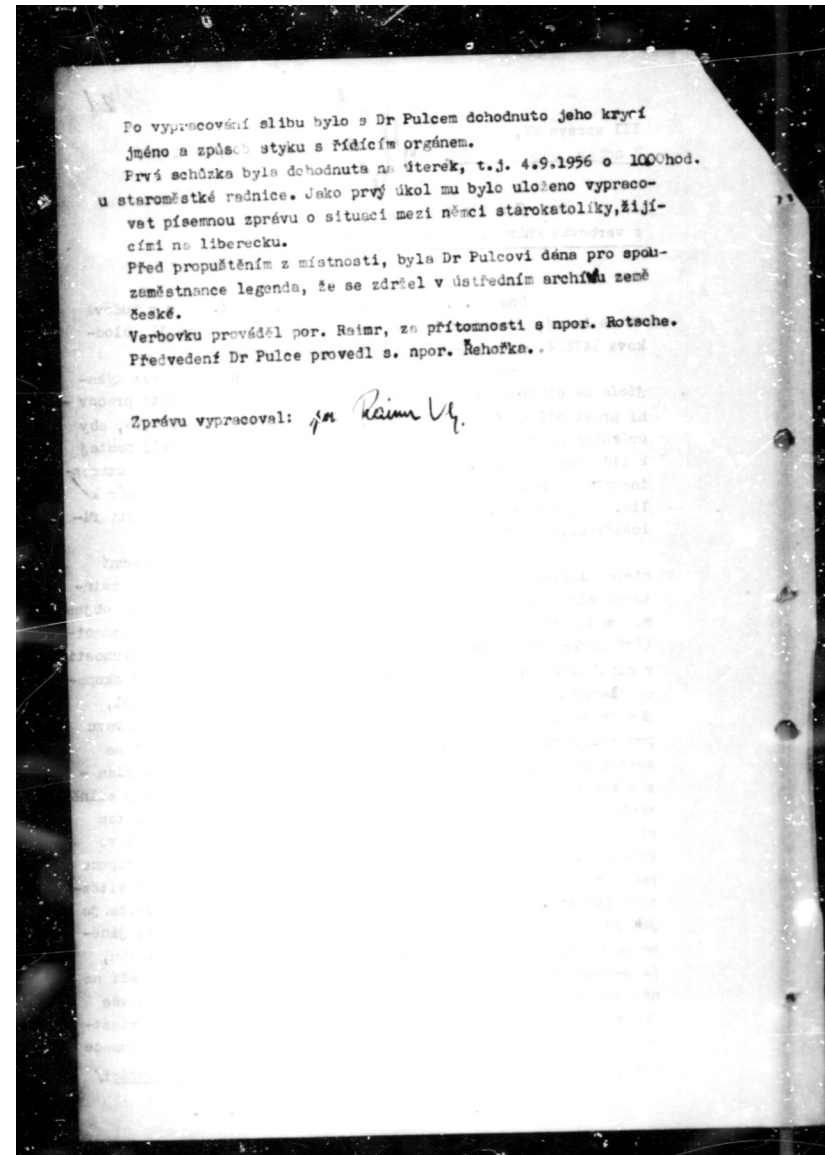
¹¹⁸ Na tyto vlastnosti upozorňují nejen jeho odpůrci, ale i příznivci, Heger například v dopisech z let 1968–1971. SKC AJK, f. Archiv farní obce Praha a synodní rady (PrSR).

¹¹⁹ Viz přílohy 5 a 6, Osobní archiv Liběny Jírovské.

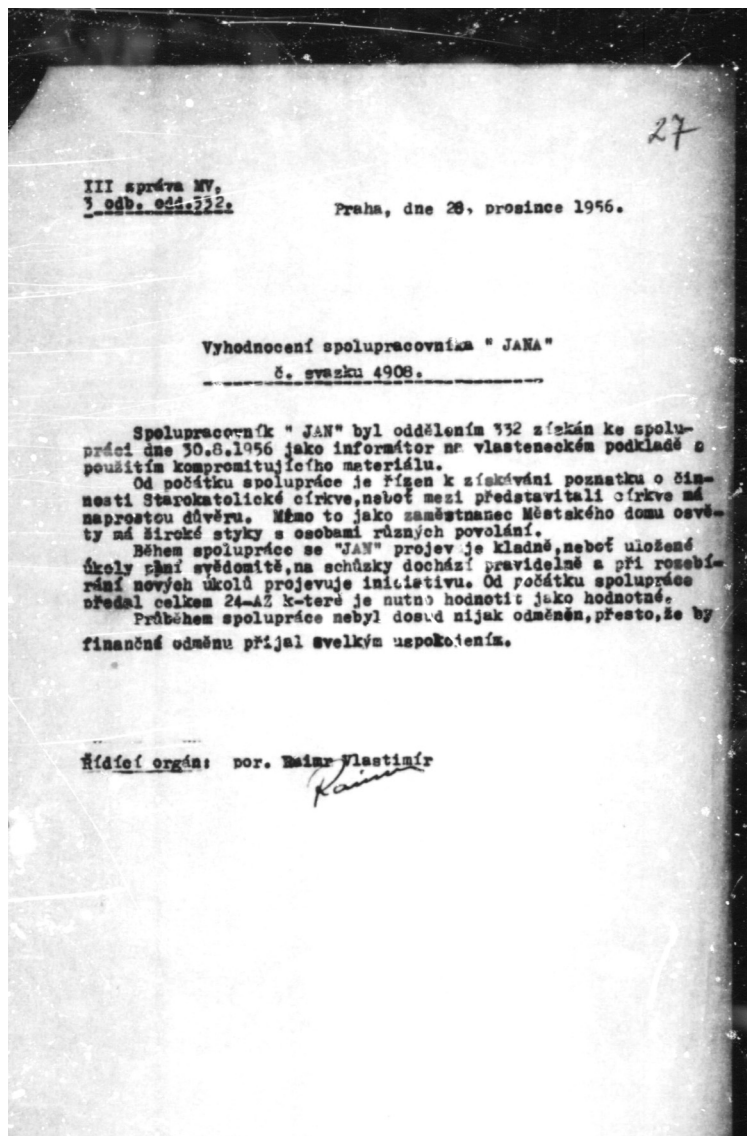
¹²⁰ Toto svěcení je doloženo jen nepřímo, dekret se nedochoval.

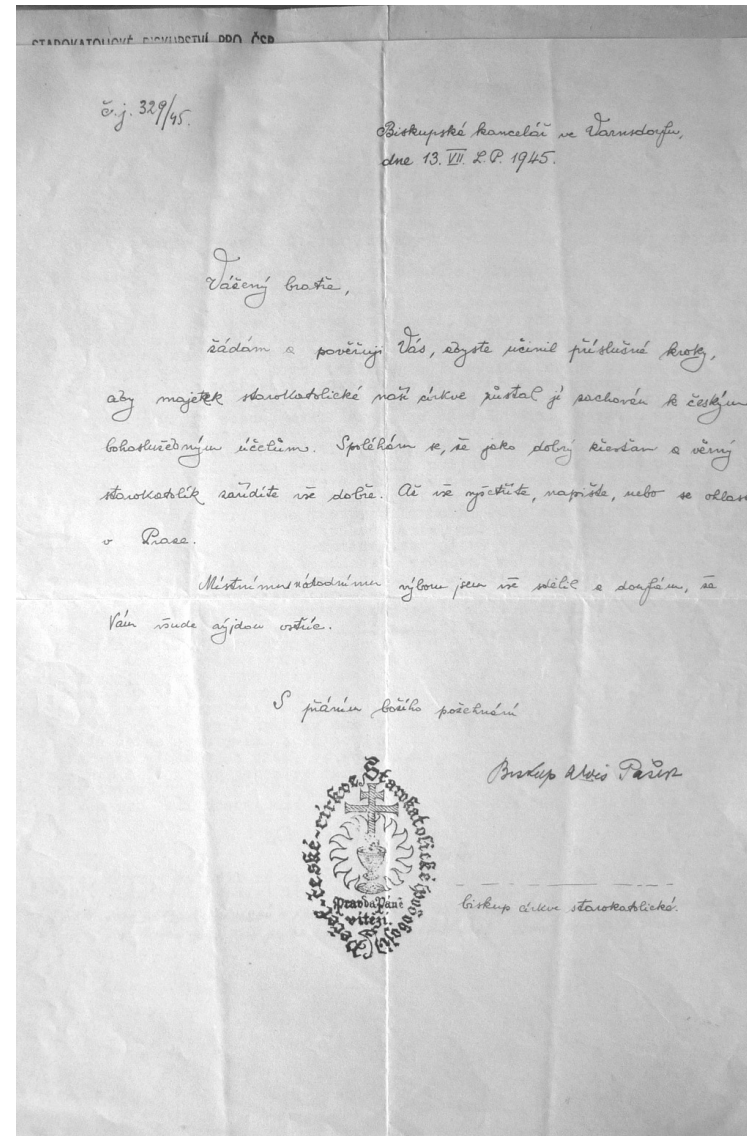
Záznam z verbovky. Zdroj: Archiv bezpečnostních složek, fond Agenturní svazky, arch. č. TS 555523 MV

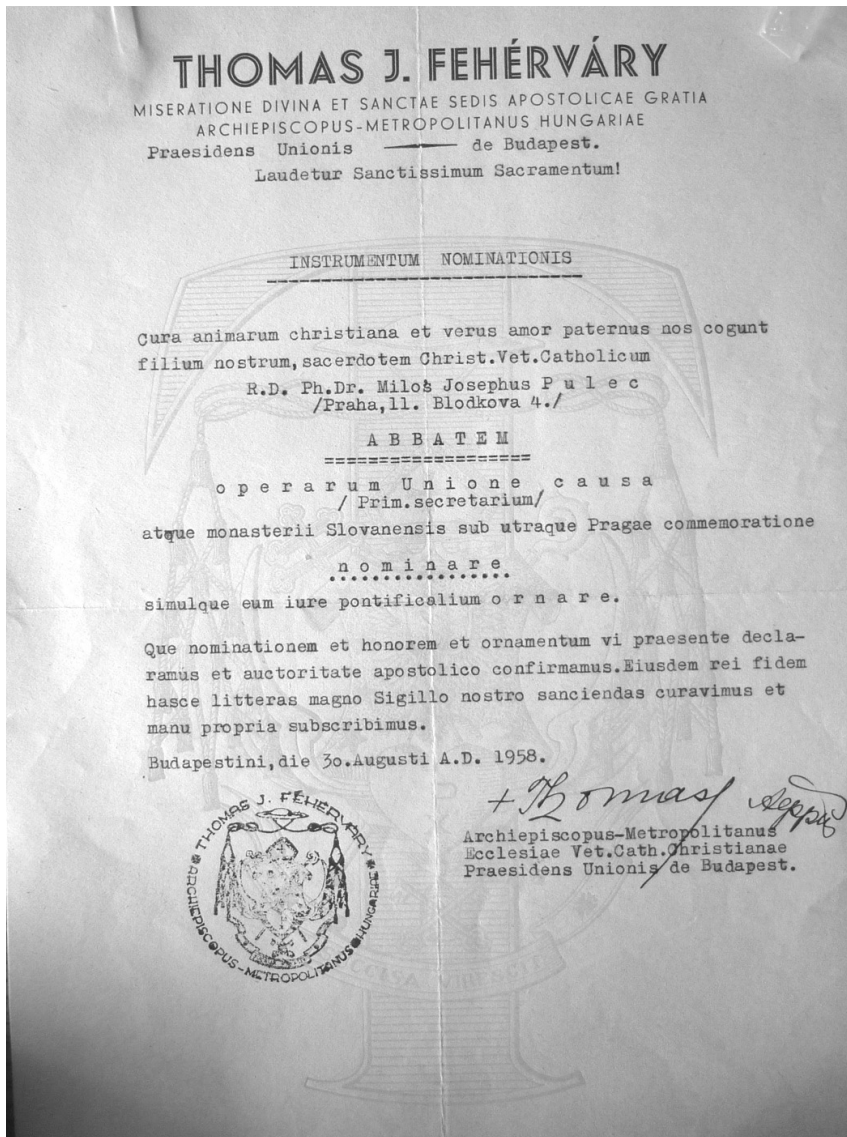
Záznam z verbovky. Zdroj: Archiv bezpečnostních složek, fond Agenturní svazky, arch. č. TS 555523 MV

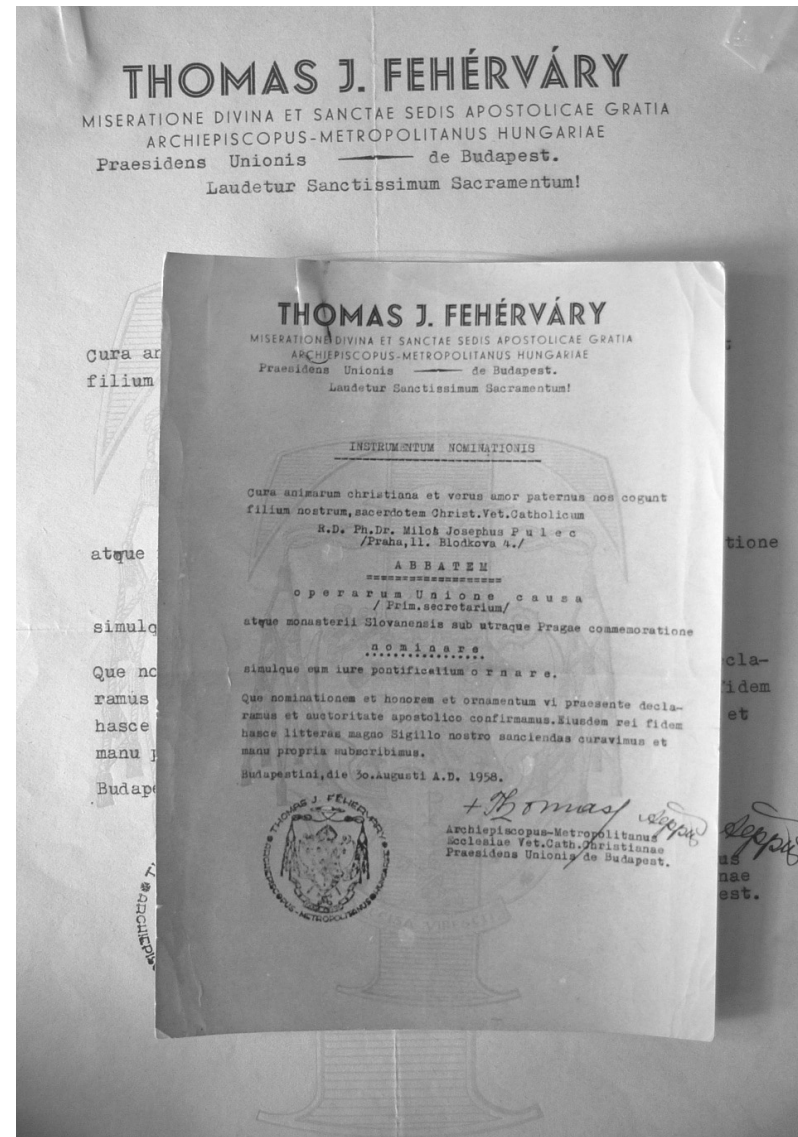
Hodnocení agenta. Zdroj: Archiv bezpečnostních složek, fond Agenturní svazky, arch. č. TS 555523 MV

Pověřovací list biskupa Aloise Paška Miloši Pulcovi, 13. července 1945. Zdroj: osobní archiv Liběny Jírovské

Diplom o jmenování opatem od vagantního biskupa Feherváryho.
 Zdroj: osobní archiv Liběny Jírovské

Diplom o jmenování opatem od vagantního biskupa Feherváryho.
 Zdroj: osobní archiv Liběny Jírovské

Recenze

JIŘÍ PADEVĚT, *Průvodce protektorátní Prahou. Místa – události – lidé.*

Praha, Academia 2013, 760 s., ISBN 978-80-200-2256-1

Obsáhlou sbírku odborné a popularizační literatury věnované dosud Praze a období Protektorátu Čechy a Morava se rozhodl rozšířit Jiří Padevět. Jeho příspěvek není v žádném případě zanedbatelný, kniha byla oceněna mnoha recenzenty i odbornou porotou soutěže Magnesia Litera, kde získala hned dvě ocenění v kategoriích Kniha roku a Literatura faktu v roce 2014.

V časopise Marginalia Historica měla recenze tak zásadní publikace vyhrazené místo již od chvíle vydání a napsána měla být člověkem pro toto období nejpovolnější, doc. PhDr. Alenou Míškovou, Ph.D. Nyní leží svazek opuštěně na mém stole a já myslím na to, že bych mnohem raději četla její recenzi, než psala svou. Vzpomínám na rozmluvy, které jsme o knize vedly v souvislosti s mou disertační prací, jejíž téma mi Alena Míšková pomáhala definovat.

Průvodce protektorátní Prahou je ambiciózní projekt a každý, koho dané období podrobněji zajímá, o podobné publikaci nejspíše snil. Navzdory názvu se nejedná o průvodce v obvyklém slova smyslu, tedy drobnější příručku s výběrovými pasážemi, kterou dáte do kapsy saka při procházce popisovaným městem. Jde o podrobnou topografii a encyklopedii (díky jmennému, místnímu i věcnému rejstříku), která se spíše než do kabelky uloží bezpečně na záda do batohu.

Autor rezignoval na obecný úvod do protektorátní problematiky, což je vzhledem k objemu běžně dostupné literatury rozumné, a tématu se věnuje okamžitě a bez okolků. Zpracování dat je krásně přehledné. Padevět rozdělil knihu na oddíly dle dnešních pražských městských částí. V každém z nich pak postupuje podle abecedy po jednotlivých adresách, na nichž se během protektorátu dělo něco signifikantního. Pod současným českým názvem ulice je uveden dobový německý název či další podrobnosti týkající se změny jména ulice. Je-li v heslu zmíněno místo z jiné části knihy, je tučně zvýrazněno a čtenář může tyto vnitřní odkazy pomocí rejstříku na konci knihy snadno využívat. Autor vybavil publikaci obsáhlým obrazovým materiálem dobových fotografií, z nichž mnohé dosud nebyly publikovány. Vzhledem k uspořádání fotografií v Archivu hlavního města Prahy (tedy podle velikosti, nikoliv dle data pořízení), je badatelská práce, kterou při psaní *Průvodce* Jiří Padevět absolvoval, úctyhodná. Dění v protektorátní

Praze se zde díky jeho mravenčí pílí a drobnohlednému úhlu pohledu dostává do nových souvislostí.

Jak je uvedeno v ediční poznámce, soustředil se autor „především na události a působení lidí zapojených do odboje, činnost nacistického úředního a bezpečnostního aparátu a vojenských sil, na jednání českých úřadů“ (s. 804). Dále se věnuje osudům obyvatelstva označeného nacisty za „Židy“ i zacházení s jeho majetkem, nechýbí události pražského květnového povstání v roce 1945. Spíše okrajově se dozvídáme o dění v kulturní sféře. Zde volí autor výběrově a „většinou v souvislosti s odbojovou činností“ a „s nacistickou reprezentací“. Autorovo zaměření je tedy v kontextu existujících odborných publikací k protektorátu poměrně konzervativní, právě ve zmíněných oblastech je totiž literatura nejbohatší. Z hlediska historické práce je tento výběr pochopitelný, množství sekundární literatury, ale i existence bohatých historických pramenů (hlavně akta okupační a protektorátní správy či dokumentace deportace Židů a zabavování jejich majetku) umožnily autorovi vyplnit jednotlivá hesla-domy pražských ulic v *Průvodci*.

Ačkoli i odborníci naleznou v knize řadu nových informací, kritéria autorova výběru vnímám jako nevyužitou možnost, jak v rámci „průvodce“ (kteroužto formu autor svým velkorysým pojetím výrazně překračuje) věnovat prostor opomíjeným oblastem protektorátního bádání, například dějinám všedního dne, kulturním dějinám apod. Mohl by tak vzniknout vrstevnatější obraz protektorátní Prahy s celou škálou postav, které se nepohybují pouze na obvyklé rovníci nacisté – konfidenti – odbojáři – Židé. Naštěstí se přes zmíněné vymezení autor historii všedního dne striktně nevyhýbá, a čtenář tak má občas možnost představit si i běžný protektorátní den Pražanů; zajímavé jsou zmínky o porážce německých hokejistů protektorátním mužstvem na Štvanici 5:1 v roce 1940, vzhledem k čemuž se nadále nesmělo žádné vzájemné utkání konat (s. 639), nebo odstraňování pomníků z veřejného prostoru – mezi mnohými například pomník Praha svým vítězným synům na náměstí Pod Emauzy (s. 375), či fotografie ulic s tramvajovými kolejemi, kde si je již nyní neumíme představit (Celetná ulice, s. 116).

Při tvorbě tak obsáhlé publikace muselo být nejtěžším úskalím stanovení kritéria výběru a řazení informací. Zpracování hesel je v tomto ohledu místy nevyvážené. Zatímco v některých případech jsou hesla zbytečně obsažná, aniž by přinášela podstatné nové informace či kontext, jinde jsou tak krátká, že buď nedovypráví načrtnutý příběh (například u osudů odbojářů či konfidentů), nebo použijí dobový výraz, který by potřeboval méně poučený čtenář vysvětlit (Treuhandstelle, mrtvá schránka apod.). K heslům, která neúměrně narostla, patří všechny budovy, které měly co do činění s některou významnou institucí

okupační či protektorátní správy (Černínský palác, Pražský hrad, Petschkův palác, pankrácká věznice atd.). Bylo opravdu nutné uvádět, kdy kdo navštívil říšského protektora, jestliže je zřejmé, že stejně výčet není úplný? Zde není jasné, podle jakého kritéria Padevět postupoval a proč volil právě zmíněné návštěvy. Podrobnější vysvětlivku by si naopak zasloužila například fotografie prací „na výkopu válečného vodního bazénu“ (s. 28), u které bude laik pátrat, k čemu objekt mohl sloužit (šlo pravděpodobně o protipožární nádrž, které se v Praze budovaly na více místech). K problematickým rysům publikace patří i využití informací z dobového tisku, který byl pod přísnou cenzurní kontrolou, a proto by bylo vhodné rétoriku konkrétních textů dovysvětlit.

Nevyváženost hesel pravděpodobně způsobil zřejmě i široký záběr cílové čtenářské skupiny. Právě kvůli laickým (byť v této oblasti často velmi poučným) čtenářům pravděpodobně autor kromě vysvětlivek ke zkratkám nepoužil standardní aparát odborných knih. Tím však méně zasvěcené zároveň odsoudil k tápání v případě dobových termínů či možnému neporozumění vyobrazení událostí, které byly aranžovány nacistickou propagandou (delegace rolníků a dělníků, přísahy věrnosti Říši atd.). Nejsnazším řešením tohoto problému by bylo alespoň občasné využití poznámkového aparátu, který by, myslím, takto objemná publikace v rozumné míře unesla.

Nejsilnější se kniha jeví v těch heslech, kde se autor věnuje osobním příběhům méně či více významných postav a srozumitelně ukazuje, jaký dopad na každodenní život Pražana zřízení Protektorátu Čechy a Morava mělo. Zároveň oceňuji zařazení zajímavostí, které nemají z hlediska „velké historie“ zásadní význam, ale líčení výrazně oživují, například na straně 66 informace o přestěhování se Liny Heydrichové z bytu protektora na Pražském hradě do Panenských Břežan, protože se na Hradě necítila dobře.

Jiří Padevět mohl být také přísnější při výběru fotografického a zejména obrazového doprovodu. K tématu již existuje dvojí vydání knihy *Praha ve stínu hákového kříže* i publikace *Protektorát Čechy a Morava v obrazech*, nebylo proto nutné zařazovat do knihy, která je zaměřena především topograficky, řadu dokumentů jako vyhlášky, letáky, průkazky, plakáty apod., které lze vztáhnout ke kterémukoliv místu ve městě či v celém protektorátu, a plní tak spíše ilustrativní charakter. *Průvodce* evokuje protektorát zdařile i bez této výplně, která přidává na objemu a zabírá prostor pro možná podstatnější informace. V kontextu knihy mi připadají smysluplné dobové fotografie popisovaného místa a osob s ním spjatých.

Krásné zpracování na křídovém papíře, jež s sebou nese i vyšší hmotnost, je trochu na překážku tomu, jak by měla být kniha nejlépe čtena, tedy přímo

v ulicích Prahy. Zde by možná pomohlo rozdělit knihu na dva či tři díly. Text *Průvodce* není určen k četbě v pohodlí křesla, heslovité zpracování a opakující se nutná datace událostí neprospívá čtivosti knihy jako celku. Její kouzlo spočívá ve čtení venku, v ulicích, kdy si je možné představit, co v kterém domě bylo, co se v něm událo, a takřkajíc se prostřednictvím Padevětovy mravenčí práce na chvíli přenést v čase. Právě v nové perspektivě nahlížení na pražskou protektorátní historii spatřuji největší přínos *Průvodce protektorátní Prahou*.

Olga KOVAŘÍKOVÁ

Timothy SNYDER, Černá zem. Holokaust. Historie a varování.

Praha – Litomyšl, Paseka – Prostor 2015, 399 s.,

ISBN 978-80-7260-322-0, ISBN 978-80-7432-655-4

Britský historik Timothy Snyder má (nejen) v českém prostředí dosti ojedinělou pozici. Po úspěchu jeho knihy *Krvavé země* a nedávném vyznamenání Cenou Vize 97 se dostal do postavení „historické celebrity“, jejíž každá kniha je již dopředu označována za bestseller. S velkým zájmem se očekávala i jeho nejnovější kniha *Černá zem. Holokaust. Historie a varování*, která vyšla v závěru roku 2015 a záhy obsadila třetí až čtvrté místo v tradiční anketě *Lidových novin* o Knihu roku. Do veřejného prostoru (a tím i ke čtenářům, kteří by si jinak Snyderovy knihy ani nevšimli) tak pronikly některé autorovy myšlenky, jež byly prezentovány jako stěžejní. Nicméně po pečlivém přečtení této knihy je třeba konstatovat, že nejpřínosnější – a také nejprovokativnější – Snyderovy teze zůstaly stranou všeobecné pozornosti.

Důvod je patrně nutné hledat ve skutečnosti, že Snyderova kniha nepředstavuje „dějiny holokaustu“, jak by se na první pohled mohlo zdát, ale je určena čtenáři, který je již s touto historickou událostí obeznámen a má o ní určité povědomí. Snyderovi se podařilo zdánlivě nemožné – a sice „odemocionalizovat“ holokaust a do určité míry ho zbavit citového zabarvení, které doprovází takřka každé vyprávění o masovém vyvražďování Židů. Neznamena to však, že by Snyderova kniha neobsahovala silné příběhy. Naopak, stejně jako v případě *Krvavých zemí* je autorův výklad historických souvislostí protkán osobními příběhy

konkrétních lidí, což není zcela samozřejmé v době, kdy z historiografie „mizí člověk“ ve prospěch diskursů a sociálních konstruktů. Právě v tomto Snyderově přístupu je podle mého názoru nutné hledat jeden z klíčů k jeho široké čtenářské oblibě. Snyder ovšem nepoužívá osobní příběhy obětí holokaustu k tomu, aby demonstroval příslovečný „furor Teutonicus“, nýbrž aby ukázal odlišnosti projevů holokaustu v jednotlivých zemích. Díky tomu, že autor nemusí „dokazovat“ brutální a zločinnou podstatu hromadného vyvražďování Židů, otevírá tím prostor pro racionální posouzení této historické události – a v neposlední řadě i k jejímu promyšlení v souvislostech.

Autor se bohužel v knize nevyhnul některým drobným faktografickým chybám. Převrat, který v květnu 1926 vynesl do čela Polska Józefa Piłsudského (s. 53), nebyl původně namířen proti komunistické levici, ta naopak maršála zpočátku proti nacionalistické pravici podporovala, za což byla Moskvou podrobena tvrdé kritice. Anšlus Rakouska nebyl proveden 15. března 1938, ale o tři dny dříve (s. 86) a nelze souhlasit s tvrzením, že se referendum vyhlášené kancléřem Schuschniggem nakonec nekonalo (s. 84) – uskutečnilo se 10. dubna, avšak již pod taktovkou nacistů. Neodpovídá též skutečnosti, že Československo obsadilo Těšínsko v době, kdy Polsko válčilo se Sověty (s. 92) – došlo k němu o několik týdnů dříve, nežli tato válka vypukla. A na základě první vídeňské arbitráže rozhodně nevznikl samostatný stát na Podkarpatské Rusi (s. 93). Jedná se však o nepřesnosti, jež na celkové vyznění Snyderových inspirativních tezí nemají podstatný vliv.

Asi nejslabší část knihy tak představuje podle mého názoru její úvodní kapitola *Hitlerův svět* a první kapitola *Životní prostor*. Snyder se zde pokouší vysvětlit nacistický plán na totální vyhlazení Židů poukazem na Hitlerovo politické myšlení, což demonstuje řadou citátů z Hitlerových projevů a jeho textů. Autor však tím, jaksi neúmyslně, pasuje Hitlera na pozoruhodnou a vlivnou postavu evropského myšlení a k jeho výrokům přistupuje podobně jako k výrokům významných filosofů. Hitler byl ovšem podle mého názoru pseudofilosofický diletant a nevzdělanec, jehož výroky si často vzájemně odporovaly. Jinak řečeno – hledáním v Hitlerových projevech a vytrháváním jeho vět z celkového kontextu budeme moci odůvodnit takřka vše, zároveň ovšem najdeme jiné myšlenky, které ty předchozí popírají. Snyder tak kupříkladu hned na prvních stránkách *Černé země* uvádí, že Hitler byl fascinován Spojenými státy (s. 23–25), a naznačuje, že pozdější německé dobývání Východní Evropy bylo inspirováno kolonizací severoamerického kontinentu. Autor ovšem opomíjí, že Hitler zároveň již ve dvacátých letech Spojené státy z řady důvodů nenáviděl – jednak pro jejich účast

na porážce Německa ve „Velké válce“, dále pro jejich demokratický politický systém a v neposlední řadě i pro vstřícnost některých amerických politiků vůči černochům, které nacisté považovali z rasového hlediska za méněcenné. „Pociťuji nejhlubší nenávisť a odpor ke všemu americkému. Amerika ve svém celkovém obraze není ničím jiným než napůl židovskou a napůl černošskou společností,“ prohlásil Hitler.¹

Podobně problematicky vypadá na první pohled i Snyderova teze, že Hitlerův světonázor vznikl spojením biologie a politiky. Inspirace biologickými koncepty, především sociálním darwinismem, je v nacistické ideologii nepochybná (a z lékařského slovníku nacisté převzali i slova jako „entartet“, kterým onálepkovali moderní kulturu), nicméně tyto ideje představují pouze jeden z řady inspiračních zdrojů nacionálního socialismu. Překvapivý dovětek této teze se však čtenář dozví v závěru *Černé země*, kde Snyder doporučuje současným politikům, aby nezneužívali vědu ke svým politickým cílům, ale spíše naslouchali jejím závěrům. Domnívám se, že kořeny myšlenky totálně vyhladit celé etnické skupiny (neboť holocaust se týkal nejen Židů, ale i Romů) je třeba hledat ve společenských změnách v souvislosti s první světovou válkou, kdy se „totalizuje“ boj proti nepříteli, který již nemá být „pouze“ poražen, ale jednou provždy zničen. První snaha o totální vyhlazení celého etnika tak nepřichází s nacisty, ale v podobě genocidy Arménů již v době první světové války.

Jako červená nit se Snyderovou knihou vine myšlenka, že základní podmínku pro hromadné vyvražďování Židů představovala likvidace státu. Ještě při četbě první poloviny knihy jsem se domníval, že se ze strany autora jedná o terminologickou nepřesnost. Jsem toho názoru, že nacisté naopak dokázali stát neuvěřitelně zefektivnit, což nejlépe dokazuje německý válečný průmysl, fungující až „do hořkého konce“, ačkoliv někteří optimisté z řad příslušníků českého domácího odboje předpovídali jeho zhroucení již v zimě 1939. Domníval jsem se, že Snyder má na mysli především právní stát, který nacisté zničili po svém nástupu k moci (a úspěšně jej rozkládali již dávno předtím). Nicméně s postupnou četbou knihy jsem musel dát autorovi v řadě jeho argumentů za pravdu, neboť mu nejde pouze o dodržování práva. Snyder svoji promyšlenou tezi přesvědčivě dokládá mimo jiné statistikou Židů zavražděných v jednotlivých evropských zemích, která ukazuje, že míra destrukce státu a procento zachráněných Židů spolu úzce souvisí. Dochází tak k závěru, že na nacisty okupovaném území měl daleko větší šanci na přežití Žid s pasem některého (byť i loutkového) státu

nežli Žid zbavený občanství – a tím i státní ochrany: „*Pravděpodobnost toho, zda budou Židé odesláni na smrt, závisela na trvalosti suverénních institucí a na kontinuitě předválečné státní příslušnosti. Tyto struktury zajišťovaly matrici, na níž se prováděla individuální rozhodnutí, vytyčovaly meze pachatelům zla a skýtaly možnosti konatelům dobra*“ (s. 220). Toto na první pohled možná trochu banální konstatování je však důležité z hlediska celkového vnímání holocaustu a nacistického Německa. Systematické vyvražďování Židů nebylo monolitním procesem, nýbrž v každé zemi (nebo dokonce i oblasti) mělo svá specifika. Snyderova kniha je tak podle mého názoru důležitá i pro současnou historiografickou debatu o totalitarismu, neboť prokazuje, že i za zdánlivě uniformní stěnou nacistického barbarství se skrývá mnoho „odstínů šedi“ (respektive „hnědí“).

Právě Snyderova analýza rozdílu mezi vyvražďováním Židů v jednotlivých zemích na Východě představuje jeden z nesporných přínosů knihy. Snyder zajímavým způsobem nejen vyvrací řadu tradovaných mýtů o nacistické vyhlazovací válce na Východě, ale zároveň i uvádí, za jakým účelem tyto stereotypizované mýty vznikly. Čtenář *Černé země* se tak kupříkladu dozví, že neblaze proslulé Einsatzgruppen neměly po napadení Sovětského svazu za úkol vraždit v týlu postupující německé armády Židy, jak se traduje, ale zabíjet více vytipovaných skupin – vedle Židů to měli být též Romové, invalidé, komunisté nebo Poláci. „*Od každého kata Židů se očekávalo, že bude vraždit i jiné skupiny, a toto očekávání se naplňovalo. Mezi tisícičkami příslušníků operačních skupin a desetitisíců německých pachatelů násilí na Židech nenajdeme dle dostupných materiálů jediného, který by souhlasil se zabíjením Židů a přitom odmítl zabíjet Romy, běloruské civilisty nebo sovětské zajatce – a stejně tak nevíme o nikom, kdo by souhlasil se zabíjením běloruských civilistů, sovětských zajatců nebo Romů, ale přitom odmítl střílet Židy. Komu bylo veleno zabíjet, zabíjel.*“ (s. 137) Snyder dále konstatuje, že Židé povraždění Einsatzgruppen představují v celkovém souhrnu obětí pouze malé procento. K jejich ztotožnění s masovým vyvražďováním však došlo až v rámci soudů s válečnými zločinci, kdy se německá společnost svalením zodpovědnosti na úzkou skupinu „vraždících monster“ zbavovala jako celek zodpovědnosti za spoluúčast na holocaustu. Více Židů nežli Einsatzgruppen tak podle Snydera zastřelili příslušníci německé Pořádkové policie, „obyčejní“ policisté převelení na Východní frontu, kteří ve vraždění Židů nebyli nikterak speciálně vycvičení (s. 158).

V podobném duchu pak Snyder dekonstruuje řadu dalších mýtů o vyhlazování Židů na Východě. Týká se to v prvé řadě masakrů na Ukrajině v létě 1941, které jsou stále předmětem kontroverzí – výstava o zločinech wehrmachtu čelila v devadesátých letech minulého století kritice, že chybně označovala fotografie

¹ Petr KOURA, *Swingři a potápky v protektorátní noci. Česká swingová mládež a její hořké svět*, Praha 2016, s. 72 [v tisku, stránkování dle rukopisu].

osob zavražděných ustupující NKVD za oběti masakrů iniciovaných wehrmachtem. Tato mylná interpretace, jež byla vyvrácena mimo jiné díky fotografické sérii objevené v pražském Vojenském historickém archivu, pak zpochybnila celou výstavu, jež představovala důležitý milník ve vyrovnávání se německé společnosti s nacistickou minulostí.² Spontánní vraždění Židů připisované ukrajinským nacionalistům však Timothy Snyder interpretuje z poněkud překvapivé perspektivy, a sice nikoliv jako projev výbuchu nacionalistických a protisovětských nálad, ale jako promyšlený následek dvojího zničení státu – poprvé Sověty po zaboru Polska na podzim 1939, podruhé za německé okupace v létě 1941. Podle Snydera tak nevráždili odpůrci sovětského režimu, jak se donedávna tvrdilo, ale naopak jeho spolupracovníci, kteří se tímto způsobem chtěli zbavit viny: „*Nacionalisté rozhlašovali, že pokud Ukrajinci chtějí smýt cejch kolaborace se Sověty, stačí zabít jediného Žida.*“ (s. 143) Svoji tezi následně Snyder dokládá tvrzením, že Němci vyvolávané pogromy na Židy měly daleko menší odezvu v polských oblastech, kde se mezi příslušníky sovětské administrativy nacházelo vyšší procento Židů (s. 147). Známy pogrom v Jedwabnem z července 1941 pak Snyder interpretuje jako akci uskutečněnou Poláky, ovšem z příkazu Němců. Tezi o tom, že při protizidovských pogromech představovali nejaktivnější element lidé spojení se sovětským režimem, dokládá autor také na případu Litvy a Lotyšska, kde komando složené z místních obyvatel zavraždilo asi 50 000 Židů. Jeho velitelem a organizátorem byl Viktors Arájs, bývalý komunista, jenž získal univerzitní diplom ze sovětského práva se specializací na stalinskou ústavu (s. 154).

Ačkoliv byl výsledek vždy stejný, tedy snaha o zavraždění co největšího počtu Židů, cesta k němu byla v jednotlivých oblastech na Východě podle Snydera odlišná. Někde zabíjeli místní civilisté, jinde organizované oddíly místních, v dalších oblastech jednotky SS nebo Einsatzgruppen, jinde policisté nebo samotní příslušníci wehrmachtu. Počátkem roku 1942 však nacisté změnili taktiku, a to v souvislosti se zastavením vojenského postupu. Jelikož se nepodařilo obsadit oblasti se sovětskými gulagy, kam plánovali Hitler s Himmlerem transportovat evropské Židy (s. 181), byly ve východní části bývalého Polska zřízeny vyhlazovací tábory. Budování symbolu „konečného řešení židovské otázky“ není dle Snyderovy logické argumentace projevem přesvědčení o blížícím se konci válečného konfliktu, ale naopak důsledek obavy, že se blíží konec nacionálního socialismu: „*Zabíjení Židů mělo nahradit přiznání porážky.*“ (s. 176) Tato teze je dle mého názoru

pro uvažování o holokaustu klíčová – plynové komory nevznikají jako předzvěst budoucího vítězství „Třetí říše“, ale jako předzvěst její porážky. Stejně tak i nařízení o povinnosti nosit žlutou hvězdu nepřichází v době vítězství, ale naopak v reakci na první přiznání, že válka na Východě se nevyvíjí podle očekávání (s. 151). Snyder konstatuje, že pro bezprecedentní hromadné vyvražďování Židů neexistoval jednotný plán. Pozorný čtenář jeho knihy však musí nabýt opačného dojmu – vše, co Snyder popisuje, naopak do sebe zapadá až s ďábelskou přesností. Jsem přesvědčen, že takový plán existoval, a to v hlavách dvou předních strůjčů holokaustu – Adolfa Hitlera a Heinricha Himmlera, jen pro to nemáme dostatek písemných dokumentů. Nelze též přehlédnout, že Snyder se vzniku myšlenky „konečného řešení“ západoevropských Židů elegantně vyhýbá, a neodpovídá tak na otázku, kde a jak vznikly pokyny, které na konferenci ve Wannsee přivezl Reinhard Heydrich. O tomto shromáždění, jež mělo seznámit vedení nacistických úřadů a ozbrojených složek s technickým provedením masového vyvražďování Židů, se totiž autor zmiňuje pouze jedinkrát, a to značně marginálně (s. 198). Nelze ovšem vyloučit, že toto téma bude předmětem další Snyderovy knihy a autor si tak pouze nechtěl v *Černé zemi* „vystřílet všechnen prach“.

Speciální kapitolu pak Snyder věnuje Osvětlemi. Nezabývá se však tím, co se zde odehrávalo, neboť předpokládá, že to již čtenář zná, a pokládá si otázku, proč se právě toto místo stalo symbolem holokaustu. Nabízí se odpověď, že se přece jednalo o největší nacistický vyhlazovací tábor. Autor však (poněkud provokativně) za hlavní důvod označuje jakousi „tichou dohodu“ poválečného Německa a Sovětského svazu: „*Spojením Osvětlemi s holokaustem jako takovým také získávalo na věrohodnosti groteskní tvrzení, že Němci za války nevěděli o hromadném vyvražďování evropských Židů. /.../ Z podobných důvodů byla Osvětlem výhodným symbolem i pro poválečný Sovětský svaz a pro dnešní postkomunistické Rusko.*“ (s. 186–187) Zdůrazňováním Osvětlemi se tak zapomíná na skutečnost, že na vraždění Židů ve vyhlazovacích táborech na východě bývalého Polska se podíleli někdejší sovětské občany různých národností, které účast na holokaustu zachránila před možnou smrtí hladem v zajateckých táborech (s. 179).

Za pozornost stojí i kapitola *Suverenita a přežití*, která obsahuje stručnou komparaci protizidovské politiky v jednotlivých státech okupované Evropy – v Jugoslávii, Maďarsku, Slovensku, Rumunsku, Bulharsku, Itálii, Nizozemsku, Řecku a Francii, přičemž specifickému případu Dánska se Snyder věnuje již v předcházející kapitole. Jak již bylo řečeno v úvodu, porovnáním pronásledování Židů v těchto zemích dospívá autor k závěru, že čím méně zde byl rozbit tradiční model státu, tím větší šanci měli místní Židé na záchranu. Tato kapitola

² *Verbrechen der Wehrmacht. Dimensionen des Vernichtungskrieges 1941–1944*, Hamburg 2002, s. 107–122.

je však zajímavá i po stránce metodologické – ukazuje, že právě komparace okupačních či kolaboračních mechanismů v jednotlivých evropských státech může vést k zajímavým zjištěním a do určité míry nahradit chybějící písemné dokumenty o přímém řízení těchto zemí z Berlína. Při psaní této kapitoly vycházel Snyder takřka výhradně z již publikované literatury. Českého čtenáře tak nutně musí napadnout otázka, jak je možné, že podobné komparativní studie nevznikají i u nás, ačkoliv se na výzkum druhé světové války vydávají ze státního rozpočtu každoročně nemalé prostředky. Troufám si tvrdit, že státem subvencované historické instituce v České republice bohužel nejsou v současné době něčeho takového schopny, Snyderova kniha přesto ukazuje, že to možné je (a dokonce i s přispěním pouze jednoho způsobilého a pracovitého historika, který je schopen odvést více práce nežli rádobyvědecké pseudotymy, udržované ve stavu permanentní nečinnosti).

V posledních kapitolách *Černé země* se pak Snyder věnuje lidem, kteří i přes hrozící nebezpečí dokázali pronásledovaným Židům poskytnout pomoc. Autor se snaží na základě zkoumaných pramenů vytvořit cosi jako psychologický portrét zachránců Židů a dospívá k zajímavému závěru – jednotlivým prvkem těchto lidí byla určitá nonkonformita v myšlení i v jednání a snaha překračovat rozkazy či nařízení i za cenu vlastního ohrožení. Snyder tak dochází k závěru, že tito lidé se dostávali do střetu se zákony, konvencemi či autoritami již dávno předtím, nežli se rozhodli pomoci Židům. Toto zjištění pak autor aplikuje na dnešní dobu v závěrečné kapitole, kde (poněkud překvapivě) vystupuje z role historika-vědce a stává se aktivním glosátorem současného světa. Z některých jeho vět čtenáři až zamrazí: „*Pokud by se však zhroutily státy, místní instituce by propadly zvráceným cílům a ekonomická motivace by naváděla k vraždě, málokdo z nás by obstál. Nemáme sebemenší důvod si myslet, že jsme eticky nadřazeni Evropanům třicátých a čtyřicátých let nebo že jsme odolnější vůči myšlenkám, které s takovým úspěchem hlásal a realizoval Adolf Hitler. Pokud to s praktickým uctěním odkazu zachránců myslíme vážně, měli bychom s předstihem budovat struktury, které zvýší pravděpodobnost, že si skutečně budeme počínat jako oni.*“ (s. 281) Není obtížné si domyslet, co tímto sdělením Timothy Snyder naznačuje – řada evropských myslitelů totiž už delší dobu upozorňuje na fakt, že v současné Evropě (a o naši zemi to platí dvojnásob) jsou naopak do vedoucích funkcí prosazováni lidé s přesně opačným psychologickým profilem nežli zachránci Židů z doby druhé světové války, lidé přízpusobiví, patolizalstí a motivovaní především maximalizací vlastního prospěchu. Tím ovšem Snyderovo komentování současného světa zdaleka nekončí – na posledních stránkách své knihy glosuje arabsko-izraelský konflikt, globální klimatické změny, postavení

vědy v současné západní civilizaci nebo třeba zemědělskou situaci v Číně. Těžko říci, které z autorových chmurných apokalyptických prognóz se nakonec vyplní. Kniha Timothyho Snydera o holocaustu však každopádně představuje jednu z nejinspirativnějších knih, jaké v poslední době u nás vyšly.

Petr KOURA

Robert LUFT, *Parlamentarische Führungsgruppen und politische Strukturen in der tschechischen Gesellschaft.*

Praha, Academia 2013, 760 s., ISBN 978-80-200-2256-1

Poslední dvě dekády existence Rakousko-Uherska se těší velkému zájmu těch historiků, kteří se zabývají zejména dějinami umění, literatury či vůbec kultury. Historiky politických dějin v poslední době přitahovaly výrazně méně. Meze-ry, jež tím vznikly, se pokusil vyplnit svým výše uvedeným dílem Robert Luft, který se věnoval jednomu důležitému aspektu politického vývoje, volbám do předlitavského zákonodárského sboru, říšské rady, v letech 1907 a 1911 v českých volebních okresech ve všech třech českých zemích a v souvislosti s tím i analýze českého zastoupení v tomto parlamentním sboru.

Luft soudí, že v literatuře převládá obecně nesprávná domněnka, že teprve konec monarchie „*uvolnil cestu k demokratickému vývoji ve střední Evropě*“. Podle jeho mínění je podceňování politického systému za vlády císaře Františka Josefa I. a jeho hodnocení jako „*zdanlivého parlamentarismu*“ (s. 5) západní části habsburské monarchie nesprávné. Historici vyzdvihující absolutistické prvky systému a nedostatky politické a parlamentní účasti obyvatelstva na vládě a politickém životě nemají nepravdu, ale srovnání s parlamentarismem západoevropských států není vůči monarchii spravedlivé. Neumožňuje postihnout a porozumět specifickým rysům a možnostem rakouského parlamentarismu, vyvíjejícímu se ve složitých poměrech státu s mnoha národnostmi a kulturami. Teprve v posledních letech se podle Luftova mínění prosazuje poznání, že západní část monarchie vytvářela jako právní stát podmínky pro dlouhodobé zavedení demokratického parlamentního zřízení. Za obtížných podmínek se v Předlitavsku začala prosazovat tradice nenásilných řešení politických konfliktů, jež se udržela v některých státech střední

Evropy, čímž se tento prostor odlišuje od ostatních zemí ležících ve východní a jihovýchodní Evropě. Těmto tvrzením se dá zajisté přisvědčit – na druhé straně se ale také můžeme ptát, zda Luft není přece jenom příliš optimistický. V každém případě se tu pootevírá dostatek prostoru pro další výzkum, kombinující pohledy z centra i z dalších zemí, tvořící politický a společenský systém habsburského státu. V těchto souvislostech připadala podle Luftových vlastních slov klíčová role české společnosti, která prošla všemi fázemi modernizace a zaujímal důležitá postavení v zemích, patřících k průmyslovému jádru Evropy.

Obsáhlou monografii, původně habilitační spis, dokončený v roce 2001, rozdělil autor do dvou objemných svazků. V prvním z nich vymezil nejprve časově i věcně předmět svého bádání, podrobně popsal cíl a metodiku svého výzkumu i prameny, z nichž čerpal. Vycházel zejména z Lipset-Rokkanova modelu základních zájmů (resp. zájmových polarit) a tomu odpovídající strukturu politického života. Co se týče pramenů, lze sotva nalézt oblast, kterou by skutečně důkladně a metodicky neprozkoumal. Luft se postupně věnoval vývoji rakouského parlamentarismu, jeho specifickým rysům i postojům české společnosti k nim, velmi zevrubně se zabýval problémem stranicko-politického systému české společnosti, jednotlivými stranami, volebním systémem, volebními výsledky apod. Neomezil se při tom jen na období „lidového parlamentu“, tj. od prvních voleb podle všeobecného a rovného hlasovacího práva v roce 1907, ale připomněl i předchozí stav od počátku konstitučního režimu. Při této příležitosti sledoval i různé významné faktory, jež výsledky voleb ovlivňovaly, především rozdělení okresů na městské a venkovské, sociální složení voličstva a další aspekty, jako například náboženské rozvrstvení a všeobecnou kulturní úroveň. Zvláštní místo v jeho monografii představuje kapitola věnovaná vyhodnocení biogramů českých poslanců působících v této epoše. (Všechny tyto biogramy, přinášející neuvěřitelné množství údajů, uložil do druhého svazku své práce.)

Podle Lufta vykazovala česká společnost vysoký stupeň politické mobilizace a organizace obyvatelstva, odpovídající značně komplikované stranické struktuře, rozdělené do pěti táborů. Pouhé odlišování stran podle postojů k národnostní a sociální otázce by pro vysvětlení stranicko-politického systému bylo nedostatečné; vedle protikladu práce a kapitálu hrály velkou roli odlišnosti typu město – venkov či centrum (tzn. Praha) – periférie. Nedoceněna v dosavadním bádání zůstávala i problematika postojů ke katolické církvi. Tak vysoká roztržitost politického života byla v Rakousku poměrně neobvyklá, vysoká politizace s množstvím stran, spolků, podílem na volbách či demonstracích nacházela

obdobu nejspíše v některých západoevropských společnostech, například v Belgii či Švýcarsku.

Při celkovém hodnocení výsledků dosažených ve volbách v letech 1907 a 1911 v českých volebních okresech nepřekvapí, že Luft vysoce oceňuje Beckovu volební reformu z roku 1906, kterou označuje za zdařilou formu „*vyrovnaní mezi různorodými silami politickými, národními a společenskými*“ (s. 193). Autor míní, že volební reformou Beckovou bylo dosaženo „*vyvážené politické reprezentace mnohotvárných zájmů rakouského voličstva*“. Zastoupení českého národa v rakouské říšské radě považuje Luft za přiměřené a český národ za jediného vítěze volební reformy z let 1906/07 (s. 219). Domnívá se, že jí česká politika posílila svůj vliv v Předlitavsku, i když nebyly splněny všechny české národní požadavky a zejména nebylo dosaženo „vytoužené federalizace říše“. Tento názor koliduje s představami mnoha českých historiků (například Jana Křena), kteří považují právě období posledních několika let před první světovou válkou za málo úspěšné. Zrovna tak zaujme Luftovo docela pozitivní hodnocení českých poslanců, jejich vzdělání, k němuž se mnohdy museli těžko propracovat, i jejich angažovanosti ve spolcích a společenských aktivitách. Ještě i Jiří Kořalka je považoval za spíše průměrné. Pro úžasnou obsáhlou i propracovanou není prostě jednoduché Luftovu knihu ocenit v jedné recenzi. Stane se nepochybně základním dílem k českým dějinám a náležitě ji ocení až další generace historiků.

Jiří POKORNÝ

Annika Mombaer, *Die Julikrise. Europas Weg in den Ersten Weltkrieg.*

München, C. H. Beck 2014, 128 s., ISBN 978-3-406-66108-2

Na počátku 21. století uveřejnil své vzpomínky jeden z posledních britských vojáku účastníků se první světové války. Ještě na sklonku života mu nedávala spát otázka, proč tato válka vlastně začala a zda se jí nedalo zabránit: „*Na konci války se vyjednal mír, proč se to nedalo udělat na jejím počátku, ještě dříve, než padly miliony vojáků?*“ Během sta let, která uplynula od léta 1914, se ukázalo, jak fatální vliv měla tato katastrofa na další vývoj. Uvedená otázka zní snad nyní ještě naléhavěji

než dřív. V poslední době se k ní vyjádřilo mnoho autorů. Mezi ty nejpovolanější patří Annika Mombauerová, autorka knih o Helmutu Moltkem ml. a počátcích války nebo o bitvě na Marne. Její *Červencová krize* (Julikrise) se zabývá obdobím mezi atentátem na Františka Ferdinanda a počátkem války, tedy tím obdobím, kdy se mocnosti rozhodovaly a kdy se nakonec také rozhodly – pro válku.

Mombauerová nejprve ukazuje, jak se tato nanejvýš závažná politická otázka řešila v minulosti. Státníci zastupující vítězné dohodové mocnosti s ní byli rychle hotovi a veškerou zodpovědnost přesunuli na své protivníky, zejména na Německo, jemuž v rámci versailleských dohod nezbylo než toto stanovisko přijmout. Vnitřně se s ním Němci pochopitelně neztotožnili. V Německu se naopak začala šířit představa, že všechny vlády do války spadly, sklouzly, že nelze určit jednoznačně jednoho viníka. V šedesátých letech, kdy se začali stavět ke své minulosti s velkou kritičností, vzbudil náležitou pozornost názor Fritze Fischera, který vinou za rozpoutání války opět zatížil Německo. V současné době většina historiků zase prohlašuje, že podíl na válce měly všechny vlády a že jí nešlo zabránit. Mombauerová se s takovými příliš korektními názory nechce spokojit. Zdůrazňuje, že za posledních sto let bylo publikováno bezpočet dokumentů, takže snad o žádné době nevíme tolik, co o tomto krátkém období. Ani Mombauerová si nemyslí, že je správné mluvit o vině za válku – to je přístup příliš moralizující. Tím méně lze vinu připisovat jen jedné straně, jen jedné zemi. To ale neznamená, že všechny země měly na rozhodnutí o válce stejný podíl. A právě Mombauerová zkoumá míru odpovědnosti jednotlivých vlád.

Nejprve autorka připomíná, že červencová krize sice začala atentátem na Františka Ferdinanda, ale vypuknutí války se nedá odvodit jen z této události. Mírové řešení nebylo vyloučené, existovaly příležitosti zamezit vyhrocení krize a vypuknutí války. Tyto možnosti ale nebyly využity. Přitom v letech 1900–1914 se v Evropě objevilo několik vážných střetů, které válkou neskončily. Ty mohou být chápány jako příklady významných neshod mezi velmocemi a zárodky ozbrojeného konfliktu mezi nimi, ale také jako doklad toho, že se státy dokázaly dohodnout a válce se vyhnout.

Z dlouhodobého hlediska ovlivňovalo rozhodování velmocí Rusko, jehož síla překvapivě rychle rostla. Německým vojenským elitám, které už za všech okolností počítaly s bojem na dvou frontách, se zdálo, že v budoucnu bude Rusko neporazitelné, a proto si přály vstoupit do války co nejdříve. I Velká Británie si uvědomovala, jak se Rusko rozmáhá, a byla rozhodnuta s ním vycházet co nejlépe, aby Rusko jednou vědělo, kdo je jeho nejlepší přítel. Ale vyskytovaly se i jiné

kombinace, někteří ruští politici si například přáli spíše spojení s Německem a car Mikuláš jim naslouchal s velkým porozuměním.

Mombauerová dále probírá několik uzlových bodů červencové krize. V první řadě se přirozeně soustřeďuje na atentát a na reakce, které vyvolal. Ani tato politováníhodná událost nemusela vést k válce, kdyby ji nevyužila rakouská válečná strana, která ústy svého hlavního představitele, náčelníka generálního štábu Franze Xavera Conrada von Hötendorf, požadovala již dlouho preventivní válku se Srbskem. Kdyby si Rakousko nechalo tuto příležitost proklouznout mezi prsty, ztratilo by vážnost a postavení velmoci a naopak by ukázalo slabost, která by vybízela k dalším útokům nepřátel na monarchii – tak argumentoval Conrad a s ním mnoho jiných rakouských politiků. Stejně uvažovali i němečtí generálové či francouzští poslanci. Ironií dějin se proti těmto válečnickým plánům neenergičtěji stavěl právě František Ferdinand, ale to, co nedovolil za života, umožnila jeho smrt. Další ironií dějin je, že ty státy, které měly největší starosti o svou prestiž, Německo, Rakousko-Uhersko, Rusko, ztratily úplně nejvíce, o prestiži ani nemluvě.

Ale jen na Rakousku nezáleželo. S válkou proti Srbsku byli rakouští vojáci a diplomaté srozuměni jen za předpokladu, že je podpoří Německo. Německý vyslanec Heinrich von Tschirschky zpočátku toto nadšení mírnil, ale císař Vilém II. i další politici dali jasně najevo, že se za Rakousko postaví. To potom potvrdili i šéfovi kabinetu rakousko-uherského ministra zahraničí, hraběti Alexandru von Hoyosovi, který přijel do Berlína s vlastnoručním dopisem císaře Františka Josefa a obsáhlým memorandem. Nedá se říci, že by Německo nějak naléhalo na váhající Rakousko – to bylo odhodlané dost, ale v jeho příslibu podpory (často se mluví o „bianco-šeku“) se tajila i jistá forma nátlaku – Rakousko se pak hodně ohlíželo na to, co se říká v Berlíně, a bálo se, aby nezklamalo svého jediného spojence. Kdyby se Německo chovalo zdrženlivěji a nepodpořilo Rakousko tak jednoznačně, asi by se ve Vídni rozhodli jinak.

Hoyosovu misi a další s ní spojená jednání líčí Mombauerová celkem běžně jako jiní historici, kteří také pochopili zásadní význam těchto událostí, upozorňuje však na okolnost, že vše se konalo v naprostém utajení, které šlo tak daleko, že nebyl informován ani oficiální spojenc v Trojspolku – Itálie. To se posléze projevilo v postoji Itálie, která odmítla vyhodnotit situaci jako *casus foederis*. Německo takový postup neschvalovalo, ale Vídeň trvala na absolutní mlčenlivosti, zjevně Itálii nedůvěřovala a obávala se, že by Itálie v případě zvěštění rakouského území požadovala kompenzace v jižním Tyrolsku. Utajování

ale také znamenalo, že ostatní mocnosti se nic nedozvěděly, a nemohly se proto pokusit o zprostředkování. Rakousku se tedy podařilo evropské veřejné mínění uklidnit a ukolébat, ale v tichosti pracovalo na ultimátu a na tom, aby znělo pro Srbsko naprosto nepřijatelně. To vše obě mocnosti konaly s vědomím, že z jejich aktivit může vzejít kromě dalšího střetnutí na Balkáně konflikt mnohem větších rozměrů. V podstatě připravovaly evropskou válku – jedinou otázkou bylo, jak se zachová Itálie a zda se Velká Británie rozhodne pro podporu Dohody, nebo zůstane neutrální.

Další vyostření situace přineslo předání rakouského ultimátu Srbsku 23. července 1914 v šest hodin večer; to skutečně znamenalo blesk z čistého nebe. S výjimkou Německa se o něm evropské vlády dozvěděly až následujícího dne dopoledne. Srbsko nebylo na válku nijak připraveno, dosavadní rakouské chování navíc srbskou vládu také velice uklidnilo, takže dokonce část ministrů včetně ministerského předsedy Nikolaj Pašiče ani momentálně nepobývala v Bělehradě. Ve velké nouzi se Srbsko obrátilo s prosbou o pomoc na svého ruského spojence. To vzkázalo, aby Srbsko přijalo všechny podmínky ultimátu s výjimkou těch, které odporují státní suverenitě. Takovou radu nelze považovat za příliš bojovnou či bojechtivou, přesto platí rovněž jako další skutek přibližující válku. Kdyby totiž Rusko jednoznačně doporučilo přijmout bez výhrad všechny podmínky, Srbsko by to udělalo. V daném případě však ve velmi obratně a smířlivě formulované odpovědi uplatnilo jisté výhrady proti požadavku, aby srbská vláda povolila účast rakouských orgánů na tažení proti hnutím a spolkům útočícím na integritu monarchie, a proti požadavku, aby se rakouské orgány účastnily pátrání po vinících atentátu. Ovšem jakoukoli odpověď kromě absolutního přijetí ultimátu chápala Vídeň jako nedostatečnou a jako důvod k zahájení bojových akcí. Srbskou odpověď považoval za dostačující dokonce sám Vilém II., čímž mimochodem ospravedlňoval podezření německých vojenských kruhů, že v okamžiku vážného nebezpečí selže.

Mombauerová věnuje velkou pozornost snahám Velké Británie, konkrétně ministra zahraničí Edwarda Greye, o zprostředkování a zklidnění situace. Není divu, že má pro obtížné rozhodování své vlasti a její diplomacie velké pochopení. Za hlavní problémy považovalo britské veřejné mínění v létě 1914 nepořádky působené sufražetkami a rostoucí napětí v Irsku. Zahraniční politika nebyla v žádném případě v centru britské pozornosti. Grey musel postupovat velmi opatrně – kdyby Velká Británie prohlásila, že zůstane neutrální, povzbudila by tím velice Německo a Rakousko-Uhersko, kdyby se naopak jasně postavila na opačnou stranu, stala by se Dohoda také mnohem nesmiřitelnější. Mombae-

rová konstatuje, že to však byla pro britskou diplomacii jen teoretická volba. Fakticky dělala vše, aby si udržela přátelství Ruska. Když později vstoupila do války, využila porušení belgické neutrality jen jako argument ospravedlňující tento krok pro uklidnění vlastního veřejného mínění a mezinárodní veřejnosti. V žádném případě však nemohla sama z války získat nějaký prospěch, a proto její pokusy přimět zneprátelené státy k jednání a smíření byly velmi upřímné. Aby k takovému urovnání přece jenom nedošlo, vyhlásilo Rakousko-Uhersko 28. července válku Srbsku. Tak za sebou spálilo mosty, válka začala – ještě ale existovala šance, že bude lokální, tj. jen „balkánská“.

Za další a poslední křížovku před definitivním začátkem velké evropské války považuje Mombauerová mobilizaci. Žádná země se nechtěla ukvapit, chtěla vystupovat jako oběť útoku a nikoli útočník. Proto uvažovalo Rusko nejprve jen o dílčí mobilizaci a Francie přikazovala svému vojenskému velení, aby mobilizované jednotky zůstaly stát 10 km před hranicemi. Přesto je ruská mobilizace chápána jako krok zvyšující válečné nebezpečí. V tomto směru však mělo opět zcela jedinečné postavení Německo. Na jedné straně nechtělo mobilizovat dříve než Rusko (což se podařilo), na druhé straně vojáci naléhali na co nejvčasnější mobilizaci, protože jejich koncept boje na dvou frontách, přesně stanovený v Schlieffenově plánu, vyžadoval bezpodmínečně jak co největší rychlost nástupu, tak moment překvapení. A především se německé jednotky nemohly někde zastavit a čekat, nýbrž okamžitě zahájit boj (o porušení belgické a lucemburské neutrality ani nemluvě). Německá mobilizace, i když provedená později než ruská, byla nevratná a měla tedy největší váhu. To se ukázalo nadmíru jasně ještě v jednom konkrétním případě: německá mobilizace už byla podepsána, když se Vilém dozvěděl od svého londýnského vyslance, že Velká Británie zůstane neutrální a bude garantovat neutralitu Francie, pokud Německo Francii nenapadne. Tato zpráva, která se zakrátko ukázala jako klamná, ho naplnila nadějí, že přece jenom nebude muset bojovat na dvou frontách. Prikázal proto Helmutu von Moltkemu ml. (synovci legendárního pruského generála, vítěze ve válce proti Rakousku i Francii), aby své jednotky zastavil. To byl další důkaz jeho „selhání“. Náčelník generálního štábu mu ale mohl sdělit jen to, že operace takového rázu se už zastavit nedají. Vilém byl konsternován: „*Váš strýc by mi odpověděl jinak,*“ komentoval tuto situaci.

Německý boj na dvou frontách ovšem také změnil poměry mezi Berlínem a Vídní. Conrad a jeho generální štáb musel přijmout, že Němci se soustředí jednoznačně na boj proti Rusku a Francii a budou ještě žádat od rakousko-uherských ozbrojených sil podstatnou podporu na východní frontě a naopak nepomohou

na srbské frontě, z níž se stalo jasně vedlejší bojiště. Ve válečném plánování tak také jasně začal německý generální štáb hrát první housle. Není divu, že tuto skutečnost Conrad považoval za zradu a moc těžce to nesl.

V malé, ale obsažné knížce Mombauerová podle mého názoru přesvědčivě dokazuje, že vedoucí státníci se sice rozhodovali pod značným tlakem okolností, ale že nepochybně neplnili jen „pokyny osudu“, ale dávali vývoji směr podle vlastního uvážení (nebo předsudků). To platí o všech, zejména ale o vládnoucích kruzích v Německu a Rakousko-Uhersku. Nejvíce úsilí zastavit válku naopak nesporně vyvinul britský ministr zahraničí sir Edward Grey, i když právě jeho napadala nepřátelská propaganda jako hlavního původce války (o čemž se můžeme dočíst i ve Švejkovi). Bohužel ho nešetřili ani jeho krajané, kteří mu později drsně vytýkali, jakých chyb se dopustil, a ukazovali, co měl vlastně dělat.

Jiří POKORNÝ

Petra JEŽKOVÁ, *Obležen národem dramatiků. Jan Lier (1852–1917).*

Praha, Academia 2014, 482 s., ISBN 978–80–200–2357–5

Ještě donedávna zaujímal Jan Lier v dějinách české literatury a českého divadla jen několik řádek. Po vydání této monografie, původně disertační práce obhájené na katedře divadelní vědy Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, by mu mělo být poskytnuto čestnější místo. Životní osudy Jana Liera byly celkem jednoduché, dlouhá léta se živil jako úředník, ale nechybělo v nich několik výjimečných momentů. V osmnácti letech se vypravil na pomoc Garibaldi, revoluční armáda ho nicméně pro slabou tělesnou konstituci odmítla. Ve dvaceti, zatímco celá jeho rodina odjela do Ameriky, se rozhodl zůstat v Čechách, které až na několik studijních cest už neopustil. Vyvrcholení jeho životní dráhy znamenala léta 1896–1900, kdy působil jako dramaturg Národního divadla.

Na první pohled zaujme na Lierovi jeho skrovné formální (vlastně jen základní) vzdělání – jako autodidakt však získal takové znalosti, že by mu je mohl závidět mnohý absolvent univerzity. Navíc měl mimořádný literární talent, který osvědčil jako obratný prozaik. Zkušenosti z úřednické služby zúročil v sérii pozor-

hodných „železničních novel“, které přinesly do české literatury nové náměty, okouzlení silou, rychlostí i krásou strojů a postřehy sociální povahy. Svě čtenáře zaváděl Lier i do salonů lepší společnosti a bavil je líčením umně spletených osudů svých hrdinů, a zvláště jejich mimomanželských milostných vztahů, které pozoroval bez pohoršení, spíše s nadhledem a pobavením. Vlastní zkušenosti mu v tomto směru nahrazovala zahraniční, hlavně francouzská literatura, jíž se snažil přiblížit elegantním, byť poněkud šroubovaným stylem. Čtenářskou popularitu vyvažovalo odsouzení ze strany konzervativně smýšlející části publika a kritiky, která od literatury vyžadovala morální a výchovné působení na národ a Lierovu tvorbu považovala za nemravnou. Lier ale právě takové omezování svobodného projevu nesnášel. „*Nemůžete nic. Sedíte na školní lavici v poslední moravské vsi a hlídá vás blb; otrok policajtů a svěčkových báb,*“ stěžoval si v dopise Juliu Zeyerovi. Ačkoli si vůbec nepotrpěl na velké sdružování a v umění zdůrazňoval především individualitu, ocital se logicky v táboře lumírovců.

I když v prozaické tvorbě dosáhl velkých úspěchů, přešel na počátku devadesátých let k nonfiktivní literatuře – zaměřil se především na psaní fejetonů, v nichž se zabýval nejrůznějšími aspekty českého národního, zejména kulturního života, odsuzoval podléhání německým vlivům i rusofilství, naopak prosazoval orientaci na kulturní i politické ideály evropského západu, hlavně Francie, navrhoval opatření v zájmu zachování stavebních památek, posuzoval výtvarné umění. Především se ale vyjadřoval k otázkám českého divadla. Petra Ježková vylíčila pečlivě všechny etapy a podoby Lierova působení, ale právě divadelní oblasti se přirozeně věnovala nejvíce. Lierova divadelní publicistika i jeho činnost ve funkci dramaturga Národního divadla jí umožnila zajímavě popsat a vysvětlit proměny českého divadla na konci 19. století, které jinak známe jen v obecných rysech.

Lier je v tomto směru dobrým, byť zajisté nikoli nestranným průvodcem. K světu divadla měl vždy blízko. Již v mládí napsal jednu hru a také dramata překládal. Pro Národní divadlo pracoval při posuzování některých nabízených divadelních kusů. Dobré zkušenosti, které s ním divadelní správa udělala, potom vedly k tomu, že mu v létě 1896 byla nabídnuta funkce dramaturga. Lier ji bez velkého váhání přijal. Stalo se tak v době, která z hlediska uměleckého vývoje nebyla jednoznačná. Jak Ježková zdůrazňuje, realistická díla začala vytlačovat lyrické drama, což jeho hlavní čeští tvůrci Vrchlický i Zeyer těžce nesli. Vzápětí se ale realismus na české scéně ocitl pod silným náporům modernismu, s nímž slavil návrat na první pohled nelogicky, ale ve skutečnosti oprávněně Julius Zeyer, mladou generací velice uznávaný. Navíc se stále v oblíbě udržovala „dobře

udělaná hra“ – „pièce bien fait“ francouzských autorů, jako byli Eugène Scribe, Victorien Sardou a jiní. S jejich velkoměstskými hrdiny se diváci chtěli a postupem času i dokázali identifikovat.

Podobná rozpolcenost nebo nejednoznačnost se projevovala i v Lierově kritické činnosti i v jeho dramaturgickém působení. V souladu se svou kulturní orientací odmítal v teorii i praxi vídeňské frašky a vůbec celou německou dramaturgi (včetně Schillerových *Úkladů a lásky!*) a doporučoval především francouzské hry, na nichž si měli herci cvičit dikci, schopnosti konverzace a nenuceného chování a předvádět je divákům, jimž takové znalosti mohly dle dramaturgova mínění prospět. Stejně tak Lier podporoval realistické tendence v českém divadle a zároveň se stavěl za dramatická díla Jaroslava Vrchlického a zvláště Julia Zeyera; o prosazení Zeyera na scénu bojoval ze všech sil a s mimořádnými výsledky – kromě biblické pastýřské hry *Ž dob růžového jitra* a aktovky *Bratří* prosadil uvedení jeho *Doni Sanči* a zejména nejslavnější hry *Radúz a Mahulena*.

Podle Ježkové se lze domnívat, že se Lier přes svůj poněkud konzervativní a silně frankofonně orientovaný vkus nerozhodoval špatně. Podobně by ostatně bylo možné hodnotit i předchozí dramaturgické působení Bedřicha Frída, o němž většinou divadelní historici nemluví moc dobře. Ježková nicméně záslužně připomíná, že ani dramaturg ani ředitel Národního divadla F. A. Šubert nerozhodovali o repertoáru sami; mimořádně velký, ale skrytý vliv si v tomto směru udržovala i divadelní správa, která dokázala prosazovat názory či záliby svých členů velmi účinně. Hlavně se v této souvislosti mluvilo o movitém podnikateli a divadelním diletantu Františku Rothovi, který prosazoval (a prosadil) i své vlastní hry. Za vše, tedy i za všechny kusy nevalné úrovně, které se proti jeho vůli hrály, nesl ovšem před diváky, ale hlavně před kritikou, odpovědnost Lier, případně Šubert.

V kapitole *Obležen národem dramatiků*, která dala knize jméno, se autorka pokouší ukázat Lierovu práci také z jiného pohledu, totiž z perspektivy „všedního dne“ dramaturga, který musel ročně přečíst a posoudit asi 100 nabídnutých her. Na základě několika dochovaných děl a korespondence se Ježková snaží ukázat kvalitu kusů a ocenit Lierovu výkonnost i předvídatost při hodnocení. Z výkladu ovšem plyne, že práce dramaturga nebyla tak výhodná, aby Lier musel litovat, když po změně divadelního vedení místo ztratil. S Národním divadlem však zůstal spjat i nadále, když jako „lektor“ pracoval pro svého nástupce Jaroslava Kvapila.

Práce Petry Ježkové zaujme v prvé řadě rozsáhlým a skvěle zvládnutým pramenným materiálem, schopností vnímat i „neumělecké“ souvislosti a neotřelými, vždy však dobře podloženými závěry, které prohlubují a v něčem korigují dosa-

vaní pohled na období asi největšího rozkvetu české kultury, od něhož nás už dělí sto a více let.

Jiří POKORNÝ

Jiří M. HAVLÍK, *Jan Fridrich z Valdštejna. Arcibiskup a mecenáš doby baroka (Velké postavy našich dějin)*.

Praha, Vyšehrad 2016, 278 s., ISBN 978-80-7429-628-4

V osmdesátých letech minulého století jsem zatoužila napsat biografii arcibiskupa Valdštejna. Obrátila jsem se tehdy na vydavatelství Vyšehrad, ale můj nápad byl zavržen. Ne snad kvůli nepřízni tehdejších redaktorů, kteří naopak vždy projevovali maximální vstřícnost a pochopení, ale vinou bdělých dohlížitelů „shora“, kteří dbali na to, aby se k našemu lidu nedostaly nevhodné myšlenky, nadto zvěsti o prelátovi z doby „temna“. Po přečtení Havlíkova díla jsem seznala, že vlastně musím být někdejší cenzorům vděčna, protože bych tehdy mohla vytvořit jen velmi nedokonalý obraz tohoto metropolity. A obávám se, že nejen proto, že nám byly nedostupné zahraniční archivy.

Jiří Havlík dokázal archivních svědectví využít v plné míře, a to jak těch z kdy si nedostupné ciziny, ale i ze všech domácích zdrojů. Totéž pochopitelně platí i o stávající odborné literatuře. V úvodu autor připomíná skutečně jen základní tituly (s dalšími pracuje přímo v textu a odkazuje na ně v poznámkách) a stručně seznamuje se svým způsobem uchopení tématu. Vysvětluje, že nejbližší mu byly metodické postupy Alessandra Catalana, věnujícího se Arnoštu Vojtěchu Harrachovi,¹ a Tomáše Parmy, jenž se zabýval kardinálem Františkem z Dietrichsteinu.² Oba se zaměřili na vztahy mezi arcibiskupstvím (resp. biskupstvím) a Římem. S těmito autory má také mnoho společného: především hlubokou znalost doby viděné prostřednictvím pramenů ze sebe samé a erudovanou snahu o pochopení

¹ Alessandro CATALANO, *Žápas o svědomí. Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598–1667) a protireformace v Čechách*, Praha 2008.

² Tomáš PARMA, *František kardinál Dietrichstein a jeho vztahy k římské kurii: prostředky a metody politické komunikace ve službách moravské církve*, Brno 2011.

života a činnosti svého protagonisty.³ I když „vcitování“ se do dob minulých ve smyslu diltheyovské hermeneutiky, již u nás asi nejlépe aplikoval Zdeněk Kalista, dnes nepatří k módní metodologii historiografie, rozhodně však není zastaralé ani nefunkční.

Havlík nás postupně provádí životem „svého“ Jana Fridricha od narození (1642) po poslední dny pozemské existence (1694).⁴ Líčí jeho rodinné zázemí, studia na filozofické fakultě Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze i tradiční kavalírskou cestu, jejíž přesná trasa zůstává zahalena tajemstvím, možná se dostal až do Londýna... Velkým přínosem pro jeho další duchovní orientaci byla skutečnost, že se na pražské filozofii stal spolu s mladými Šternberky jedním z prvních studentů Jana Tannera. V teologických studiích pokračoval v Římě, tam získal hodnost čestného komorníka papeže Alexandra VII. a dosáhl i dalších poct. Jeho počínání sledoval se zájmem i porozuměním jeho strýc arcibiskup Arnošt Vojtěch z Harrachu. Za ne zcela jednoznačného souhlasu byl v roce 1668 prezentován císařem Leopoldem I. na místo královéhradeckého biskupa, ačkoliv zdaleka nedosahoval 35 let, tedy věku potřebného podle kanonického práva pro biskupské svěcení. Valdštejn proto musel velmi dlouho čekat na dispens z Říma, a ačkoliv dosedl na biskupský stolec, kněze v diecézi musel světit jeho předchůdce Matouš Sobek z Bílenberka, jenž ovšem nepatřil k obzvláštním přívržencům „protekčního“ Jana Fridricha. Matouš Sobek byl pak předchůdcem Valdštejnovým i v metropolitním úřadě. Jak Havlík výstižně dokládá, Jan Fridrich nakonec prokázal, že má k této nejvyšší hodnosti více vloh.

³ K tomu je nutné připomenout, že všichni tito tři autoři se naprosto bezpečně orientují v církevních reáliích, biblických textech etc. A v neposlední řadě ovládají jazyky potřebné ke zvládnutí zvolených témat: češtinu, němčinu, italštinu i latinu. Jakkoli může toto poslední připomenutí vypadat banálně, zdaleka ne všichni historikové se mohou podobnými lingvistickými schopnostmi pochlubit.

⁴ Na s. 16–18 recenzované knihy Havlík vysvětluje, proč Valdštejna nazývá Fridrichem a ne, jak bývalo u nás více zvykem, Bedřichem. Není důvodu s tímto rozhodnutím polemizovat, inu, už jsem si na toho Fridricha zvykla. Více se mi nelíbí autorovo rozhodnutí ponechávat křestní jména méně známých duchovních v latinizované podobě, což pak užito ve větách a slovních spojeních působí poněkud nepatřičně. Jiří Havlík upozorňuje i na knihu Petra VOKÁČOVÁ, *Příběhy o hrdé pokoře. Aristokracie českých zemí a císařský dvůr*, Praha 2014. Ačkoliv toto objemné dílo vyšlo o něco dříve než Havlíkův Valdštejn, obě práce vznikaly téměř současně. Autorka věnovala arcibiskupu Valdštejnovi jednu z kapitol, kde čerpá hojně z Havlíkovy disertační práce: *Jan Bedřich z Valdštejna a jeho spory o daně na turecké války (1682–1694)*, Praha 2008. Disertační práce. Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze.

Líčení Valdštejnovy arcibiskupské funkce se otevírá poutavým popisem slavného introitu, tedy vjezdu nového metropolity do hlavního města království. Jan Fridrich z Valdštejna plnil svědomitě všechny úkoly spjaté s jeho posláním, ale usiloval o větší rozsah svých kompetencí. Kromě cizelování církevní správy se zasazoval o rekatolizační akci ještě jiným, zvláště záslužným způsobem. Mám tu na mysli podporu Svatováclavského dědictví, spolku založeného díky zbožnému odkazu pekařky Marie Steyerové a sloužícího k vydávání pravověrně katolické literatury. Naprosto nepominutelné je pak Valdštejnovo angažmá na zemském sněmu,⁵ i když jeho podstata byla často vykládána poněkud zkreseně. Havlík podrobně líčí podstatu Valdštejnova vystoupení ve vrcholném stavovském orgánu, kde neváhal vehementně hájit zájmy církve (nejen v souvislosti s odmítáním vyšších příspěvků na války s Osmanskou říší), a tím i duchovenské imunity. Ačkoliv se o tom zejména starší historiografie nezmiňovala nebo nechtěla zmiňovat, byli to právě kněží a duchovní stav jako celek, kdo nejvýrazněji v mnoha směrech odporovali expanzi panovnického absolutismu.

Dále Havlík nastiňuje Valdštejnovy vztahy s jezuitu, s nimiž jej pojilo už dávné přátelství s Janem Tannerem. A byl to právě tento učenec z řádu Tovaryšstva Ježíšova, jenž v Olomouci po roce 1672 upadl do podezření z jansenistické hereze. Později musel Valdštejn řešit i osočení dalšího významného jezuitu Emanuela de Boye z podobných heretických sklonů.

Jan Fridrich se ale nezabýval jen duchovními záležitostmi, věnoval se i stavitelským aktivitám, k nimž přizval především svého oblíbeného francouzského architekta Jeana Baptistu Matheye, jenž pro něj budoval zámek v Duchcově, ale i křížovníký kostel sv. Františka u paty pražského Kamenného mostu v době, kdy byl Valdštejn velmistrem křížovníků s červenou hvězdou. Jan Fridrich z Valdštejna se nedožil vysokého věku, zemřel stár 52 let a nepodařilo se mu uskutečnit nebo dokončit řadu plánů, ať už ve sféře spirituální, organizační, nebo stavitelské. Jeho nepřilíh dlouhým pobytem na tomto světě, a tím i menším počtem autentických pramenů, byl potom limitován při konstrukci jeho biografie i Jiří Havlík.

Na začátku jsem zdůraznila autorovu hlubokou znalost písemných pramenů. K tomu je třeba dodat, že pečlivě prostudoval i veškeré ikonografické prameny a kromě toho poznal místa Valdštejnova působení na základě vlastních cest, jak

⁵ Tuto problematiku Havlík zpracoval už ve svých předchozích studiích: např. Jiří HAVLÍK, *Spor českého duchovenstva o imunity církve v letech 1690–1695. K politickým aktivitám pražského arcibiskupa Jana Bedřicha z Valdštejna*, Český časopis historický 4, 2009, s. 769–796.

bezpochyby pečlivý čtenář zjistí třeba z nadšeného popisu italské Menterolly i jiných zajímavých lokalit. Havlík se většinou dokázal v množství pramenů „neutopit“, svůj příběh na nich staví přehledně, jen na několika málo místech se neubrání přílišné popisnosti. Ale v tom vidím hlavně snahu podělit se s čtenářem o všechno podstatné, co z pramenů vytěžil, o nic zájemce neošidit. Portrét Jana Fridricha z Valdštejna a jeho doby je dílem doslova zakladatelským, neboť neexistuje žádná starší monografie srovnatelná třeba s Kráslovým Harrachem.⁶ K dispozici jsou jen nevelké texty Václava Bartůňka a Václava Bělohávků.⁷ Jiří Havlík sleduje Valdštejna rozkročen mezi Čechami, Vídní a Římem a barvitě líčí běh života osobnosti, která doposud jakoby zůstávala ve stínu svého velkého předchůdce na pražském metropolitním stolci Arnošta Vojtěcha Harracha. Havlík ukázal Jana Fridricha z Valdštejna jako člověka ponořeného do své práce, agilního a aktivního organizátora, který hodlal definitivně dovršit rekatolizační práce ve své arcidiecézi. Duchovního, jenž aktivně zasahoval i do politického dění v zemi, muže, který dokázal urovnávat spory uvnitř církve. Domnívám se, že se Jiřímu Havlíkovi povedlo vytvořit skutečně hodnověrný portrét preláta, jehož předchozí životopisy byly vesměs poplatné oslavným spisům vzniklým nedlouho po jeho smrti.

Ivana ČORNEJOVÁ

Jitka JONOVÁ, Theodor Kohn (1845–1915), Kníže-arcibiskup olomoucký, titulární arcibiskup pelusijský.

Praha, Vyšehrad 2016, 278 s., ISBN 978-80-7429-628-4

Po roce 1989 se začala zaplňovat mezera v publikacích zabývajících se moderní historiografií římskokatolické církve. Jednalo se především o práce Pavla Marka, Miloše Trapla, Jindřicha Dejmka a mnohých dalších. V posledních letech se autoři začínají zaměřovat i na témata, jež jsme v produkci českých a slovenských

⁶ František KRÁSL, *Arnošt hrabě Harrach, kardinál sv. církve římské a kníže arcibiskup pražský*, Praha 1886.

⁷ Srov. k recenzované knize připojený Seznam pramenů a literatury, s. 259.

historiků postrádali, a to jsou biografie významných osobností. I když můžeme od některých renomovaných historiků slyšet, že biografie v klasickém, tj. chronologickém zpracování, v níž se popisuje život osobnosti od jejího narození po úmrtí, je *passé*, západní historiografie se ke klasické biografii, postavené na analýze hlubších sond do života a kontextu doby, vrací. Práce, kterou předložila Jitka Jonová z Cyrilometodějské teologické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, je důkazem vcelku kvalitního pokusu o zpracování velmi zajímavého osudu osobnosti, jež nemá v dějinách církve na našem území srovnání.

Ze seznamu prací, které na téma arcibiskupa Kohna publikovala, plyne, že se Jitka Jonová kontroverzním arcipastýřem na Metodějově stolci zabývá dlouhodobě. Před vydáním recenzované publikace se jeho osobnosti věnoval Bohumil Zlámal a po roce 1989 to byl především prof. Pavel Marek. Jitka Jonová se pokusila o revizi některých Zlámalových i Markových závěrů a sama usiluje o nastínění nových témat a kapitol ze života T. Kohna.

Theodor Kohn (1845–1915) byl první olomoucký arcibiskup pocházející z nešlechtického prostředí. Jak příjmení napovídá, jeho předkové byli Židé. To samo o sobě působilo na konci 19. století v době antisemitských výpadů ve společnosti dosti kontroverzně. Po desetiletém působení v čele jedné z nejbohatších a největších arcidiecézí ve střední Evropě Kohn z donucení rezignoval. Jeho život po rezignaci je ovšem velmi zajímavou kapitolou, ve které se odráží povahový profil nesnášeného arcibiskupa bojujícího za svou rehabilitaci.

Modrá kniha s olejomalbou „hrdiny“ na obale a s krátkým výstižným názvem čtenáři signalizuje, že se nebude zabývat širším dobovým kontextem, ale pouze osobností arcibiskupa. Jitka Jonová předložila práci, za níž stojí léta bádání nejen v českých archivech, ale i v Římě. Právě vytěžení pramenů, do kterých mohla autorka v hlavním městě Itálie nahlédnout a pak z nich ve své publikaci čerpat, je jedním z největších přínosů práce. Jak Zlámal, tak Marek neměli z pochopitelných důvodů možnost se k materiálům dostat, a tak v knize najdeme mnohé – opodstatněné – revize jejich textů.

Jitka Jonová se v knize pokouší přiblížit arcibiskupa Kohna, nicméně čtenář postrádá zasazení osobnosti do konkrétního času a prostoru. I když na začátku je velmi solidně popsána geneze volby (arci)biskupa v Olomouci, dobový kontext se postupně z textu vytrácí.

Autorka rozdělila svou publikaci do devíti přibližně stejně rozsáhlých kapitol. Za nejzajímavější z nich lze považovat tři: *Volba nástupce arcibiskupa Fürstenberga, Resignace a Postavení T. Kohna po rezignaci až do jeho smrti*. Kromě vyličení *curricula vitae* připojila Jitka Jonová k textu několik příloh. Je velká škoda, že tam ve vět-

ším rozsahu nezařadila dokumenty pocházející z vatikánských archivů. Čtenáře by také v Kohnově kauze jistě zajímala korespondence mezi Svatým stolcem a Vídní (popřípadě mezi biskupy a kurií).

Prameny, které Jonová ve své práci využívá, jsou velmi rozmanité. Neopomněla velké množství dobového tisku, nicméně jako nejzajímavější se jeví rukopisy arcibiskupa Kohna. V úvodu bohužel schází detailní rozbor a roztřídění pramenů, což se odráží i na samotném textu, kde je jejich obsah často přijímán jako fakt bez hlubšího rozboru a kritiky. Na druhou stranu je nutné ocenit již zmíněnou práci s periodiky, a to i zahraničními. Mezi nimi ovšem postrádáme tiskový orgán Svatého stolce *L'Osservatore Romano*, v němž bychom zmínky o Kohnovi pravděpodobně také našli. Velmi zajímavým pramenem, se kterým autorka výborně pracovala a podstatné pasáže v textu využila, jsou arcibiskupovy paměti. Vznikl tak velmi zajímavý pohled. Jonová se skrze paměti a vyprávění mohla podívat na danou dobu očima samotného Kohna, aniž by dobový text nějak upravovala. Tím vytvořila originální obraz arcibiskupova subjektivního pohledu na vlastní kauzu.

Autorka bohužel ve velmi krátkém úvodu neotvírá žádné badatelské otázky a ani v závěru nepřináší koncepčnější souhrn výsledků své dlouholeté práce, což je velká škoda. Pro laika může být absence výchozího tázání matoucí. Přitom se některé otázky nabízejí, kniha však na ně neodpovídá, i když by mohla. Jaký byl podíl papeže, biskupa Bauera či Vídně na Kohnově rezignaci? Existovala nějaká síť osob v arcidiecézi či v diplomatických kruzích, ať již v Římě nebo ve Vídni, které dělaly vše proto, aby byl Kohn odstraněn? Na tyto otázky čtenáře přivádí neustále se v textu opakující věta o tom, že si Kohn nic ze svých chyb neuvědomoval. Jde o velmi zarážející tvrzení, jelikož lze jen s obtížemi připustit, že by člověk, jemuž byla svěřena tak důležitá funkce, nebyl schopen vnímat své okolí. Autorka se přinejmenším mohla pokusit o rekonstrukci osobnostního profilu arcibiskupa z psychologického hlediska.

Za pozitivní rys publikace lze pokládat velmi důsledné a správné vysvětlování pojmů z dobového církevního prostředí, neboť některé dnes již zaniklé funkce nemusejí být součástí běžně užívané odborné terminologie, o povědomí případného laického zájemce o dějinách římskokatolické církve nemluvě.

K formálním nedostatkům textu lze počítat to, že se v poznámkách pod čarou často objevuje na nových stranách odkaz *Tamtéž*. Všeobecně přijímaný citační úzus však *Tamtéž* využívá tehdy, když se informační zdroj opakuje na stejné straně. Poznámkový aparát je vůbec velmi nezvyklý a v českém prostředí málo užívaný. Autorka si také měla dát větší pozor na důsledné dodržování pojmů

diecéze a arcidiecéze, v případě tridentské diecéze, povýšené na arcidiecézi až v roce 1929, je uváděn chybně.

Je škoda, že se Jitka Jonová v kapitole, která jinak velmi zajímavě reflektuje Kohnův „život po životě“, nezaměřila také na vnímání jeho osobnosti v době druhé světové války, případně na širší reflexi jeho působení mimo naše území během třicátých a čtyřicátých let 20. století.

Monografie je nesporně zúročením dlouholeté badatelské práce. Význam díla tkví hlavně ve zhodnocení pramenných zdrojů z vatikánských archivů. Z výše uvedených připomínek však plyne, že v některých ohledech vykazuje (zejména) koncepční nedostatky, především v rovině uchopení tématu jako badatelského a nikoli pouze heuristického problému. Práce jistě může posloužit jako komparativ k případu rezignace Františka Kordače v Praze v roce 1931 – zde se nabízí srovnání diplomatických postupů a jednání zainteresovaných stran. Zároveň kniha může přispět studentům a snad i laické veřejnosti k poznání života velmi rozporuplné osobnosti, se kterou rozehrála vysoká státní a církevní diplomacie složitou hru. Kohn z ní nakonec odešel poražen a s pocitem hluboké křivdy. Jitka Jonová bezpochyby výrazně pomohla k odhalení jeho působení i okolností jeho rezignace. I když nadále zůstává mnohé badatelskou výzvou, lze se nyní již opřít o pramenně spolehlivé dílo.

Jakub FORMÁNEK

Muzea a výstavy

Hroby barbarů – svět živých a mrtvých doby stěhování národů

Muzeum hlavního města Prahy, 27. května 2015 – 14. února 2016

Pod tímto názvem uspořádalo Muzeum hlavního města Prahy ve dnech 27. května 2015 – 14. února 2016 ve své hlavní budově výstavu zpřístupňující výsledky jednoho z nejvýznamnějších výzkumů soudobé české archeologie, totiž vykopávek na pohřebišti doby stěhování národů z pátého století našeho letopočtu v oblasti Hrozenkovské ulice v Praze-Zličíně (2005–2008). Autoři výstavy Jaroslav Jiřík, Miroslava Šmolíková a Jiří Vávra odvedli za přispění spoluautora výzkumu Milana Kuchaříka a autorů architektonického řešení Miloslava Čejky a grafického řešení Jiřího Sušanky mimořádně zdařilý popularizační počín, na nějž se hodí upozornit. Studentům doktorského studia Katedry dějin a didaktiky dějepisu se dostalo příležitosti přesvědčit se o tom osobně během návštěvy výstavy dne 10. února 2016.

Autoři výstavy koncipovali expozici ve třech velkých oddílech. První oddíl, zdařile umístěný do prostoru evokujícího atriový prostor římského obytného domu se sloupořadím a elegantní podlahovou mozaikou, uvedl nejdůležitější nálezy z českých zemí současné se zličínským pohřebištem. Vedle již klasických českých souborů z Měcholup u Žatce, Úherců u Loun a Břízy u Litoměřic zde návštěvníci mohli spatřit i nejproslulejší nálezy moravské ze Smolína, Cezav u Blučiny a ne často vídaný pozůstatek zlatem protkávaného brokátu ze známé mohyly na Žuráni u Brna, datované dnes právě do století pátého. Tento oddíl připomněl svět barbarských elit epochy stěhování národů, o nichž nás tak často a barvitě informují písemné prameny pozdní antiky.

V následující výstavní místnosti, navozující atmosféru lesního pokryvu českých zemí doby stěhování národů, umístili autoři výstavy některé nálezové soubory zachycující i celkový vývoj tohoto období. Ve vitrinách tohoto oddílu se octly například vzácnosti z pražských bubenečských cihlen, ale též z pohřebiště ve Zbuzanech, patrně elitního sídla na Závisti nad Zbraslaví či z nového výzkumu v Praze-Michli. Zde se objevila řada předmětů ilustrujících styky s oblastmi pozdněantické civilizace včetně třeba některých ukázek stolního nádobí (tzv. *Late Roman wares*).

Další sekce výstavy již osvětluje přímo zličínský výzkum. Ve 173 hrobech se tu našlo 186 těl zesnulých, položených nejčastěji na zádech ve směru V-Z. Řada

nebožtíků obdržela na poslední cestu cennou pohřební výbavu. Ze šperků to byly nejčastěji náhrdelníky a nákrčníky, různé korálky a spony. Potřeby osobní toalety zastupují nejčastěji hřebeny a jako „stolní servis“ sloužily nádoby z keramiky a zvláště cenný soubor skleněného zboží původem z Porýní, Středomoří i vzdálenějších končin; jedna ze zde nalezených lahví má dokonce analogie až v dnes syrské Palmyře. Naneštěstí porušila posmrtný klid zličínských mrtvých již v minulosti nenechavost vykradačů hrobů, kteří si zřejmě odnesli řadu cenností a na místě zanechali někdy dokonce i své nástroje.¹ Výstavní expozice velmi zdařile přibližovala práci archeologů v terénu a v laboratořích.

Překvapuje celkem příznivý antropologický obraz zličínské populace. V rámci zdejší obyvatelské skupiny dosahovaly ženy tělesných výšek 161–173 cm a muži 173–180 cm. Za svého života byli sice zdejší zesnulí vystaveni fyzické námaze a někteří dokonce i dlouhodobé jízdě na koni, avšak jeden z mužů, který zde našel posledního odpočinku, se dožil věku 40–60 let.

Výstava věnovaná zličínskému pohřebišti doby stěhování národů představuje nepochybně mimořádně významný příspěvek k poznání historického období, které tak často stojí ve stínu pozornosti soustřeďující se spíše na počátek období středověkého a příchod slovansky hovořících skupin do českých zemí. Pro někoho leželi ve zličínských hrobech barbaři; pro nás to však byli a jsou lidé, kteří se tak jako my rozhodli strávit v této zemi celý život, svým úsilím ji zvelebovat a po smrti spočinout v její půdě.

Petr CHARVÁT

¹ K vykrádání hrobů doby stěhování národů nyní Edeltraud ASPÖCK, *Graböffnungen im Frühmittelalter und das Fallbeispiel der langobardenzeitlichen Gräber von Brunn am Gebirge, Flur Wurffolz, Niederösterreich*, *Archaeologia Austriaca*, 2003, s. 225–263.

Kronika

Les poches de l'Atlantique 1944–1945

Francie, Saint-Nazaire, 11.–13. května 2015

Kdy skončila druhá světová válka? Kdy utichly zbraně v Evropě? Banální otázky, které – jak by se mohlo zdát – si nezaslouží odpověď, a pokud ano, tak tu, jež se okamžitě vybaví každému školákovi: 8. května, kdy vstoupila v platnost bezpodmínečná kapitulace wehrmachtu, a 2. září 1945 po podpisu kapitulace Japonskem. Ale všechny chronologické mezníky jsou při bližším pohledu nepřesné. Vzpomínky na oslavy konce války, které probíhaly v Československu každoročně až 9. května, se z naší historické paměti sice již postupně vytrácí, ale soudobá historiografie upozorňuje na to, že válka v Evropě vlastně v květnu vůbec neutichla a v některých zemích, oblastech či sociálních vrstvách pokračovala ještě po další roky.¹

Mezinárodní konference Les poches de l'Atlantique 1944–1945 (do němčiny lze přeložit termínem Atlantikfestungen, do češtiny tlumočit jako Atlantické pevnosti či Německé atlantické kapsy), která se uskutečnila v květnu 2015 ve francouzském přístavním městě Saint-Nazaire, akcentovala otázku odlišně. Jaké bylo místo těchto „kapes“ rozestých po atlantickém pobřeží ve válečné strategii spojenců? Za co a jakými prostředky zde bojovala francouzská armáda a francouzský odboj? Jaká byla v průběhu měsíců obležení každodennost obyvatel, včetně německých posádek?

Těchto lokalit zůstalo v týlu po vylození v Normandii a především průlomů v Avranches a následném postupu spojeneckých vojsk hned čtrnáct. A to především v Bretani (Brest, Lorient, Saint-Nazaire, La Rochelle) a na pobřeží La Manche (Dunkerque, Calais, Boulogne-sur-Mer, Cherbourg, Saint-Malo). Vznikly ze dvou důvodů. Jedním byl Hitlerův rozkaz z ledna 1944 vytvořit na pobřeží tzv. festungen, neustupovat a držet je do posledního muže, druhým rozhodnutí spojenců některé přímořské oblasti kvůli obavě z nadměrných ztrát na životech (při mnohatýdenním osvobození Brestu zemřelo do 19. září 1944 na 4 000 spojeneckých vojáků) obklíčit, ale nedobývat. Část z těchto „Atlantických pevností“ padla na podzim předposledního válečného roku. Zbývající německé posádky v lokalitách Dunkerque, Lorient, Saint-Nazaire, La Rochelle, Royan a Pointe

¹ Např. Timothy SNYDER, *Krvavá země*, Praha – Litomyšl, 2013.

de Grave (v síle zhruba 85 000 mužů) se však většinou vzdaly až po podepsání německé kapitulace a zbraně odevzdaly mezi 8. a 11. květnem 1945.

Tímto se na konci druhé světové války v západní Francii nastavila odlišná regionální chronologie osvobození a současně – pokud si uvědomíme tyto souvislosti – lépe pochopíme smysl využití Československé obrněné armády u Dunkerque. Českoslovenští vojáci souženi vodou a bahnem zaplaveného okolí dukerqueské pevnosti či ti umírající v minových polích rozestých na pobřeží pochybovali o smyslu svého nasazení v této oblasti, neboť chtěli postupovat směrem do vlasti. Snad obdobně se ptali francouzští maquisardi, proč se nedaří urychlit postup při dobývání „kapes“, proč pro boj v Bretani nemohou disponovat těžkou technikou.

Třídenní konferenci organizovalo Výzkumné centrum mezinárodní a atlantické historie (Centre de recherches en histoire internationale et atlantique – CRHIA) při Univerzitě v Nantes reprezentované profesorem Michele Catalou. Ten zdůrazňuje, že smyslem obdobných odborných setkání je jejich prolnutí s širším kulturním programem. Celá akce se tak odehrávala jako jeden z bodů oficiálních oslav sedmdesátého výročí konce války v Evropě a osvobození Saint-Nazaire. Návštěvníky přednášek nebyli jen odborníci, ale i zájemci o historii, sběratelé, pamětníci či studenti. Vojenské ceremonie se zúčastnil i starosta města a francouzský ministr obrany. Místní filatelisté vydali k této příležitosti speciální známku. Konference navíc probíhala v bezprostřední blízkosti bývalého nacistického ponorkového přístavu, jehož existence zapříčinila téměř úplnou devastaci města v průběhu války. Atmosféra byla umocněna tím, že Saint-Nazaire je dodnes hlavním francouzským městem lodního průmyslu a v docích na dohled od zasedacích místností stály zakotvené dvě vrtulníkové lodě Mistral, jež se mediálně proslavily v době rusko-ukrajinského konfliktu.

Konference zcela konkrétně řešila v tematických blocích tyto problematiky: Přístavní pevnosti v německé vojenské strategii (Bruno Marnot, Lars Hellewinkel, Jean-Baptiste Blain); Význam přístavů a pevností pro spojení (Christian Bougeard, Jacqueline Sainclivier, Jérôme de Lespinois); Francie a francouzští partyzáni (Christine Lévisse-Touzé, Hugues Marquis, Stéphane Weiss); Každodenní život obklíčených (Daniel Sicard, Jean-Claude Catherine, Eric Kocher Marboeuf); Okupační jednotky v obležení (Frédéric Dessberg, Luc Brauer); Po osvobození (Michaël Bourlet, Marc Bergčre, Jean-François Stephan, Daniel Le Couëdic); Paměť a komemorace (Jean-Baptiste Bruneau, Christophe Cérino, Rémi Fabre, Yves Jaouen, Jiří Hnilica).

Vystoupili jak odborníci na politické a vojenské dějiny, tak specialisté věnující se problematice paměťových studií či valorizaci kulturního dědictví. Setkání ukázalo na významné kompetenční spory mezi odborníky (archiváři, historiky) a nadšenými soukromými sběrateli ve věci zpřístupňování a uchovávání hmotných památek i písemných pramenů z válečného období. Konference také podtrhla při studiu konce války potřebu komparovat nejen francouzské a německé, ale i britské (a americké) pohledy, což je jediný způsob jak chápat rozměr tohoto dějinného období a jeho pozdější interpretace. Sporné je dodnes hodnocení „osvobození“ francouzského města Royan, které bylo francouzskou armádou za podpory amerického letectva v dubnu 1945 z 90 % zničeno. Dalším zajímavým tématem, jež bude dobré sledovat i nadále, je budoucnost německého „Atlantického valu“ skládající ho se v Bretani z několika desítek existujících tzv. Blockhausů či další využití německých ponorkových přístavů. Mají být tyto vojenské památky udržovány či by měly spíše „zmizet“ z center přístavních měst a na plážích být ponechány postupnému rozpadu? Bohatství celého tématu, do nějž se nedílně řadí i zapojení Čechoslováků u Dunkerque, dobře ukáže připravovaná monografie, která vyjde v průběhu roku 2016.

V Evropě z pohledu obyvatel Bretaně (a vlastně i francouzské regionální historické paměti) skončila válka až 11. května 1945 na závodisti v Grand Clos v Bouvronu, kde předal německý generál Junck svou osobní zbraň americkému generálovi Kramerovi. Místní se stále domnívají, že byli zapomenuti a osvobození jako poslední na starém kontinentu. Příběh Pražského povstání a středočeského Milína neznají.

Jiří HNILICA

Mezinárodní doktorandská konference Kreativní město

Ostrava, 13. května 2015

Katedra dějin umění a kulturního dědictví na Filozofické fakultě Ostravské univerzity v Ostravě uspořádala letos již pátý ročník konference pro doktorandy humanitně zaměřených oborů a nazvala ji *Kreativní město*. Již přihláška upozor-

ňovala, že přednášející se nemusí zaměřit pouze na urbanismus, architekturu nebo dějiny, ale mohou nahlížet na město jako prostor k životu. Nicméně na konferenci nakonec převažovaly příspěvky související s dějinami nebo přímo historické. Právě na zvoleném tématu se ukázalo, jak potřebná je interdisciplinarity ve výzkumu.

Program byl rozčleněn do tří bloků. Úvodní přednášková část se zabývala urbánním prostorem z různých hledisek – architektonických (ing. arch. Pavel Řihák: *Co je město?*), estetických (Mgr. Simeona Jedličková: *Estetické oceňování přírody ve městě*) nebo technologických (Mgr. Marek Vanžura: *Přinese /kreativní/ město 21. století nebe plné dronů?*). Stejně jako v ostatních blocích i zde bylo poměrně pestré mezinárodní zastoupení – účastníci přijeli z českých, slovenských a také z polských univerzit.

Dále už se program rozdělil do dvou místností – v jedné se přednášející zabývali čistě historií – a druhá sekce byla věnována oborům spřízněným (dějiny umění, historická antropologie). Nutno říci, že některé příspěvky přesně zapadaly do vymezeného tematického prostoru, ale jindy byla snaha zasadit zpracovanou látku do urbánního prostředí poněkud násilná. Přesto se ve většině případů jednalo o kvalitní příspěvky. Na konci každého bloku zbyl prostor pro diskusi, který se vždy beze zbytku využil a většinou pokračovaly debaty i po uplynutí vymezeného času.

Sama jsem se během dopoledne účastnila úvodního bloku příspěvků a pak sekce *Město, paměť, identita*. V prvním bloku zaujal Mgr. Ondrej Ficeri ze Společenskovedního ústavu Slovenské akademie věd v Košicích, který ve svém referátu *Vynaliezanie tradície kreatívneho mesta: Košice – Európske hlavné mesto kultury 2013* nastínil pokusy různých režimů vytvořit pro město identitu, s níž by se jeho obyvatelé mohli ztotožnit. Druhý blok přinesl mnoho zajímavých příspěvků. Mgr. Michal Horáček z Univerzity Karlovy, který se zabývá dějinami pivovarnictví, hovořil o možnostech zapojení starých budov pivovarů do života moderního města. Kolegové Mgr. Katarína Ristveyová a PhDr. Anton Hruboň z Univerzity Mateja Bela v Banské Bystrici mluvili o problémech identity multietnického a multináboženského města Komárna. Mgr. Jiří Chmelenský z Českého vysokého učení technického v Praze zase představil problematiku soužití obyvatel města Plzně s komplexem Škodových závodů. Mgr. Markéta Kljapová ze Západočeské univerzity v Plzni mluvila o výsledcích svého antropologického výzkumu na téma *Kolektivní paměť a konstrukce prostoru v Berouně*. Právě takové příspěvky umožňují mezioborovou diskusi, která může vyústit v plodnou spolupráci. Při bádání na téma paměti v městském prostoru určitě kombinace historického a antropologic-

kého přístupu výzkum znatelně obohacuje. Ve vedlejší sekci, probíhaly paralelně přednášky zasazené do historie středověké a raně novověké Evropy.

Po obědě následoval druhý blok na téma *Lidé a město*, který se zabýval čistě historickými tématy. Paralelně probíhalo jednání v sekci věnované umění ve městě. Osobně jsem se účastnila prvně jmenovaného bloku. Největší zájem u mě vzbudila Mgr. Nikoleta Dzurikaninová z Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košicích s tématem *Košské dostihy v životě košické společnosti koncem 19. století* a M. A. Makary Górzyński z Univerzity ve Varšavě s tématem *Urban narrative of political revolution: Antoni Lange and his 1906 „Warsaw dreams“ project*. První zmíněný příspěvek analyzoval košícký dostihový spolek a jeho roli v životě městské společnosti. Rozruch vzbudilo především netradiční téma. Přednášející ale mluvila více o spolkovém životě v Košicích v 19. století, než o košíckých dostizích, což posluchače lehce zklamalo.

Téma polského historika Makaryho Górzyńského už bylo mnohem hůře uchopitelné. Autor se dlouhodobě věnuje historii architektury a v daném příspěvku analyzoval plán polského publicisty a spisovatele Antoniho Langeho z doby ruské nadvlády nad východní částí Polska na přestavbu Varšavy jako ruské metropole oslavující polský národ. Lange zamýšlel vystavět kopie slavných evropských budov, přičemž každá měla mít symbolický význam. Diskusi vyburcovala především zmínka o Národním muzeu, které mělo představovat symbol autonomie, již údajně požívali obyvatelé českých zemí v šedesátých letech 19. století a kterou naopak postrádali obyvatelé ruského Polska. Právě o této „autonomii“ a o pohledu polských historiků na české dějiny se rozhořela poměrně vášnivá debata, která připomněla, jak důležité jsou mezinárodní konference, protože chápání dějin cizích zemí je přirozeně odlišné.

Závěrem je třeba říci, že po organizační stránce byla konference velmi dobře zvládnutá, přátelská atmosféra přímo vybízela k diskusi, která je podstatnou částí každého symposia, a také rozdělení příspěvků do bloků programu bylo logické.

Barbora JIŘINCOVÁ

XXV. seminář pro učitele dějepisu a občanské výchovy, historiky a archiváře Česko-slovenské vztahy pod názvem Život na hranicích v letech 1945–1989 (v rámci pětiletého cyklu Československo v letech 1945–1989)

Liberec, 19.–21. srpna 2015

Jubilejní pětadvacátý ročník libereckého semináře byl tentokrát věnován otázkám spojeným s dramatickým životem v pohraničních pásmech v době komunistické totality. Každoroční pořadatelé¹ připravili tentokrát ještě pestřejší program než obvykle. Dokonce byla pro účastníky přichystána i exkurze do staroslavného lužického Zhořelce a návštěva Severočeského muzea v Liberci spojená s projekcí filmu o slovenském politickém vězni Emilu Švecovi *V tieni času*. Účastníci této úvodní a neoficiální části semináře si zde navíc mohli prohlédnout výstavu *Návraty Volyňských Čechů*.

Představitelé pořadajících institucí na úvod pozdravili účastníky konference v projevech, které nebyly úplnou formalitou. V tomto ohledu zaujalo vystoupení proděkana liberecké univerzity Michala Podzimka, jenž zmínil dvojí význam termínu „hranice“ v latinském jazyce a upozornil na některé aspekty lidské kultury a morálky nejen v souvislosti s totalitní minulostí a se zaměřením konference. Úvodní slovo Roberta Kvačka připodobnil moderátor Vojtěch Čelko trefně ke každoročnímu „výstřelu šampaňského“. Tentokrát v něm jeden z koryfeů české historiografie nejprve vzpomenu na své dětství blízko protektorátní hranice. Kvaček se pak, jako vždy s mnoha kulturními přesahy, zaměřil na složité okolnosti vytváření hranic Československa po první světové válce a zakončil odkazem na obtížnou udržitelnost nového státu před druhou světovou válkou.

¹ Pořadatelé jsou: Katedra historie Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické Technické univerzity v Liberci společně se Vzdělávací nadací Jana Husa a Ústavem pro studium totalitních režimů. Patronaci nad seminářem převzala Česko-slovenská komise historiků za spolupráce s Ústavem pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, v. v. i., Ústavem památi národa, Ústavem politických věd Slovenskej akadémie vied a Severočeským muzeem v Liberci.

Jan Rychlík z liberecké univerzity² se ve svém příspěvku ohlédl za fungováním československo-německé a československo-polské hranice v dlouhém období 1918–1989, ale některými aspekty postihl i období starší. Při srovnání jednotlivých dějinných etap Rychlík mimo jiné konstatoval, že nejliberálnější byla z hlediska pohybu přes hranice doba před první světovou válkou. Druhý dopolední vystoupivší, Lubomír Morbacher,³ se zamýšlel nejen nad charakteristikou železné opony v období 1948–1989, ale také nad odpovědností za zabíjení na hranici. Právě případné potrestání těch, jež na hranicích během období komunismu zabíjeli, bylo otázkou, která během konání letošního libereckého symposia zazněla několikrát, a to nejen během diskuse po Rychlíkově a Morbacherově příspěvku. V zásadě se v ní střetávaly dva pohledy, jejichž vnitřní logika se dá odhadnout a při posuzování totalitních režimů zdaleka není jen problémem dění na hranicích. Na jedné straně stojí určité pochopení pro vojáky základní služby, kteří byli pod přísahou, na straně druhé však zase existuje zodpovědnost každého z nich a skutečnost, že by nebyli postiženi, když by se při zásahu a použití zbraní netrefili, nebo když by odmítali k Pohraniční strážci jít z důvodu přesvědčení. Ukazuje se, že se ani v těžkých dobách totalitní společnosti nedají úplně pominout osobní morální hodnoty nebo míra vzdělání a rozhledu konkrétních příslušníků Pohraniční stráže, neboť tyto charakterové vlastnosti musely mít v daný okamžik vliv na rozhodování.

Odpolední část čtvrtého programu konference začala zajímavým příspěvkem Libora Svobody z Ústavu pro studium totalitních režimů, který se zabýval tématem zběhů od Pohraniční stráže v době komunistické totality. Na vystoupení vhodně navázal Matej Medvecký z Vojenského historického ústavu v Bratislavě, který se ve své prezentaci zaměřil na osoby, jež překračovaly hranice s cílem plnění zpravodajských úloh. O pozoruhodnosti tématu svědčí i následná diskuse, v níž byl zmíněn například známý příběh emigrace generála Jana Šejny. Dvojice badatelů David Kovařík z Ústavu pro soudobé dějiny a Sandra Kreisslová z České zemědělské univerzity v Brně představili téma česko-rakouské hranice v době komunistické totality tak, jak zůstalo zaznamenáno v kolektivní paměti zdejších obyvatel. Posledním bodem odpolední části programu byl příspěvek Kateřiny Lozoviukové z Katedry historie Přírodovědně-humanitní a pedagogické fakulty pořadající univerzity, který pojednával o poválečném Liberci. Program

² I když jsou s Janem Rychlíkem spojena i další pracoviště, vystupoval v rámci konference jen jako reprezentant Technické univerzity v Liberci.

³ U Lubomíra Morbachera nebylo uvedeno současné působiště, v minulosti byl pracovníkem Ústavu památi národa.

celého odpoledne byl pak uzavřen komentovanými prohlídkami. Účastníci si mohli vybrat mezi návštěvou židovského hřbitova, Liebigovy vily a Oblastní galerie v Liberci. Pisatel této zprávy se zúčastnil exkurze na židovský hřbitov, kde si zájemci mohli prohlédnout i pozoruhodný památník obětem šoa otevřený od roku 2009.

Poslední den konference začal svým příspěvkem častý účastník libereckého semináře Kamil Činátl, který promluvil o hranici jako o místě paměti. Po tomto vystoupení následovala prezentace různých vzdělávacích projektů. Jako první představil svou práci Josef Märk z Gymnázia Chomutov a Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem. Jeho retrospektivy a statistiky se týkaly života v příhraniční vsi Kalek, kde se natáčel film režiséra Jiřího Weisse z roku 1947 *Uloupená hranice*. Snímek byl v projektu také použit a podnětné didaktické aktivity vhodně doplnil. Michal Vrána z pořádající katedry navázal představením workshopu pro studující vysokých škol s názvem Hranice. Obdobné zaměření ukázali i Miroslav Kasáček a Luděk Navara z Občanského sdružení Paměť. Jejich projekt nazvaný Stezka svobody vznikl v roce 2008 a od té doby byl schopen veřejnosti různými způsoby zpřístupnit množství příběhů spojených s tématem hranice v komunistickém totalitním systému. Inspirativní nápady se objevily i ve vzdělávacích aktivitách zaměřených na historii obce Valeč autorky Dagmar Erbenové z Gymnázia Karlovy Vary.

Tradiční workshopy pro učitele vedla Tereza Vávrová a Jaroslav Najbert. Zatímco Vávrová se zaměřila na česko-německé soužití na hranicích, Najbert si tak trochu zavzpomínal na téma předchozího semináře o česko-slovenských vztazích a soustředil se na každodennost hraničního pásma. V Najbertově semináři se mnohokrát skloňovala důležitost vzdělávacího cíle a například i dovednost získávat informace společně s požadavkem nepředkládat žákům a studentům nic a priori. V rámci workshopu se ovšem také rozvinula podnětná diskuse a v reakci na Najbertovy cíle i polemika, jestli a na kolik má být přítomno hodnocení doby totality z pozice učitele. Debata v sobě opět ukrývala životní potřebu širší reflexe společenských a morálních hodnot a jejich místu v učitelské praxi. Bohužel tato otázka, pokud mohu soudit, v současnosti na půdě vzdělávacích konferencí nerezonuje a je pouze okrajovým tématem. Patrně se tento nedostatek kryje s všeobecnou krizí hodnot a nedostatkem nosných idejí ve veřejné sféře a politice.

Tato absence se bohužel občas ukázala i během závěrečné diskuse semináře, kterou vedli Kamil Činátl, František Neupauer a Tereza Vávrová za moderování Jaroslava Pinkase. Tématem byla otázka, jak využít hranice jako didaktický nástroj, a pro některé posluchače bylo určitým zklamáním, když se debatující

v ideovém zakotvení opírali pouze o současná výkladová klišé multikulturalismu a multiperspektivity. Z předkládané názorové sterility našťěstí vybočily některé názory z publika a pak především vystoupení Roberta Kvačka, který zmínil otázku demokracie a stereotypy v pohledu na Evropu, které jsou dnes stále cítit například v Německu, kde byla idea němečtví nahrazena ideou evropanství při podobných politických cílech.

Poslední část libereckého setkání každoročně obstarává filmový seminář. Nejprve zazněla obecná charakteristika filmů o hranicích vzniklých v padesátých letech, kterou si připravilo trio badatelů z pořádající katedry Michaela Weissová, Kamil Polehla a Ivana Vavřinová. Po nich následoval rozbor asi nejznámějšího díla komunistické pohraničnické kinematografie tj. Kachyňova *Krále Šumavy*. Autor příspěvku Petr Kopal z Ústavu pro studium totalitních režimů kromě jiného vlastně doplnil i předchozí vymezení hraničářských filmů, když spojil filmovou postavu pohraničnicka s prastarým archetypem válečníka bojujícího proti silám chaosu. Vystihl tak jeden z důležitých důvodů, proč některá filmová díla o hraničním pásmu, která jsou mistrně natočenou propagandou, tak silně působí i dnes. V následujícím příspěvku Petr Bednařík z Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy kromě jiného poukázal na fakt, že filmová propaganda za normalizace zdaleka nedosahovala kvality filmů z padesátých let, přičemž díla měla i malou návštěvnost. Je patrné, že úspěch normalizačního režimu pravděpodobně souvisí s jinými fenomény doby, především s důrazem na konzum. Závěrečná diskuse, jejíž ozdobou byly opět glosy Roberta Kvačka, inspirovala k hlubším historickým úvahám nad obrazem kultury a společnosti šedesátých let a normalizace. Znovu se objevila potřeba takovýchto analýz, neboť v obšírnějším měřítku stále chybí.

Václav NÁJEMNÍK

Konference Českoslovenští interbrigadisté a španělská občanská válka

Praha, Senát Parlamentu České republiky, 23. října 2015

V Hlavním sále Senátu Parlamentu České republiky se 23. října 2015 konala konference na téma *Českoslovenští interbrigadisté a španělská občanská válka*. Setkání zaštitěné předsedou Senátu Milanem Štěchem spolupředávaly Historický ústav

Akademie věd České republiky, v. v. i. (dále jen AV ČR), Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Český svaz bojovníků za svobodu.

Konference byla rozdělena do dvou bloků, přičemž v prvním z nich (Španělská občanská válka v mezinárodní a československé perspektivě) vystoupili Josef Opatrný z Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Jiří Chalupa z Univerzity Mateja Bela v Banské Bystrici, Emil Voráček a Jindřich Dejmek z Historického ústavu AV ČR. Druhý blok (Dobrovolníci v soukolí dějin: Boje a životní osudy československých interbrigadistů) následoval po krátké pauze, kterou většina účastníků využila k občerstvení, diskusím a prohlídce vystavených propagačních plakátů z období občanské války. Ve druhé části pokračovala konference příspěvkem Radima Gondy (Muzeum Vysočiny Jihlava), Zdenko Maršálka (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR), Jaroslava Boučka (Ministerstvo zdravotnictví České republiky) a překladatele Jiřího Kasla. Závěrečné slovo patřilo synovi dobrovolníka ve Španělsku a zároveň předsedovi nedávno založeného Sdružení přátel interbrigadistů.

Z přednesených referátů bych vyzdvihl především vystoupení Jiřího Chalupy, který představil koncepce současných historiků k interpretaci občanské války ve Španělsku. Ve svém příspěvku zdůraznil zajímavou skutečnost, že tato válka je jakýmsi mezistupněm mezi tzv. starými konflikty 19. století ve Španělsku a nadcházející druhou světovou válkou. Mezi dalšími zajímavými příspěvky je nutno jmenovat alespoň referát Radima Gondy, který přiblížil politiku československé státní moci k rekrutování dobrovolníků do španělské války, a Zdenka Maršálka s příspěvkem: Českoslovenští interbrigadisté jako příslušníci zahraničních jednotek za 2. světové války.

Dle slov samotných protagonistů konference měla tato akce zapůsobit především jako pomyslný odrazový můstek pro další bádání v oblasti československých interbrigadistů i jejich následných osudů.

Václav ČADA

Ohlédnutí za Jiřím Kořalkou

(7. února 1931 – 30. ledna 2015)

Soupis šternberských slavných rodáků, uveřejněný na webových stránkách tohoto moravského města, uvádí několik sportovců, několik modelek a herců či hereček. Na českého historika Jiřího Kořalku si zde nevzpomněli. Nutno ovšem přiznat,

že on zde také dlouho nepobyl, pouze od roku 1931, kdy se 7. února narodil, do října 1938, kdy byl Šternberk připojen k Třetí říši a jeho otec, velmi aktivní místní veřejný činitel, učitel, sbormistr a sloup ochotnického spolku, se musel s celou rodinou přestěhovat do Prostějova. Tam Jiří navštěvoval obecnou školu a gymnázium, díky stipendiu mohl doplnit své vzdělání i během pobytu v USA. V roce 1950 se přihlásil na Vysokou školu politických a hospodářských věd. Volba této vysoké školy vyplývala z jeho záměru vstoupit do diplomatických služeb, celkem záhy se však rozhodl pro dráhu historika. Studia dokončil na filozoficko-historické fakultě Univerzity Karlovy (Vysoká škola politických a hospodářských věd byla roku 1953 zrušena). Na ní roku 1954 odevzdal diplomovou práci, která zanedlouho vyšla v Liberci pod názvem *Vznik socialistického dělnického hnutí na Liberecku. Za několik let na ni navázal neméně závažnou knihou Severočeskí socialisté v čele dělnického hnutí českých a rakouských zemí.*

S odstupem mnoha let, resp. desetiletí se zdá, že v této době jiné knihy než o dělnickém a komunistickém hnutí nevycházely a že všechny měly stejnou, tj. mizivou úroveň. Ale to by byl příliš zjednodušující soud. Samozřejmě tehdy vznikalo, stejně jako dnes, mnoho slabých děl, jejichž jedinou předností bylo opakování jediných možných pravd – to ale neplatí o všech pracích, a vůbec ne o studiích Kořalkových, v nichž skutečně nebylo místo pro fráze, zastírající neznalost. Jeho studie o libereckých socialistech – založené na imponující znalosti pramenů i literatury – si naopak zachovaly trvalou hodnotu. Kořalka v nich ukazoval složitou cestu jednotlivých skupin dělnictva k společnému socialistickému uvědomění a organizaci, zasazoval ji přitom do složitého hospodářského a politického kontextu, zabýval se vzájemným propojením sociální a národnostní otázky. Tak si vlastně otevřel cestu i ke zkoumání česko-německých vztahů a nacionalismu vůbec.

Na rozdíl od jiných historiků ze své i mladší generace se proto také Kořalka nemusel za své prvotiny stydět. Problematiku dělnického a vůbec sociálního hnutí neztrácel ani později ze zřetele, považoval ji za důležitou součást moderní reality. Od druhé poloviny sedmdesátých let spolupracoval s kolektivem etnografů, kteří pod vedením Mirjam Moravcové studovali každodennost i duchovní kulturu českého dělnictva. Výsledkem společné práce se stala (i v mezinárodním měřítku) mimořádně úspěšná kniha *Stará dělnická Praha*. Jak hodnotil Kořalka přínos dělnictva pro vytváření moderní české a středoevropské společnosti, dokazuje především jeho kniha *Češi v habsburské monarchii a Evropě*. Úplně posledním Kořalkovým slovem v tomto směru byly jeho studie věnované krajanským, v podstatě ovšem také dělnickým spolkům v Německu.

Jak již bylo řečeno, severočeská tematika přiváděla Kořalku ke studiu naciona-

lismu. V dnes již asi pozapomenutém, ale ve své době neobyčejně provokativně působícím sborníku *Naše živá a mrtvá minulost* připomněl, jak nevraživý vztah si český národ vytvořil k rakouskému státu a jaké to mělo (a má) důsledky pro další vývoj. Zájem o teoretické otázky vzniku novodobého národa a národního hnutí vyústil roku 1969 v knihu *Co je národ*, která přinesla autoru značný věhlas, ale i osobní potíže.

Jiří Kořalka začal svou odbornou dráhu v jabloneckém archivu, záhy však přešel do Historického ústavu Československé akademie věd, kde se osvědčil nejen jako historik, ale i jako schopný organizátor. Tento Historický ústav se měl stejně jako jeho stejnojmenný předchůdce založený roku 1920 zabývat ediční činností, těžiště jeho působnosti se však přesunulo k publikování prací, které v duchu nového režimu zásadně přehodnocovaly dosavadní vnímání minulosti. V koncipování a kanonizování nového závazného výkladu dějin hrál klíčovou roli; aby ji mohl plnit, angažoval nejlepší mladé (a ochotné) historiky, jimž nabízel vynikající materiální zázemí, naprosto nadstandardní podmínky pro výzkum i publikační činnost a navíc umožňoval i v tehdejších podmínkách nebývalé kontakty se zahraničím. V některých oblastech, například ve zkoumání hospodářských a sociálních dějin, odpovídalo jeho zaměření určitým světovým trendům, takže schopní historici – jako právě Jiří Kořalka – mohli dobře využívat výhod, které jim ústav poskytoval, a přitom publikovat práce, které přes poplatnost vládnoucí ideologii přinášely něco nového. Intenzivní studium historie a kontakty s odborníky z blízkých vědeckých oblastí ale zpochybňovaly zjevené pravdy a čeští historici se postupně pokoušeli o vlastní, objektivnější poznání minulosti. Toto úsilí souznělo se stále kritičtějšími postoji velké části českých intelektuálů pokoušejících se o korekci stávajícího režimu. Názory českých historiků ovlivňovaly veřejné mínění a lidé tuto snahu také náležitě oceňovali. Možná naposledy v našich dějinách byli historici považováni za autoritu a jejich názory výrazněji ovlivňovaly podobu obecné reflexe dějin.

Oficiální vedení ústavu v čele s akademikem Josefem Mackem, zpočátku hlavním představitelem radikální marxistické ortodoxie, tomuto vývoji nebránilo, později se dokonce zapojilo do aktivit odsuzujících sovětskou okupaci – nejzávažnější bylo vydání tzv. *Černé knihy (Sedm pražských dnů. 21.–27. srpen 1968. Dokumentace)*. Proto byl Historický ústav roku 1970 zrušen a místo něho vznikl normalizační Ústav československých a světových dějin. Jako mnoho jiných v něm Kořalka dostával jen časově omezené smlouvy – za to, že byl vůbec zaměstnán, mohl děkovat jen tomu, že se významným způsobem podílel na zpracování syntézy *Přehledu dějin Československa II*. I této práci se věnoval s plným zaujetím

a později mohl s uspokojením konstatovat, že díky němu se veřejnost mohla seznámit například s existencí německého národního hnutí ve třicátých a čtyřicátých letech 19. století. Jinak ovšem nejistá existence byla zdrojem mnoha obtíží a nepochybně i značně problematických kroků, jakým bylo například prohlášení na třináctém světovém sjezdu historiků v Moskvě roku 1970. Kořalka v něm popřel, že by v normalizačním Československu byli historici pronásledováni, jak tvrdili již první disidenti z řad jeho bývalých kolegů. Všechny okolnosti a důvody takového jednání si ale Jiří Kořalka vzal do hrobu. Z trapné situace ho roku 1975 vysvobodila nabídka nastoupit do tábořského muzea, kde společně s Františkem Šmahelem výrazně přispěli k profilování tohoto pracoviště v mimořádně kvalitní a výkonnou instituci.

Do dějin české historiografie se tábořské muzeum zapsalo pořádáním několika závažných konferencí, které – zaštitěny přirozeně místními autoritami – si podobně jako známější plzeňská symposia získaly proslulost jako místa vědecké komunikace do značné míry nezávislé na vnějších politických tlacích. Ještě větší vliv měl *Husitský Tábor*, sborník zaměřený na výzkum husitství samotného, ale i jeho recepci v dalších staletích. Tak se *Husitský Tábor* vyvinul ve významnou platformu, věnující se výzkumu historického vědomí, a postupně rozšiřoval svůj záběr i na sledování sociálních a kulturních dějin 19. století. Velkou pozornost vzbuzovala zejména velice obsažná rubrika *Obzory literatury*.

I v Táboře se Kořalka věnoval sociálním dějinám tohoto města v 19. století, jeho drobné studie měly sloužit jako podklad k chystané velké monografii o dějinách Tábora, kterou se Šmahelem a jinými historiky z místního muzea a archivu připravoval. Především se však pustil do zkoumání husitských tradic neboli druhého života husitství, jak se tehdy začínalo říkat. Tuto zdánlivě zprofanovanou oblast historického výzkumu pojal jako svědectví zrání i diferenciaci českého národa a dokázal v ní objevit mnoho momentů důležitých pro poznání česko-německých vztahů. Studium husitského odkazu přivedlo Kořalku i k zájmu o dílo Františka Palackého, kterému po několika obsáhlých přípravných pracích věnoval velkou (vlastně první velkou) biografii, napsanou u příležitosti 200. výročí narození „otce národa“ – *František Palacký (1798–1876). Životopis*. Jeho kniha ukázala Palackého ve všech jeho rolích – jako historika, politika, organizátora českého vědeckého života, ale i v jeho úloze rodinné. Tuto monografii, vydanou ve Vídni roku 2007 i v německém jazyce, doplnila edice korespondence mezi Palackým a jeho manželkou Terezií, důležitá pro poznání názorů Palackého a jeho okolí, ale i životního stylu pražské měšťanské společnosti kolem poloviny 19. století.

Biografie Františka Palackého dala Jiřímu Kořalkovi příležitost ukázat část

českého 19. století, nejsyntetičtější práci z jeho pera nicméně představují *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914* (původně vydáno jako *Tschechen im Habsburgerreich und in Europa 1815–1914*), analyzující formování novodobé české společnosti. Na tuto problematiku pohlížel z několika hledisek. Nejprve ukázal rozdělení obyvatelstva českých zemí na dvě, respektive tři společnosti jako jen jednu z možných eventualit, a připomněl, že existovaly další tendence národního vývoje, byť se neprosadily. Dále charakterizoval předpoklady a danosti vzestupu české společnosti (hospodářské, teritoriální, demografické, sociální, organizační, intelektuální apod.), analyzoval spletitou národnostní situaci v českých zemích, kde Češi i Němci mohli za jistých okolností vystupovat jako menšina, a možnosti jejího řešení (tedy různé pokusy o vyrovnání). V dalším oddílu se (jak již uvedeno) zabýval v poslední době poněkud opomíjenou otázkou, do jaké míry se na procesu modernizace českých zemí podílelo organizované dělnické hnutí. V poslední části se věnoval zahraničním vztahům a vazbám českého národního hnutí nebo jeho některých složek.

Jiří Kořalka vyrával jako historik v třetí čtvrtině 20. století. V souladu s tehdy převládajícími proudy v historiografii se zajímal především o sociální dějiny, o velká historická témata jako modernizace, národ, dělnictvo, věnoval se i lokálním dějinám a biografickým studiím, často souvisejícími i s jeho hesly v slovníku *Österreichisches biographisches Lexikon*. (Nutno přiznat, že sféra krásné literatury a umění mu zůstávala víceméně uzavřená.) V každém případě všechna svá témata viděl v širokém střeoevropském kontextu, důsledkem toho jsou i jeho neuvěřitelně rozsáhlé zahraniční kontakty, pokrývající celý region střední Evropy, samozřejmě s těžištěm v Německu a Rakousku. Nejbliže měl asi k rakouským kolegům Peterovi Urbanitschovi, Helmutu Rumplerovi, Ernstu Bruckmüllerovi či Hannesi Steklovi, s nimiž ho spojovala opakovaná spolupráce na nejpozoruhodnějším podniku rakouské či přímo středo- a východoevropské historiografie, dějinách habsburské monarchie (*Habsburgermonarchie 1848–1918*). Přes Jürgena Kocku měl bohaté styky i s bielefeldskou školou sociální historie, nepochybně stejně blízcí mu však byli i historici, kteří s jejími principy nesouhlasili, jako například Lothar Gall. V českém prostředí nelze nezpomenout na jeho nejbližší kolegy a přátele, s nimiž společně vystupoval – jako Dlouhý, Široký a Bystrozraký, jak si sami říkali – na mnoha konferencích, na Ottu Urbana a Jana Havránka. (Kořalkovi v tomto triu připadala role Bystrozrakého.) Jiří si byl svých kvalit náležitě vědom a rád o svých úspěších vyprávěl; uměl ale povzbudit a pochválit i práci jiných. Za hodně mu vděčili zejména mladší kolegové, jimž ochotně pomáhal radou i svými kontakty do zahraničí.

Každého, kdo se pokusil někdy získat přehled o Kořalkově práci, udivilo nepochybně na první pohled úžasné množství různých větších či menších článků a vystoupení na konferencích – jeho bibliografie sama vydá na knihu. Kořalka psal do významných našich i zahraničních periodik, jeho příspěvky nalezneme však i v méně známých a rozšířených regionálních časopisech a různých sbornících. Jeho časopisecká produkce ale netvoří nesourodou tříšť, má naopak vnitřní souvislost. Svými články si Kořalka většinou připravoval nebo doplňoval obsahlejší práce. Ty také rozhodly o jeho významu pro českou historiografii. K tomu byl disponován úžasným přehledem o zahraniční i domácí odborné literatuře i pramenech, především ale schopností rozvrhnout i soustředit síly, naplánovat si přístup k tématu, ale hlavně práci strukturovat – její správné rozvržení považoval za polovinu úspěchu. V jeho osobě se tak spojila chuť k pramennému výzkumu se schopností teoretického a konceptuálního myšlení i s mimořádně přehlednou a přesvědčivou prezentací výsledků svých výzkumů pro odbornou veřejnost i laiky.

Všechny tyto vlastnosti, schopnosti a možnosti by ale asi málo znamenaly, kdyby se k nim nepřidávala nezměrná pracovitost, pečlivost a poměrně dlouho i dobrá zdravotní kondice. Na jeho obdivuhodných výkonech měla nesmírnou zásluhu také manželka – PhDr. Květa Kořalková, CSc., bez jejíž podpory a porozumění by Jiří zdaleka tolik nedokázal. Jeho rodinné zázemí se však v posledních letech života zhroutilo – hrozně ho postihla už manželčina smrt, ještě více se ho přirozeně dotklo úmrtí jediného syna Jaroslava. V posledních letech a dnech života mu ale zůstala opora v kroužku jeho obětavých kolegů a přátel.

Jiří POKORNÝ

Autoři studií

Mgr. Ondřej Blažek

Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (student doktorského programu)

ondrejblazek@centrum.cz

Mgr. Jan Červenka

Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci (student doktorského programu)

jan.cervenka01@upol.cz

prof. PhDr. Kateřina Charvátová, CSc.

Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze

katerina.charvatova@pedf.cuni.cz

Mgr. Martin Kováč

Husitská teologická fakulta Univerzity Karlovy v Praze / Evangelická teologická fakulta Univerzity Karlovy v Praze / Evanjelická bohoslovecká fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

martin.kovac.hc@gmail.com

ThDr. Petr Jan Vinš

Husitská teologická fakulta Univerzity Karlovy v Praze / Theologische Fakultät Universität Bern / Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

petr.jan.vins@gmail.com

Mgr. David Wagner

Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (student doktorského programu)

davidfrantisekwagner@gmail.com

Autoři dalších článků

PhDr. Václav Čada

Gymnázium Karla Čapka, Dobříš
Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (student doktorského programu)
vaclav-cada@atlas.cz

doc. PhDr. Ivana Čornejová, CSc.

Ústav dějin Univerzity Karlovy a Archiv Univerzity Karlovy
icornejova@gmail.com

Mgr. Jakub Formánek

Arcibiskupství pražské / Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (student doktorského programu)
formanekj.jakub@gmail.com

PhDr. Jiří Hnilica, Ph.D.

Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze / CEFRES (Centre français de recherche en sciences sociales)
Praha
jiri.hnilica@pedf.cuni.cz

prof. PhDr. Petr Charvát, DrSc.

Západočeská univerzita v Plzni / Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze
eridug@centrum.cz

Mgr. Barbora Jiřincová

Základní škola Fryčovická / Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (studentka doktorského programu)
barbora.jirincova@gmail.com

PhDr. Petr Koura, Ph. D.

Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze
petr.koura@pedf.cuni.cz

Mgr. Olga Kovaříková, Ph.D.

olisekus@yahoo.com

Mgr. Václav Nájemník

Muzeum hlavního města Prahy / Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (student doktorského programu)

prof. PhDr. Jiří Pokorný, CSc.

Všeodborový archiv Českomoravské konfederace odborových svazů / Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze
jiri.pokorny@pedf.cuni.cz

MARGINALIA HISTORICA

Ročník 6, číslo 1/2015

Vydává Univerzita Karlova v Praze – Pedagogická fakulta,

Katedra dějin a didaktiky dějepisu

Magdalény Rettigové 4, 116 39 Praha 1

Tisk: tiskárna Nakladatelství Karolinum

Předsedkyně redakční rady: Ivana Čornejová

Zástupce předsedkyně redakční rady: Jiří Hnilica

ISSN: 1804-5367

Evidenční číslo MK ČR: E 19664